

ÚJAFELTÁRÁS

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KRITIKAI ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

SZENTELEKY KORNÉL — EMLÉKSZÁM

1973. DECEMBER 1.

III. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM

ÜZENET

Irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat

Megjelenik havonta.

Kiadói tanács:

Biacsi Antal, Bodrogvári Ferenc, Brindza Károly, Fejes Szilveszter,
Grósz György, Gyollai Mihály, dr. Horváth Mátyás (elnök),
Miloš Ignjatović, Kolozsi Tibor, Ladislav Kovačić, Lázár Tibor,
Mirko Molnar, Petkovics Kálmán, Aleksandar Šarčević,
Marija Šimoković, Szekeres László, Torok Sándor,
Urbán János, Petar Vukov

Szerkesztő bizottság:

Barácius Zoltán, Biacsi Antal (fő- és felelős szerkesztő),
Bodrogvári Ferenc, Dér Zoltán, Gajdos Tibor, Gyurkovics Hunor,
Kopeczky Csaba, Mészáros Miklós, Molnár Cs. Attila,
Szekeres László, Zákány Antal

Alapító és kiadó: Szabadkai Községi Művelődési Közösség.

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62.

Telefon: (024) 22-164.

Fogadóórák: 11—13

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:

Opštinska zajednica kulture — Üzenet — Subotica 66600-603-747

Előfizetési díj belföldön egy évre 40, fél évre 20, egyes szám ára 4,
kettős szám ára 8 dinár; külföldre az összeg kétszerese.

VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól.

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben.

TARTALOM

III. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM — 1973. DECEMBER

- 927 DÉR ZOLTÁN: A Szenteleky-émlékszám elé
- 929 FEHÉR FERENC: Párbeszéd (vers)
- 931 HERCEG JÁNOS: A magányos Szenteleky
- 940 BORI IMRE: A *Kesergő szerelem*
- 952 SZELI ISTVÁN: Szenteleky irodalomszemléletének margójára
- 956 JUHÁSZ GÉZA: Párhuzamos vonalak
(Szenteleky világnézetéről)
- 961 BÁNYAI JÁNOS: Két világ
(Szenteleky költészete a *Kéve* tükrében)
- 968 ZÁKÁNY ANTAL: Erősebb a kinnál (vers)
- 970 CSUKA ZOLTÁN: Bácskai éjszakák — Szenteleky Kornéllal
- 974 **FEKETE LAJOS** : Emlékezés egy igaz barátira
- 979 DUDÁS KÁLMÁN: Élőszava, a felejthetetlen
- 982 ÁCS KÁROLY: A porok városa (vers)
- 983 LÉVAY ENDRE: Finom, szerény virágok
(a *Bazsalikom* című antológiáról)
- 986 OSORDÁS MIHÁLY: A szeretet elkötelezettje
(Szenteleky az emléksorozat tükrében)
- 996 SZÚCS IMRE: Föld és gyökér
(Szenteleky »helyi színek« elméletéről)
- 1001 BARÁCIUS ZOLTÁN: A hős bukása
(A *fény felgyúl és ellobog* című drámáról)
- 1008 DÉR ZOLTÁN: Szenteleky ismeretlen levelei
- 1016 MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ: Halmazott mondatrészek
Szenteleky útirajzaiban
- 1022 Kortársak Szentelekyről — Kolozsi Tibor összeállítása

A Szenteleky-arckép BALÁZS G. ÁRPÁD munkája.

A SZENTELEKY-EMLÉKSZÁM ELÉ

Nyolcvan éve született, negyven éve halott. Mindkét szám nagy időt jelent, s volt úgy, hogy alakja nem is látszott ki a halála óta rárakódott por alól.

Egy idő óta azonban lépten-nyomon szembetalálkozunk vele. Van, aki beleütközik, s van, aki őszére ismer benne, de való igaz, hogy kikerülni nem lehet. Mióta visszafelé is nézünk, s fürkészzük az utat, ahonnan idáig jutottunk. Mondják, hogy legenda támadt körülötte, melyet egymás ellen is kijátszhattak utódai: »Szeneteleky másként csinálta volna«; »Szegény Kornélunk, ő becsült engem igazán«. Laták István, a Kalangyával sokat pörlekedő költő írja egyik levelében: »Szeneteleky sose dobta vissza egyetlen kéziratomat se. Azt mondta, nekem és Somogyinak, amit az ügyész kienged, nem fogja visszatartani. Mondom, ha visszakaptam is, sose haragudtam.«

Pedig nem volt parttalan izlésű esztéta. Határozott célokért küzdött, voltak ellenfelei, s hadakozott is, ha kellett. De szelleme, emberisége, s az ügy, melyet képviselt, mindenkit tiszteletre indított, akiben tehetség és felelősség lakozott. Figyelmessége, tapintatos okossága mindig több volt annál, mint amire diplomáciai érzék vagy etikett képesíthet. Nehéz gondok és sorssá szilárduló küldetéstudat, küldeteskényszer hatotta át minden gesztusát. Úgy emelkedett a tekintély magaslatára, hogy mindig érezni tudta a mélység és a megsemmisülés, a semmi esélyeit, s fogni tudta mindazoknak a kezét, akiknek és akik nevében irodalmat alapított. S ezt sem a csalhatatlanság göggyével tette, hanem esendő fegyvertársként. Aki vele szövetkezett, saját munkája értékét és értelmét is érezhette, ösztönös helyzetérzékünket ő érlelte szellemi magatartássá. E helyzetérzék révén ismerte föl, hogy a történelmi földrengés után előállt új helyzetben építeni csak alulról: a föld felől, a vajdasági magyarság életének realitása felől lehet. Lokálpatriotizmusa telítve van a néppel való azonosulás szemérmes alázataival, a megismerés és fölmutatás mélyen átélt igényével.

Talán ez a titka annak, hogy legenda képződhetett alakja körül, s hogy a vajdasági magyar irodalom különlétének eszméje általa öltethetett hihető alakot. Antológiái, lapjai és intézményeket pótoló levelei ezért teremthettek olyan közeget és kapcsolatot, melyben a mag nélkül tengődő törmelékelemek a szerveződést elkezdhatték.

Jubileuma tehát eszméltető ünnep. Vele szembesülünk ma, amikor intézményessé vált és kiszélesedett az általa elkezdett munka, termékenyebb lehet, mint valaha. Kérdéseket szögez nekünk az iro-

dalom értelméről, arról, hogy mai szuverenitásunk forrásait jól ismerjük-e, nézeteltéréseink, pöreeink közepette van-e fölöttünk olyan közös csillag, melyre mindannyian tisztelettel nézünk. S ha nincs, hát mire mehetünk ilyen csillag nélkül.

Valamiért valamennyien adósai vagyunk, de nem illik hozzá az üres tisztelgés, — fizessünk hát felelős számvetéssel. Ehhez a szembe-süléshöz irodalmunk sok képviselőjét hívta meg az Üzenet. Volt, aki eljött, volt, aki távolmaradt. Az előbbieknél köszönjük a megértést, az utóbbiakról nem hisszük, hogy ki akarnak térni e számvetés elől. Az ilyen munka amúgy sincs alkalomhoz kötve. Reméljük, hogy ez a jubileum is csak kezdete egy folyamatnak.

DÉR ZOLTÁN

FEHÉR FERENC

PÁRBESZÉD

*annak ürügyén hogy a zombori Szent János utca virágzó gesztenyefái
ezt-azt eszébe juttattak egy később Pompejről érkező írónak*

*»Vajon hová is megy a mi kocsink? ...«
(Szenteleky: Elégia poros prózában)*

*Az írás nem egyetlen alkalom a kísérletezésre
E párbeszéd esetében mégis indokolt
Világunk teszem próbára vallatásod közben
Tőled — magunkhoz másképp nem jutok*

*Ákácot mondtál s ámultál: gesztenyevirág málnafagyalt
Sziromtornyocskák gögös grófkisasszonyok
Rábólintasz-e hogy módosult a képlet
Szép témák helyett a témák szépségei*

*Tömjéntűst és fűszeres liliomillat
Napos tájakat idéző ábrándos iriszek
Az ábrándokon csak úgy uralkodunk
Ha nem tagadjuk — ízeire bontjuk őket*

*Hájas kofák bögő barmok lehúzó közöny
A megjelölt világ még nem megnevezett
A halotti maszkodba dermedt kimondatianság jelöl meg
S nem díszítőjelzőid tonalitásjelei*

*A szavak csak kígyózó indák meandervonalak
S különben sem mondani hanem tenni akartunk
Csak a szándékunk akarta azt amit mondtunk
Írói szó fojtogat s nem trágyaszagú szél*

*Nem azok a felajánlkozó önkéntes szavak
Csupán a megfogalmazást túlélő kevesek
Nem az érzékenyekhez szólni elérzékenyülten
A kegyetlen pontosságú érzékenység maga*

*Pontosság mely kínálja a módosítást
De itt és most az egyetlen megnyilatkozás
Világító napot akarok megnevezni s mondom
Lehunyt szemekben feszülő homály*

*Ezt idézték azok a gesztenyevirág-gyertyák
Hisz a lecke nem az a húsz sor latin memoriter
Van idő mikor tudni kell nem készülni
De erre még mindnyájunk ráfizetett*

*Örökkönös készenléted követem írásaidban
Emlékszel ott Pompejben az a várt tűzhányóölökés
Végül azt a régít a megálmodottat élted újra
Nem kellett volna olyan messzire menned*

*Sorjázó képzetek mozaikjában tán ott van a kép
Épp csak az a váltig hajszolt nagy-nagy megrendülés*

Pompej házainak mozaikjában a hallgató kövek

A MAGÁNYOS SZENTELEKY

Amikor Szenteleky Kornél, közvetlenül az első világháború után visszatért a Bácskába, nevelése színhelyére, egy alapjaiban megrendült, s külsőségeiben tökéletesen megváltozott világ fogadta. Zombor, az egykori megyeszékhely, ahol gyerekkorát töltötte, s ahova most, mint fiatal falusi orvos be-belátogatott, nem volt már a régi. Az az exkluzív úri társadalom, amelyben egykor a megyei főmérnök fia oly otthonosan mozgott, vagy elköltözött már a határon túlra, vagy pedig ködös illúziókat táplálva magába zárkózott és távoli hatalmak nemzetközi beavatkozásától várta önnön megváltását.

Az új ország tarkább, hangosabb, az érvényesülés minden lehetőségét kihasználó uralkodó rétege viszont még nem aludta ki azt az örömmámort, amely az évszázados idegenségtől felszabadult, s egyszerre nemcsak önállóságot, hanem más népek fölöött hatalmat gyakorló nemzetet érthetően elfogta. A Magyarországtól elcsatolt területeken az új rendszer nem oldotta meg a nemzetiségi kérdést, a magyarok a trianoni békeszerződés aláírásáig teljes bizonytalanságban éltek, a magyar közalkalmazottak nagy része nem tette le a hivatali esküt. Az új állam szociális reformokat ígért, de ígéreteit sohasem váltotta be.

A fiatal orvos idegenül és riadtan forgolódott ebben az idegen világban. Ő a békebeli Bácskát ismerte, s Zombornak is csak a belvárosát, amelyen az Angyal utcai szülői ház ugyan már kissé kívül esett, úgyhogy tarkaszoknyás kupuszinai menyecskek, szerb bosztánosok, bunyevác kofák között kellett átmennie a piactéren az iskolához, vagy Szent Flórián szobra mellett, a májusi ájtatosság tavaszi hangulatától megérintve kijutni a spiraeabokrokkal szegélyezett bajai útra, avagy francia nevelőnőjével illedelmesen elsétálni a város másik végébe, meglátogatni az alispánék gyerekeit abban a hatalmas épületben, amely oly elszigetelve és ridegen állt a búbosra nyírt tiszafák között, mint valami vár, mintha igazán semmi köze se volna a bácskai élet hétköznapijaihoz. Az ő gyerekkorában, az ő környezetében még a zsúr volt a legérdekesebb esemény, míg a Kálváriánál métázó, a puskaropos toronynál futballozó, a ligetben szabadon futkározó gyerekek közé sosem jutott el, hiszen az nem is illett volna egy előkelő nevelésű kislányhoz.

Ugyanakkor az iskolában csak közepes eredményt mutatott fel, házitanítókat és korrepetitorokat kellett felvenni melléje, mert a természettudományok nagyon nehezen mentek a fejébe. Viszont magyar dolgozatai már az alsó osztályokban bámulatot váltottak ki a tanárai-ból. Egy olaszországi útirajzát az önképzőkör első díjban részesítette, a quattrocento művészeti törekvéseit ismertető dolgozatát pedig, majd

egy Cimabue-ről tartott előadását »műfaji meghatározhatatlansága miatt« jegyzőkönyvbe másolták, mivel a bíráló bizottság, sőt az elnöklő tanár sem tudott a csodálaton kívül ilyen, az iskolától és a bácskai világtól messzeeső dologgal mit kezdeni. Természetesen verseket is írt és tájképeket festett, élénk figyelemmel kísérve a nagybányai festőtelep mozgalmát, s nem egy iskolai előadáson zongoraszámokkal lépett fel, főleg Chopint szerette, s a hatodikban még nem tudta eldönteni, festő legyen-e vagy muzsikus. Tipikus széplélek volt, magányos, befelé forduló természet, s ha figyelembe vesszük, hol élt, akkor az is természetes, hogy diáktársai különönek tartották.

Író lett, talán nem is a mondanivaló, a túlradó életérzés vagy a benne alakuló világkép kifejezési kényszerének engedve, hanem inkább csak a szép szavak játékát élvezve két szigorlat között a pesti diákéletben, amely neki megint csak a társtalanságot jelentette. Abban az időben már a Nyugat volt az ifjúság, a modernség, sőt a polgári radikalizmus fellegvára az irodalomban, a fiatal Szenteleky Kornél azonban mégis a konzervatívabb elveket és irányokat valló Kiss Józsefet, A Hét szerkesztőjét keresi fel verseivel és novelláival. Ízlésének és önkritikájának is jobban megfelelt Kiss József lapja, hiszen ezek az ő fiatalkori írásai a kissé levegőtlen, tompított színekbe zárt splendifer izolation hangulatában születtek, kicsit a zenélőórák és ripszhozatú szalonok atmoszféráját árasztva és azt a fajta romantikát, amelyet később oly mélységesen lenézett és elítélt.

De kritikáival A Hét lapjain csakhamar feltűnést kelt, mert kifejezésre jut bennük műveltsége, nyugati kultúráltsága, s a modern francia—német és olasz irodalomban való járatossága. Ott jelenik meg *Kesergő szerelem* című regénye is, egy Zomborban lejátszódó szerelmi történet a kamaszkor világfájdalmával, fülledt színházi estékkel, holdfényes csatornaparti sétákkal színessé téve a cselekményt, szóval tömény romantika, érezhetően Krúdy Gyula hatása alatt, de wertheri problémákhoz keresve a kulcsot. S bár Szentelekyből hiányzott az az elszántság, amely annyi fiatal íróat kényszerít odahagyni minden mást az alkotó munkáért, azért a maga módján ő is irodalmi érvényesülésről álmodozik, s nem az orvosi pályán képzelet elfeleltetését a »poros hétköznapiok« fölé. Erről az ábrándozásáról a *Szendergés a tegnapi vánkosán* című írásában emlékszik vissza, amikor mindez már neki is gyerekes álmoknak tűnt, hiszen oly messzire szakadt a pesti szerkesztőségtől, irodalmi kávéházaktól, a magyar főváros élénk szellemi életétől, amelyet annyira szeretett.

Először az észak-bácskai Garán telepedett le, nem messze Regőcétől, ahol egy másik »hajótöröttje az életnek és az irodalomnak«, Csáth Géza keresett abban az időben menekvést a csendben és a morfiummámorban, mielőtt a téboly végleg kitört volna rajta.

Mielőtt a megszálló szerb hadsereg a bajai háromszögből kivont, a megyei tisztiorvos, bizonyos Petrović azon a címen igyekezett rábeszélni a fiatal községi orvost délebbi területre való költözésre, hogy hiszen jómaga is szerb, s bizonyára jobban érzi majd magát az atyafisága, mint a magyarok között. A rábeszélés magyar nyelven folyt, mert a garai doktor — Sztankovics vezetékeve ellenére — nem tu-

dott szerbül, jóllehet apja, Sztankovics György pravoszláv vallású volt, anyja, Koszics Terézia pedig egy ugyancsak szláv eredetű családból származott.

Sztankovics Györgyben még lehetett bizonyos ragaszkodás a származásához, s így történhetett, hogy fiát, amikor 1893-ban Pécsen megszületett, pravoszláv templomban kereszteltette Kornél névre, ahogyan a század híres szerb zeneszerzőjét hívták, aki azonban más Stankovićokból való volt.

A család nyelve azonban a magyar volt. El se lehetett volna képzelni, hogy egy köztisztviselő, mint Sztankovics György, akit fia születése után Erdélybe helyeztek pár esztendőre — gyerekkorának erre az idejére Szenteleky Kornél később oly szívesen emlékezett vissza —, s aki életforma tekintetében is tökéletesen beleilleszkedett a magyar vidék úri társadalmába, makacsul kitartott volna a maga szerbsége mellett. Amikor pedig Zomborba került a család, ahol a köztisztviselők között is szép számmal voltak szerbek, talán már késő volt a nemzeti érzületet ébresztgetni. Különben itt a magyar urak stílusában folyt az élet, névnapokra Köblöczky Andris bandája lopakodott lábujjhegyen az előszobába, míg odabenn megyei hajdú segédkezett, fehér paszománnyal díszített molnárkék atillában a szobalánynak, s talán csak a pravoszláv védszent ünnepén hangzott fel a szokás kedvéért a *Mnogaja ljeta*.

És dr. Sztankovics Kornél mégis délebbre költözött, egy másik bácskai faluba, ahol szerbek és németek éltek, s csak a zsellérsoron, a Telecska agyagos oldalában húzódott meg vagy ezernyi szegény magyar. Apja akkor már nem élt, édesanyja magára maradt legfiatalabb lányával a zombori családi házban, s Szivác alig húsz kilométerre van Zombortól.

Úgy telt el néhány év, hogy a fiatal orvosnak eszébe se jutott a vers, a novella, vagy az esszé, amelyet annyi eleganciával művelt még nem is olyan régen. Ideje nagy részét lekötötte a háromnyelvű nagy falu betegeinek látogatása, s aztán már csak a könyvek maradtak, a festőállvány, a zongora, s egy-egy esti beruccanás Zomborba, amelynek a még megmaradt úri magyar társadalma sértődötten vonult vissza abban a megváltozott világban.

Egy véletlen adta kezébe megint a tollat, hogy aztán életének legfőbb értelmét egészen a haláláig csak az írásban keresse. A szabadkai Bács megyei Napló, amely szürke vidéki lapból a kisebbségi helyzeten egyszerre komoly sajtóorgánummá nőtte ki magát, tárcarovatába egy novellát oltózott át Kiss József lapjának egy régebbi számából, mire a sziváci községi orvos levelet írt a szerkesztőnek, amelyben nem is a pénz, hanem az írói munka tisztessége és megbecsülése végett negyven koronát kért írása újbóli közléséért. A szerkesztő, Dettre János egykori szegedi főispán, a költő Juhász Gyula barátja, aki néhány esztendőt mint emigráns Jugoszláviában töltött, kéziratkerő levéllel válaszolt. Így alakult ki közöttük a meghitt barátság, s így lett a pesti kritikus és novellista egyszerre a jugoszláviai magyar napilap főmunkatársa. Mert azután rendszeresen írt a Bács megyei Naplónak verseken és novellákon kívül hetenként egy-egy messzire néző, Európa sorskérdéseit feszegető művelődéspolitikai cikket, ahogyan azt már

a falusi magányában élő s a humanizmust tisztelő széplélek a maga tünődéseiben látta.

Legrégibb fellelhető írása a Vajdaságban 1922-ből való, egy ilyen liberális tünődés a jövőről, amely a tündöklő múlt és a gondterhelt jelen után tele van bizonytalansággal. A cikkíró — Comte-ot, Balamy-t, Heinét és Anatol France-ot idézve — így sóhajt fel: »Mennyivel szebb és boldogabb volt a cukrászdás, zenélőórás biedermeier, mint a mi tülekedő, marakodó, izléstelen korszakunk!« Aztán eszébe jut egy angol őrnagy, aki egy intim társaság előtt Európa jövődjéről így nyilatkozott a háború végén: »Ha a jelenlegi térképre nézünk, úgy csupán Oroszország piroslik. Ha egész Európát vörösre festjük, megkapjuk a jövő térképét.« De három hónap múlva megbukik a magyar kommün, s Szenteleky így folytatja tovább a tünődést: »Ki tudja hát, milyen lesz a holnapunk? Bizhatunk-e még szép napokban, derős szélcsendben, nyugodt építésben, békés szeretetben? Vannak, akik vigyorgó arccal jövendölik meg az új világháborút, mások súlyos pénzügyi összeomlást, ijesztő gazdasági kríziseket helyeznek kilátásba, egyesek forradalmi felfordulásokat látnak lángolni, füstölni a holnap horizontján. Hihetünk-e valakinek? Hiszen csupán a bizonytalanság bizonyossága él bennünk, melynek nyugtalan talaján nem terem hit, nem zöldell a remény és nem bimbózik egy vágyvirág sem. Csüggedten, elbúsultan, réveteg tekintettel nézünk magunk elé: nincs reményünk, nincs óhajunk, nincs akarásunk, mert nincs holnapunk. Hiába kopognak, kalapálnak, sajognak és jajonganak a kérdések, mi némán megrázzuk fáradt fejünket és vakon, mereven, szenttelenül botorkálunk újabb bizonytalanságok felé, mint a bábszínház maffia, összevissza rángatott alakjai.«

Huszonkilenc éves volt ekkor Szenteleky, s ez a világfájdalom, a nagy változás tárgyi bizonyítékaival is tetézve, most a nevelésével kapott magatartásának volt hű kifejezője. Ez a szenvedésre kész, fáradt életérzés Szenteleky minden addigi írásában harmonikusan olvadt össze a romantikus formával.

A novellában még megmaradt az elvágódás sóhajosan finom hangulatainál, a gondtalan gyerekkori világ visszasírásán egy névnapra emlékezve vagy a régi húsvétokra, az egykori tavaszokra, amikor a Flórián utca gesztenyefáin apró gyertyalángokként piroslottak a virágok bibéi, s a zárdából lehajtott fejjel vonultak lepkeszárnyas főkötők alatt misére az apácák...

Az »eltűnt idő« költészete volt ez, az itteni írásokhoz viszonyítva rendkívül magas lírai hőfokot árasztva a finoman cizellált mondatokból. Verseiben már elveti a kötött formát, de ugyanolyan bánatos borongással szólaltatja meg a minden szép iránt érzéketlen poros vidékre száműzött európeér menekülési vágyát.

De ugyanakkor a szerződéses munkatársi viszony szinte rákényszeríti, hogy közelebb kerüljön a valósághoz és felismerje abban az élet biztató, derűt és szépséget ígérő jegyeit. A Bács megyei Napló modern szerb elbeszélőktől készül kiadni egy magyar kötetet. A fordításra Szenteleky kap megbízást. Lelkesen vállalkozik a munkára, levelekben fordul a szerbhorvát írókhoz, s rajongó hangú beszámolót ír új kapcsolatairól. »Csupa kedves, meleg, megértő írás volt a válasz. Mind-

nyájan őszinte köszönettel fogadták a közeledést és hálás örömmel, leplezetlen büszkeséggel vették, hogy magyar nyelven is bemutatkozhatnak. Bókolgató hódolattal emlékeztek meg a magyar irodalomról, amely ugyan magasabb fokon áll, mint az övék, mégis szeretnék, ha a magyar olvasóközönség is megismerné.« Aztán mindjárt így folytatja: »A festék, a téglá, a mozdulat, a márvány, a hangjegyek nemzetközi-ségét valahogy elismerték még azok is, akik rajongói az elkülönítésnek, a faji és nemzeti politikának. De a nyelvre mindig rányomják a faji bélyegzőt, s lépten-nyomon látjuk, hogy a nyelvet nem tekintik ugyanolyan művészi anyagnak, mint a festéket vagy a márványt. Az idegen nyelvű művészet sok helyen és sokak szemében — példakért nem kell éppen messze menni — nem művészet, hanem vétség, lázítás, irredentizmus.«

A gondolatjelek között elhelyezett célzás félreérthetetlen. A cikk azokban az időkben íródott, amikor Vajdaságban bezárták a magyar középiskolák nagy részét, inzultálták a magyar műkedvelő előadások szereplőit, s magyar lapok nagy fehér mezőkkel hirdették a túlbuzgó cenzúra könyörtelen munkáját.

A kisebbségi jogfosztásnak, a megbélyegzésnek, a másodrendűségnek nemcsak a nacionalista magyar tömegekben, de az ilyen felvilágosult, Párizsért rajongó, kicsit világpolgár szépleleknél is megvan a reakciója. Szenteleky ebédlőjében ott lóg ugyan a sarkányölő Szent György képe, a régi ház hatalmas tölgyfa kapuja mellett cirillbetűkkel hirdeti a tábla az orvos »Dr. Kornelije Stanković« nevét, s jóllehet elnöke a Narodna odbranának, vezetőségi tagja a pravoszláv hitközségnek, mint tekintélyes szerb nevű polgárnak tehát aligha lehet része a sértő megkülönböztetésben, ő mégis minduntalan felszisszen, hiszen magyar író, s most már elsősorban az. Dr. Stanković Kornel abban az időben még akkor kap útlevelet és szabadságot, amikor csak akar, s ő gyakran él ezzel a lehetőséggel, évente kétszer is külföldre utazik, mert »mocsaras rónán bércekre vágyik«, de lassan éppen a magyar anyanyelvét ért sérelmek váltják ki belőle az aktivitást az irodalmon kívül is a kultúr munkára. Összeszedi a tanítókat Szivácson, zenekart és műkedvelő együttest szervez, hangversenyeket rendez, maga is próbákra jár, sőt színdarabokat ír és boldog, hogy sikerült megmozdítani a népet és a »helyi intelligencia« mögött ott látja a falu kendős és kucsmás dolgozó népét is. Tudatosan vállalja kisebbségi helyzetét, de ebben sem akar partikuláris lenni. Német színdarabokat is ír, Szivác német nyelvű polgárságát is be szeretné vonni abba a szellemi testvériségbe, amely az ő felfogásában nem ismer különbséget népek és nemzetek és emberek között.

1925-ben megjelent novellás könyve még ezt a címet viseli: *Úgy táj az élet*. De ezzel a kötetével lezárult egy fejezet Szenteleky Kornél írói fejlődésében. Lehetetlen volt állandó kapcsolatot fenntartani a mindennapi élettel, az egyszerű emberekkel, ahogyan ő tette orvosi hivatásánál fogva, lehetetlen volt a környezet és a nagyvilág kulturális és politikai eseményeit figyelemmel kísérni a realitás szemszögéből, ahogyan cikkírói munkássága megkívánta, s ugyanakkor művészi szempontból megtagadni mindent, aminek valami köze van a környezethez s a reális világhoz. Szentelekyt most már nem a formai

újítók érdeklik az irodalomban, sokkal inkább izgatja a Proletkult és Neue Sachlichkeit szelleme, amely a haladó szellemű német és szovjet irodalomban tűnik fel, s az irodalom nemzetköziségéről ír cikket a Monde-ba, amelynek szabadkőműves szerkesztőjéhez, Habaru-höz a belgrádi nagypáholy közvetítésével jut el.

A szabadkőművesség, amelyről később oly fölényes lenézéssel beszélt, a húszas évek közepén még élénken érdekelte. A zombori Jövendő páholy inkább afféle vitaklub volt, mint világnézeti fellegrár, vagy pláne »titkos cselszövések fészke«, ahogyan a kívülállók körében elterjedt legendák gyanították. Addigra már az egész világon elvesztette hatalmát ez a tizennyolcadik században oly erős világszervezet, amelyet Kazinczy segített népszerűsíteni Magyarországon, s amely talán az egyetlen hely volt az SHS királyságban, ahol nem ismerték a nemzeti türelmetlenséget.

S őt oda is, minden jel szerint, a magány, a társtalanság nyomasztó érzése vitte el. Mert a falusi teadélutánok a földbirtokos Merkléknél, vagy Hettesheimeréknél, s a kamarazene a patikuséknál vagy valamelyik orvos kollégánál mégsem elégíthették ki intellektuális igényét. Szívácon túlságosan be is szűkült a témakör ezekben a társaságokban, mint általában faluhelyen, versengéstől és megszólástól se volt mentes egy-egy helyi összejövetel, míg a Bajmoktól Verbászig és Apatinig terjedő szabadkőműves körzet a vidéknek ezt az értelmiségi rétegét vitte Zomborba, amely épp a vidékiességtől akart szabadulni. Aligha volt még egy klub vagy egyesület a Vajdaságban, ahova egyéb lapok és folyóiratok mellett a Monde és a Nyugat egyidejűleg járt, s ahol a páholy vezetője, dr. Pavle Protić a Galilei Körről mesélt és Szabó Ervinről meg Jászi Oszkárrol tartott előadást.

Irodalmi estek is voltak a Jövendő páholyban, amelyeket felváltva rendezett az újságíró Gyöngyösi Dezso és Balog Gyula mérnök, s melyeknek előadói közül Szenteleky sohasem hiányzott. Itt hangzott el — úgyszólván illegálisan, mert 1929. január 6-a után a szabadkőműves páholyokat is rendőri felügyelet alá helyezték Jugoszláviában — a *Széalomharc* és az *Akácok az őszben*. A zombori szabadkőművesek állítása szerint mind a két vers az ő mozgalmuk és »testvéri közösségük« ihletében született. Harminc év előtt is nehéz lett volna megállapítani, hogy ebből mi volt igaz. De hogy Benedek Marcell, a magyar szabadkőművesek legkimagaslóbb alakja a két háború között, ismerte ezt a verset, »egy előadáson hallotta«, mivel hihetőleg a budapesti páholyba is eljutott, azt e sorok írója tanúsíthatja.

Zombori baráti köre is jobbára a szabadkőművesek közül alakult, s nem »korban hozzáillő« emberekből. Az úgynevezett »magyar úri-családok« házait is elkerülte, s egykori osztálytársaival, Széwáld Ferencsel — aki instruktora volt és tanár lett — vagy Radicsevich Sácóval, Nagy Iván lapjának későbbi szerkesztőjével már csak köszönőviszonyban volt, s utóljára hosszabb időt tizenöt éves érettségi találkozójukon töltött velük.

»Ó, akkor igazán elragadó hangulatban volt Kornél — mesélte egykori osztálytársa, dr. Rajna Leó. — Kohlmann elővette noteszát, s miután rojtosra rágott szivarját letette az asztal szélére, s Miska bácsi, a pedellus szokásához híven rögtön odalépett és tovább szívta, a vé-

gén kezdte a névsorolvasást, Széwald, Szmolenszky, Sztankovics... Hát beszéljen nekünk, kedves Sztankovics, a modern törekvésekről a magyar irodalomban. Talán kezdhetné bizonyos Ady Endrénél, akiről oly sokat hallani mostanában... S Kornél egy olyan vidám, szarkazmussal is bőven teletűzdelt előadást tartott, hogy mindenki hahótá-zott, csak az osztályfőnökünk gyűjtött izgalmban újabb szivarra, megfelekedve róla, hogy óra alatt, benn az osztályban nem lehet dohányozni, mert az előadás őt is félreérthetetlenül a maradiak közé sorolta. Az „óra” persze a Vadászkiirtben volt, s már vacsora után, úgyhogy ott állt az üvegajtóban szakettben bandája élén, muzsikálás-ra készen Köblöczky Andris, és mivel Magassy addigra jócskán bepityizált, mert unta magát, mint latintanárra a „magyaróra” alatt, Kornél odakiáltott nekem: Vedd el a hegedűt, Leó, az öreg Andristól. Mert diákkorunkban velem húzta az éjjeli zenét a Mikosevics Kanút szöke lányának ablaka alatt, már nem is tudom, hogy hívták, csak halálosan szerelmes volt beléje. Mondják, később egy regényben is megírta ezt a szerelmet, egyszer majd muszáj lesz megszerezni és elolvasni. Nekem meg az volt a kívánságom viszonzásul, hogy toljanak be egy zongorát, s Kornél le is ült mindjárt, egyik magyar nótát játszott a másik után. De oly csodálatos egyéni előadásban, ahogy én soha senkit se hallottam, úgyhogy élvezet volt kísérni...»

Ezek a mulatók, zongorás esték, amelyeknek néhány novellájában is helyet adott, elég gyakoriak voltak dr. Wohlheimer József zombori főorvos és szabadkőműves mester házában, s az irodalmi esteket követő mulatásokon, Becskereken Váradyéknál és Bécshén Draskóczy-nál.

Közben nem voltak barátai, élete végéig magányos maradt, s a Draskóczyhoz intézett levelek is annyira konvencionálisak és túláradó kedvességükben modorosak, ahogyan senki se levelezik a barátjával. S neki hosszabb ideig még Szivácon is egyedül, anyja nélkül kellett élnie.

Györgyi húga Zomborban volt férjénél egy kereskedőnél, Hegedűs Oszkár-nál, akinek rövidáruüzlete volt a főutcán. S amikor beteg lett, csonttuberkulózist állapítottak meg rajta, úgyhogy hónapokat töltött Davosban, anyja beköltözött hozzá, amiről a család öreg barátnője, Wundszám Ida néni így mesélt:

»Az egy nagy és viharos szerelem volt, kedvesem! Szegény Hegedűs egy Sztankovics családhoz nem volt éppen comme il faut! Már az, hogy bolton volt, „egy zsidó vizesnyolcas”, s még voltak, akik emlékeztek rá, hogy inas volt a Schliesseréknél, nagyon megnehezítette a megboldogult Györgyi helyzetét. Egyfelől, ugye Rizus, a másik lány, egy magy. kir. ezredes, a kisléghy Nagy oldalán, másfelől „egy pántlikás zsidó”, ahogy Hegedűst emlegették. Pedig gyönyörű ember volt! Magas, atlétatermet, kicsit kreol bőrű, remek mozgású, s Györgyinek egy szavába került, már vissza is vette méregdrága áron a régi családi házat, amit a háború előtt építettek az Angyal utcában, s amit kénytelenek voltak eladni. Kornél állt a sarkára, s szállt szembe mindenkivel ezért a Hegedűsért. Csak magának nem tudott semmit kiküzdeni! Vagy nem is akart. Mert amikor Györgyi végül mégis elvált attól a Hegedűstől, s anyjával együtt kiköltözött Sziváczra, Kornél nem gondolhatott a házasságra. Nem tudom, volt-e valakije — biztosan volt, a falu-

si orvosok tele vannak nőekkel! —, de hogy feleséget hozzon a házba, arról szó se lehetett!»

De Szabadkára is be-belátogatott, Radó Imrééknél rendeztek kis házi hangversenyeket, Fenyveséknél is ünnepi este volt egy időben, ha a félszeg, lassú mozgású szőke fiatal ember megjelent, s mind többet járogatott Kamenicára, tudóvizsgálatra, aztán ott maradt vacsorára, sőt sokszor éjszakára a főorvosnál, akinek feleségével, Szattler Katinakával esztendőkön át váltott leveleket. Nem tudni, miféle barátság volt ez. A tény, hogy csak töredékeket lehetett nyilvánosságra hozni az asszonyhoz intézett levelekből, arra vall, hogy több volt irodalmi barátságánál.

De akkor már a halálfélelem magánya is gyötörni kezdte. »Halálra vagyok ítélve, s ki tudja, mely napon vagy éjjelen hajtják végre a halálos ítéletet. Eleinte meg szerettem volna barátkozni a halállal, azután könyörögni szerettem volna hozzá: még ne! Még nem éltem eleget, s nagy boldogságok nem látogattak el szobámba.«

Pedig az idő tájt már nemcsak ilyen irodalmi szerelem ügyében írogatott levelet, de író társaival is mind gyakrabban cserélte ki gondolatait. Későbbi szerepére igen jellemző, hogy kezdetben a legtöbb levelet egy fiatal szerb íróval, Mladen Leskovacsal váltotta. Előtte tiltakozik egy helyütt szerényen, hogy a szabadkai Književni Sever Ady, Babits és Kosztolányi társaságában közli az ő versének fordítását is. Fontosabbnak tartja a magyarországi irodalom megismertetését a szerb olvasókkal, de Belgrádban egyelőre nem lelkesednek túlságosan a két szomszédos nép szellemi hídépítőinek munkájáért. Luković, a későbbi sajtófőnök például nem engedi meg az Ady-cikk közlését a tekintélyes szerb napilapban, amelyet hiányos nyelvtudásával Szenteleky heteken át írt. Be kell látnia, hogy amiről az írók álmodoznak, az semmiképp sincs összhangban a hivatalos politikával.

De hát nem azért fogtak össze, hogy egy ilyen durva letiltás végleg elvegye a kedvüket. Még mintha ez a váratlan kudarc további ösztönzést adott volna nekik a munkához. Leskovac most már egy jugoszláv költői antológia magyar szerkesztéséhez és fordításához csinál kedvet Szentelekynek. Debreczenivel vállalkozott a *Bazsalikom* szép munkájára, s közben elégedetlen, hogy Crnjanskitól csak egy verset fordítottak. Rastko Petrovićtól pedig egyet se — jóllehet a válogatás egyébként időt és színvonalat elég híven érzékeltet —, a szerkesztők nem veszik észre, hogy inkább szerb költők gyűjteménye került ki a kezük alól, mint egy, a horvát és szlovén költőket is felölelő jugoszláv antológia.

A kötet, a három ember: Szenteleky, Debreczeni és Leskovac vállalkozása, nem járt azzal az eredménnyel, amelyet joggal elvárhattak volna tőle. Belgrádban nem volt visszhangja, Pesten meg csak a Nyugatban jelent meg róla ismertetés a Becskerekéről nemrég felkerült Aszlányi Károly tollából. Szegény Aszlányi nem ismerte a délszláv költőket, szerbül se tanult meg soha tisztességesen, s amolyan »mindent összevetve« általánosságok után kissé nyegle közhelyekkel dicséri a »két bácskai poéta« szolgálatát, miközben az egész cikkel csak Žarko Vasiljević lehetett megelégedve, mert ilyeneket írt róla:»... a modernebb irányok termelik bőségesebben az egyéniségeket, elsősor-

ban a már említett Crnjanski, Ćurčin, Ujević, Pandurović és Vasiljev, akiknél talán még ígéretesebb Žarko Vasiljević, az „Ucca fájdalma” ciklus szerzője. Némi rimboud-i hatás nem takarhatja el erős eredetiségét, amely már a fejlődés stádiumában is komoly értéket produkál.»

»Úgy írt rólunk, mintha gimnazisták volnánk — mondta nevetve Todor Manojlović, miközben Ćurčin a hatvan felé baktatott, Dušan Vasiljev meg már rég nem élt szegény. Na mindegy, Žarko azért tudta, mi a dolga, s a Három Kalapban pacalpaprikással egybekötött görbe estét rendezett. Csak Veljko reszelte szigorúan a torkát, amikor meghívta, s el se jött közénk, amit nagyon sajnálhatott, mert rég nem neveltünk olyan nagyokat, mint az este.«

Szenteleky Kornél életében ezzel véget ért az írói magány. Már jött ugyanis Csuka a Kéve tervével és más merész elképzeléssel, hogy a szíváci orvos már ne csupán három ember összefogásával oldja fel ezt az írói magányt, hanem egy kis csapatnak álljon az élére.

»Az egyedüllét fájdalmas, de nem vigasztalan dolog — írta még nem is olyan régen Szenteleky. — Az ember megszokja önmaga társaságát, talán nagyon is megszokja és megszereti a legbiztosabb, leg-hűbb, ha nem is a legkellemesebb barátot.«

És ezt az emberi egyedüllétről szóló vallomását holtáig meg kellett tartania, növekvő halálfélelemmel téve most már változatossá a szíváci estéket, ha a hőmérő a szokottnál jobban felszökött, miközben már nemcsak társai és egy felcseperedő új nemzedék várt tőle bátorítást és biztatást, de lassan egy egész kis néptöredék kezdte megtámasztani Szenteleky Kornél nevét.

A KESERGŐ SZERELEM

A *Kesergő szerelem* a fiatal, az íróssággal ismerkedő Szenteleky műve — egyben pedig a legismeretlenebb Szenteleky-szövegek egyike. Részletesebben, érdemében nem foglalkozott vele kritikánk az elmúlt ötven esztendőben, s általában azt tudja róla az irodalmi közvélemény, amit 1933-ban Kállay Miklós, 1943-ban pedig Herceg János írt, egy-egy bekezdésben emlegetve a regényt. Hallgatott róla azonban Szenteleky is, mint ahogy egész háborús terméséről sem beszélt. Ám a Szentelekytől származó példányok egyúttal arról is tanúskodnak, hogy foglalkoztathatta a regény új kiadásának a gondolata: megváltoztatta a címét; *Egy fáradt szív szerelmei* lett volna az új cím, a mű végén pedig ott a megjegyzés: »Írtam 1914 távoli tavaszán.« A regény történetéhez azonban az is hozzátartozik, hogy először A Hét közölte tíz folytatásban 1918-ban, majd 1920-ban a budapesti Táltos kiadó adta ki könyvalakban, együtt nemcsak Szabó Dezső *Az elsodort falu* című művével, hanem Krúdy *Szindbádjával*, Babits műfordításaival és prózájával, Juhász Gyula *Késő szüret* című verseskönyvével és Török Gyula műveivel.

Kállay Miklós szerint a *Kesergő szerelem* a »refinált, álmatag szépségeknek béklyóiban vergődő lírikust mutatja«: »A *Kesergő szerelem* levendulaillatos Lengváry szerkesztője édes testvére Krúdy Gyula méla hősenek, a szerelemnek tévesztő kertjében imbolygó Rezeda úrnak, bár lehetetlen észre nem venni, hányszor emelte önmagára figyelő tekintetét, hányszor tapogatta szorongó ujjakkal szíve legsebhedtebb tájait a szerző, amikor megmintázta. Az esztéticizmus csalódást áhító, tragikus elhagyottság nosztalgiájában égő, dekadens Don Juanja vállalkozik olyan csattanó megoldásokra, mint Lengváry, aki két sóvárgott szerelem beteljesülése elől megszökik az unt és rég elfakult ábrándok vedlett ruháiban fonnyadó színésznővel...«

Herceg János tíz esztendővel később, Szenteleky zombori éveiről szólva, a regény helyi vonatkozásaira, »helyi színeire« figyel elsősorban: »Gyakran látogat haza — írja —, nemcsak az anyai szeretet hívja most már, hanem a hattúnyakú leányzó is, akit egyetemi polgárhoz illően dandys eleganciával, sétatálcával a kezében, gomblyukában margarétával látogat meg a szőke ifjú. Szerelme éppúgy, mint regénye is, irodalmi reminiszcenciákkal van tele. Szindbádként szereti a hollóhajú Vandát és Krúdy Gyula modorában írja regényét. A költészet finom fátyolán át mégis az ő városát látjuk, a regény alakjaiban közzismert zombori figurákat fedezünk fel, Speizer Gusztit, a nyomorgós öreg gavallért, aki kétméteres csontvázát eladta a múzeumnak, a karcú Koczkar-lányokat, akik oly sok bánatos férfiú szívében éltek reménytelenül akkoron, a jázmin-felhőkbe burkolt Rákóczi útra vezet el

a regény, a gyantaillatú fenyvesbe, amelynek gubacsait tavaszi vasárnap délelőttökön finom selyemcipellők tapodják, este pedig kimenős bakák és százsoknyás gombosi szolgálók népesítik be padjait, a zöldvízű csatornát mutatja be hátán mámoros úritársaság lomha csónakjaival, — a régi jó békebeli bácskai várost idézi fel még egyszer, mintha sejtene, hogy tűnőben van már a szép világ s ezután borzongós, rideg napjai következnek . . .»

Az interpretátorok egybehangzóan mutatnak a Krúdy-hatásra és modorra, valamint a regény szövegében felfedezhető önéletrajzi szálakra, a regény értékéről azonban már nem nyilatkoznak, s helyét sem keresik; holott legalább Szenteleky életművében a regény felmérése szükséges, lehetséges és elvárható. Szenteleky Kornél ugyanis nem tért le arról az útról, amelyen a *Kesergő szerelmet* megírva elindult, hanem motívumait tovább éltetve alkotott, s nem nehéz felfedezni még a »helyi színek« elméletében sem a *Kesergő szerelemre* mutató vonásokat. Mint sok első mű, a *Kesergő szerelem* is összefoglaló alkotás tehát, s minthogy eredendően lírikus alkatú egyéniség mutatta meg magát benne, akár egész életműve foglatának is tarthatjuk: alapjában véve benne van minden későbbi alkotása, egészen az *Isola Belláig*, amely ebből a szempontból nem más, mint a *Kesergő szerelem* újrafogalmazási kísérlete, egy újabb összegezés igényének az üzenete. Ne tévesszen meg tehát bennünket a kritikának az idegen hatásokat emlegető kitétele ifjúkorának műveivel kapcsolatban. Kora verseinek »kissé fáradt, érzelmes, reminiscenciákkal ötvözött« jellege (Bisztray Gyula) és a *Kesergő szerelem* Krúdyt idéző modora legalább olyan mértékben a maga legintimebb énjét fejezi ki, mint amilyen mértékben olvásmányait jelzi, vagy az akkori irodalmi közhangulatot példázza a magyar irodalom Nyugat mögötti területein. Mert az idegen minták választásában Szenteleky valójában nagyon tudatos, s mintegy sajátjává tudja tenni azt is, amit a ráismerés például egy Krúdy Gyula nevével minősít.

Különösképpen, hogy a fiatal Szenteleky a mindent kifejezni vágyásával fogott a *Kesergő szerelem* megírásához. Egyszerre akart ugyanis társadalmi képet festeni koráról és megfogalmazni azokat a lírainak nevezhető érzéseket, amelyeknek egy-egy kitörését a korai versei hozták. Ez a szándék viszont nyilvánvalóan csak az ún. költői kisregényben ölthetett alakot — abban a formában, amelynek változatait a magyar irodalomban Krúdy Gyula kísérletezte ki — az én-regények körén belül. Tegyük hozzá: a költői lélek prózájaként, hiszen Szenteleky egész művének alapvető jellegzetessége éppen az, hogy lírikus alkotta, még akkor is, ha éppen költészetét tartjuk a legproblematicusabbnak. Nagy írói szándékok mozdulnak tehát a *Kesergő szerelem* fogantatásában, s amikor Krúdy Gyula nevét emlegeti a kritika vele kapcsolatban, akkor nem annyira a főhősök rokonvonásaira kell gondolnunk, hanem a szándékok és a megvalósítás síkján mutatkozó mozzanatokra. Szenteleky ugyanis a tízes évek elején keletkezett Krúdy-művekben, különösképpen pedig a *Francia kastély* címűben találta meg a valóságnak és a költőinek olyan fajta ötvözési lehetőségét, amelyet a *Kesergő szerelem*ben reprodukálhatott a maga költői természetével egybehangzó módon. A Krúdy-művekkel való rokonsága (füg-

getlenül természetesen a megvalósítások közötti objektív különbségtől!) tehát mélyebb, minthogy pusztán csak a hangulatokban lehetne keresni, melyeket az olvasó a Szindbád-történetekben szeretett meg. Ennek viszont az lehet a legfontosabb tanulsága, hogy a fiatal Szenteleky, az irodalmi életben való lépése pillanatában, azzal, hogy a Krúdy-művek jelezte csapáson indult el, s nem a magyar próza hagyományosabb vonulatát követte, esztétikai és társadalmi tájékozódásával a tízes évek legkorszerűbbnek bizonyult magyar törekvéseivel rokonszenvezett, s vállalta azt a látszólagos ódonbadságot is, melyet az ilyen művek árasztanak »biedermeires« vonásaikkal. Nem véletlen tehát, hogy észrevétlen maradt, könyvként pedig 1920-ban már-már anakronizmusként is hathatott, hiszen ezek az évek a sokkal harsabb expresszionisztikus prózát hozták — példaként hivatkozunk csak Móricz Zsigmondra (*A fátyla*), Szabó Dezsőre (*Az elsodort falu*), Déry Tiborra (*Lia, A kéthangú kiáltás*), melyekben az emberi-társadalmi problémák is hangosabban és erőszakosabban mutatkoznak meg. Nem divatos, de az író természetének és korszerűségére való törekvésének jól megfelelő irányt jelez tehát a *Kesergő szerelem*, elannyira, hogy az írói választást messzebb mutatónak kell tartanunk, mint magát az alkotást, mely a még egyetemista, az irodalomban kezdő lépéseit tevő fiatalember élményvilágát akarta kibeszélni, anélkül természetesen, hogy a művészi tudatosság egy magasabb fokát is keresnének szövegében. Az is bizonyos azonban, hogy az ösztönösség mellett, amelylyel mintegy természetének engedelmességgel követte Krúdy példáját, választása tudatosságának nyomaira is figyelniük kell. Az *Úgy fáj az élet* és az *Isola Bella* részletei ugyan a *Kesergő szerelemre* utalnak, de az is tény, hogy a *Kesergő szerelem* szerzője a kevés számú, Krúdy hatása alatt dolgozó írók közé tartozik, s talán az első s az egyetlen is a Krúdy-tanítványok között. A »krúdys« formaválasztás kérdését vizsgálítják meg Szentelekynek a *Kesergő szerelem* után öt évvel írt sorai egy Krúdy-könyv kapcsán. A *Kánaán földje* című ismertetésében (Krúdy művének *Kánaán könyve* volt a címe) Krúdy »szabad írásairól« beszél, »álmataig jegyzeteket« emleget és formabontó kedvét dicséri: »Krúdy Gyula szeret regélni anélkül, hogy figyelne az elbeszélő műfajok szabályaira és követelményeire. Talán éppen ezért érvényesül olyan előnyösen, oly kényelmesen apró naplójegyzetekben, formát, bonyodalmat és következetességet nem kívánó krónikákban...« (A Hét, 1919. február 2.). Tegyük hozzá még, hogy abban a regényformában is, amelyben a legtöbb tízes évekbeli műve realizálódott.

A *Kesergő szerelem* is ilyen »szabad írásmű«, hiszen a regény formai szabályainak legtöbbjét nem tiszteli a szerző, ellenben tágas, az írói szeszély minden csapongását elbírja: kedvvel időzhet tehát a hangulatok lírai rajzainál és az epikusabb leírásoknál, minthogy ezek elsősorban egy ilyen formában férnek meg egymás mellett a legkevesebb ellentmondást kiváltó módon. Ami Krúdy művészetének is nagy újdonsága volt, az az analitikusabb közlésmód, az sejjik fel a *Kesergő szerelem* lapjain is — az ún. »ábrázolás« akkor divatos lehetőségei ellenében. Lassan mozduló, egy-egy epizódjelenetben megmutatkozó elbeszélő háttér előtt a gyorsabban mozgó, könnyebben változó, a hangulat csapongását követő lírai részletek jellemzik a prózai költés-

nek ezt a »krúdys« módját, melyben a történet valószínűsítésének kel-
lékével már alig kell az írónak törődnie, s a történet maga sem játszik
különösebb szerepet. Ez a líraiasság azonban nem öncélú a *Kesergő*
szerelemben sem, mint ahogy Krúdynál sem az: nemcsak a lélekmeg-
mutatás, hanem a tárgyi, az »adott világ« képeinek az érzékletes rajza
révén a fiatal író szándékának jelentőségét figyelhetjük meg, s tár-
sadalomképéről beszélhetünk, mely különösen a vidéki élet rajzában
világos és pontos.

Maradéktalanul ötvöznie azonban ezeket az elemeket a fiatal
Szentelekynek nem sikerült: a budapesti epizódokban a lírai hangulat-
rajz az uralkodó és egy konstruált regénytörténet, míg a vidéki váro-
sokban játszódó jelenetek, mintegy szimmetrikusan amaz ellenében
a történet természetesebb jellegét mutatják, s a líraiság is egyensúlyi
helyzetbe jut a világ és az emberek érzékletes rajzával — nyilvánvaló-
an szoros összefüggésben a pesti életet még alapvető vonásaiban
nem ismerő író tapasztalati világával. A Budapesten bizonytalanul
mozgó Szenteleky, amikor hősét, Lengváryt, vidékre, s nem kétséges,
ifjúkora városába, Zomborba utaztatja, maga is hazatalál, és most
már szilárd talajon járva, magabiztosan igazodik el az élet jelenségei
között. Különben is ez a »krúdys« műalak a legáruklódobbak egyike:
az író lélek- és társadalomismeret lepelződik le benne szüntelenül, s
még a legegyszerűbb lírai tirádáról is könnyűszerrel meg lehet álla-
pítani, hogy az írónak hamis-e hangja, s hordoz-e a mondat valóság-
elemet. A *Kesergő szerelemben* is tetten érhető Szenteleky lélekisme-
rete és realitásérzéke, amit a regény két részének fentebb jelzett
különbségei bizonyítanak is. A regény alaptónusát adó evokatív hang-
ban is ott bujkál tehát a magát idősebbnek láttató ifjú író élményvi-
lága, melyből a pszichoanalitikus elemzés könnyűszerrel tudná kibon-
tani a magát rejtő egyéniség körvonalait, ki Lengváry maszkjában (mint
Krúdy Szindbád és Rezeda Kázmér alakjában) nyilván nemcsak önélet-
rajzi vonatkozású adalékokkal dolgozik, hanem lelkiekkel is, minthogy
valójában egy bátortalanság igyekezett erénnyé változtatni pesti ma-
gányát, féltékenységét, elbizonytalanodásait étellel, nőkkel szemben.
Lengváry tehát nem Szindbádként szeret, hanem a nőt inkább mesz-
sziről tisztelő fiatalemberként, akinek a cselekvésképtelenség az aber-
rációja. Nem a viszonzatlan szerelem keserve, hanem a nyilatkozni
bátortalan rajongó fiatalember bánata zeng a regény első feléből,
hogy azután megváltozzék, s a mű végén energikus gesztusával zár-
ja le melankolikus korszakát.

A majdnem arányosan két részre oszló regény tehát nemcsak
két világot (a pestit és a zomborit) festi, hanem két Lengváryt is mu-
tat: a »kissé gyáva, kissé bátortalan« Budapesten élőt és »az erős
vággyal és szelíd daccal« szerető zombori szerkesztőt, aki a mű végén
immár az Esti Kornélt idéző gesztussal tér ki az elérhető közelségbe
került beteljesülés elől vonatra ülve a »rizsposos dámával«. S mi több,
ez a kettősség adott abban a forma hozta anakronizmusban is, ame-
lyet Krúdy olvasói is szüntelenül érzékelnek, s mit kyszerűtlen kor-
szerűségnek nevezhetünk. Lengváry (főképp Pesten) nem a tízes évek
gyermeke, hanem a múlt századé, s viselkedése teljességgel bieder-
meieres, de érzésköre s a világ, amelyben él, egykorú a regény meg-

írásának idejével, s az alapjában véve Szenteleky írói módszertana is, mellyel a lelki válságokat élénk állítja, s a vidéki polgári életet megrajzolja. Ezzel a kettősséggel válhat a regény »leleplezővé« is: századunk első évtizedeinek élete mutatja magát, lélek és emberi sors kapja meg szociologikusan is meghatározható körvonalát — anélkül természetesen, hogy Szenteleky ábrázolását erőteljesnek mondhatnánk, társadalomkritikáját pedig egyértelműnek nevezhetnénk, hiszen ezzel a regényével még messze volt attól, hogy a totalitás ostromára indulhatott volna. De a Lengváryt elfogó »furcsa szomorúság« nem pusztán hangulat már, hanem társadalmi töltése van, hiszen a félig feudális, félig kapitalizált magyar társadalomban keresi helyét egy polgárrá válni nem tudó egyéniség, ahol helye nem lehet, s hol nincs cselekvésének tere sem, mert a cselekvés fogalma is időközben megváltozott.

»Ah, sohasem beszéltem Önnek öreg udvarházban eltöltött gyermekeveimről, tovatűnt ifjúságomról, vagy a Nyitra mormolásáról a park alatt... őseimről, a nagyszakállú Lengváryakról, akik az ebédlő faláról nézték a csendes ház életét — vall Lengváry —. Jó anyám, aki a hesseni uralkodó hercegi családdal volt rokonságban, nagyon szeretett... Édesapámat alig ismertem, jóságos ember volt és nagyon szerethette szent anyámat, amint elsárgult leveleiből olvashattam... Aztán Pestre kerültem, de vakációra mindig visszatértem a szülői házba, ahol anyám könnyes szemmel leste a kocsit érkezését, mely fiát hozta haza. Azóta szent anyám is itthagytott, a szép jövőből semmi sem lett, henyé, bizonytalan életet élt az ifjú a fővárosban, a törekvés, az erős akarat sohasem gyulladt benne magasabb lángra, s most itt vagyok vénülten, fáradtan. A régi udvarház idegen kézre került, én már szinte elfeledtem, hogy ifjúságom, otthonom is volt, nagyon fáradt vagyok, és egy éjszaka választ csak el az eltávozástól...« Amikor ezeket a búcsúsorokat írja, újságíró, »egy ismeretlen nevű német napilap (a Budapesti Nechrichten) Színház és Művészet rovatának a szerkesztője«, s vállalja el a »Z. és Vidéke« szerkesztői állását, honnan majd Olaszországba ragadja el a vonat a regény végén.

Lengváry már csak álmodni tud, cselekedni azonban nem. S mint ahogy egzisztenciáját nehéz lenne meghatározni annak bizonytalan és megfoghatatlan jellege miatt (ez jellemzi különben a Krúdyhősöket is!), csak a legnagyobb általánosságban emlegethetjük társadalmi közegeként a magyar dzsentrit, melynek fia. Valójában a létezés senkiföldjén mozog budapesti élete során, mereng vagy álmodik — talán azzal a többlettel, hogy Lengváry álmai az általa igazi életnek vélt keretei között realizálódnak. Amit nem mert megtenni az »álmatag szerkesztő« a valóságban, melankolikus merengései közegette, megtette álom-színpadán, mely esténként üzemelt:

»Éjjel, a sötétben elhelyezett színpadon ez alkalommal szerelmi vallomásokot játszottak a szereplők, akikben fel lehetett ismerni Lengváry szerkesztő urat és Margit asszonyt. Minden nagyon szép volt, s Lengváry többször megújráztatta az előadást. Későre járt már az idő, midőn a kis színpad teljesen beleolvadt a sötétségbe, s másnap az ábrándos férfiú fakóbb, fáradtabb volt, mint valaha...«

Figyelemre méltó betétek és utalások az ilyenek a regény szövé-
tében, hiszen jelzik, hogy Szenteleky jó nyomon indult el az akkori
modernnek nevezhető élet festésében. Kezében volt a lehetőség, hogy
a valóság »cselét« ne csupán tetten érje és egy lírai tirádában fogal-
mazza meg (mint tette), hanem epikusan élénk is állítsa az élet és az
álom síkjainak felcserélődését mutatva meg. E csere révén ugyanis
realitássá vált volna az a sugallat, mely szerint az élet fokozatosan
irracionálissá válik, a hős álmai pedig valóságértéket kapnak, igazabb-
nak látszanak, mint a konkrét élet. Nem véletlen, hogy egyik monda-
tában az álmokat utánzó valóságot is emlegeti: »A valóság — írja —
majdnem ugyanazt a cukrászboltot utánozta, amilyenek a képzelt szín-
pad kulisszái voltak...« Sőt, az irodalmi és zenei utalások is jelen-
tős valóságfordozó szerepet kapnak. Lengváry fő olvasmánya az
Anyegin, Hoffmann, Beranger, Wilde, a filozófusok közül Schopenhauer,
úgy akar meghalni, mint Reviczky Gyula vagy Petőfi Zoltán, hivatkozik
a Bajazzókra, és Wagner muzsikáját hallgatva fogalmazza meg hőse a
valóság hazugságjellegéről a hangulatát és a véleményét:

»... Ilyenkor elfelejted, hogy élsz, hogy küzdés, gyűlölet, pénz
is van a világon, elfelejted az életet és lehunyod szemedet, lelkedbe
lopózik a hangok összeolvadó, bódító, beszédes árja, mintha csak
ott fakadt volna, előnti a mindennap, a szürke élet sok apró, fájó
gondgöröngyét, a kábulat lengé, könnyű ködébe süllyedsz, a lét érzése
kisklik alólad, tudatodat a muzsika zsongító bódulata uralja, és ha
mégis felnyitod szemed, már nem tudod, hogy színházban ülsz, hogy
színpadot látsz magad előtt, hogy villany szolgálja a holdfényt, hogy
nem álomhercegnő és álomkirályfi borulnak össze, hogy nem lomb-
suttogás, patakcsörgés, éjszakaiüktetés zeng, bűg, morajlik, hanem
finom, ravasz, bonyolult hangszerek zenéje, hogy kulisszákból áll az
erdő, vastag festékből a falevél, hogy tulajdonképpen hazugság min-
den...«

Lengváry (és a regény) valóságköre éppen ezért egészen kis
sugarú, benne a cselekvéseknek szinte nincs is helyük. Hősünk élete
képén is alig találunk éppen ezért mozgalmasabb jelenetet. »Lengváry
— olvashatjuk — majdnem minden délután meglátogatta a hölgyeket,
néha mimózát hozott Margitnak, tanáccsal látta el őket, és örömmel
intézett el apróbb ügyeket, vagy megbízásokat. Az ügyetlen beszédű
szerkesztőt nagyon megszerették a magányosan élő hölgyek, Margit
asszony azonban nem látott, vagy nem akart többet látni a jó barátnál
Lengváryban, aki nem zúgolódott, nem panaszkodott ez ellen.« Való-
jában a pesti élet ilyen csendes, képzelgéssel dús idejét négy konflik-
tusjellegű esemény zavarja meg, minden alkalommal a Lengváry életén
kívüli valóság tör be és állítja dilemma elé a hőst: egy esti kirándulás
Pest »éjszakai életébe«, ahol Markovics gróffal találkozunk Lengváry
és »hölgyei«, az e találkozásból kirobbant párbaj a gróf és Lengváry
között, azután a budai cukrászdabeli epizód, amikor Lengváry imádotta,
Margit asszony, bevallja, hogy férje kezelőorvosát szereti, végül pe-
dig Lengváry elhatározása, hogy Z-be utazik újságszerkesztőnek. Ez az
álmokkal szembenálló valóságkép természetesen már nem az *Anyegin*-
ből vagy Reviczkyből érthető meg, s nyilván nem véletlen, hogy csak
elvonulnak a Szenteleky rajzolta panoráma valamelyik átlóján, de vilá-

guk részletezésére már nem tud vállalkozni. Ilyen a pesti éjszakának a képében a »kíváncsikodó elvált asszonyok, öregedő udvarlók társaságában, villogó szemű családayák, akik nem bánnák, ha estefelé félreismernék őket a Nagymező utcában, otthon gyermekneveléssel és cselédveszekedéssel, most kopaszodó, becsületes férjük mellett ülnek színesen, festetten, erőszakolt ledérséggel« jelenete, vagy az itt felbukkanó Markovics gróf, ki »befolyásos ember a városnál és ő a tanítónők protektora«, ki Margit asszonynak ígér rajztanítói állást megfelelő ellenszolgáltatás árán. »Durva és összetört lelkek« világa ez, a »Miciké és Ollyké« az »éjszaka önszínű alakjaié, kiknek rózsát festi arcára a pezsgő s az élet mámora«. E »csúnya élet« ellenében Szentelekgy nyomban felkínálja az ellenpontot, az ábrándok világát — a hangulatokból és vágyakból szőtt életképeket, melyek a regény legszebb részleteit adják.

»Az éjszaka kíváncsi látogatói beszálltak egy szomorú egyfogatúba. Margit asszony középen helyezkedett el, s ezért félig Lengváry ölében ült. A konflis lassan megindult, a különös, fáradt arcú és kedélyű férfiú hátrahajolt, lehunyta szemét s úgy érezte, hogy ő a legboldogabb ember az éjszakában. Senki sem zavarta a csendet, a kerekek fájdalmasan nyikorogtak, néha a kocsis sovány lovát nógatta és a párák az ablakokra ültek úgy, hogy a bentülőket teljesen elfödtek a valóságtól. A homályos üvegen keresztül felcsillant egy-egy lámpa fénye, aztán otromba árnyékok rajzolódtak a hideg üveglapra, mint borongós, elmosódott sejtelmek. A bizonytalanságba látszott döcögni a rozoga kocsi, cél és józanság nélkül...«

Az ábrándok viszont messze röpitik Lengváry képzeletét, s daloltatják immár nemcsak a *Kesergő szerelem*, de Szentelekgy egész életművének egyik vezérdallamát: »Élni valahol messze, elhagyottan, a szürke óceán kicsinyke szigetén, csupa végtelen víz ölelkezik össze a kéklő éggel, hullámok szaladnak fel a homokos partra és csobogva kúsznak vissza, paradicsommadár hintázik az ágon, melyet buja indák szerelmesen karolnak át...«

A fiatal író talán leginkább Krúdyra emlékeztető képe a budai cukrászdáról készült, hova Lengváryt Margit asszony hívja, hogy elmondja, szereti férje orvosát:

»Bolthajtásos sötét helyiség, a falon hímzett képek, régi olajnyomat, melyen egy kékruhás hölgy s egy ábrándos férfiú csónakban ül vízi liliomok között, a férfiú (kinek szürke cilindere az ülés szélén pihen s a vízbe készül esni) valószínűleg szerelmet vallott, az aranyhajú hölgy maga elé néz, elmereng a férfi szavain, alkonyodik banális rózsaszínnel és vadludak húznak a nádas tó felett. Az egyik kép Pestet ábrázolja, talán 1825-ben, a parton csónak, melyben piros mellényű cigány ül, a régi metszetek hagyományos kutyája pedig vidáman ugatja a túlsó parton álló házakat. A fogason divatlap lóg, mely bizonyosan még a sonkás ujjak divatját rejtegeti magában, az ajtó felett, fehér oszlopokon nyugvó öreg óra, csendes, lágyzöld kerevet a fal mellett és a sima falú, aranyos zárú szekrények üvegfala alatt a múlt század divatos nippjei: menyasszony és vőlegény, előttük az áldást osztó pap; hegedülő angyalkák, mosolygós püspök vörös, egyházi zászlóval kezében; a pult mögött szöke hajú kisasszony jelenik

meg, hajában égszínkék szalaggal. Senki sem volt rajtuk kívül az édes, jellemző illatú bolthelyiségben. Leültek az egyik sarokba, mint Pestről átmenekülő szerelmesek, s a cukrászkiasszony biztató, de azért nyájas mosollyal szolgálta ki őket...»

Az ilyen biedermeieres-krúdys keretben, mit Lengváry élénk érzelmei képeznek, él Tallóy Margit festőművész, aki ugyan energikusabb, mint imádója, de az úgynevezett »nagy életet« ő sem tudja meghódítani. Kis egzisztencia, aki a női segélykérők kiszolgáltatottságával visszaélő Markovics grófhhoz folyamodik tanítói állásért, s a sikerekhez szokott, nagystílű ideg orvos első közeledését sem tudja visszautasítani. Szenteleky Tallóy Margit alakjában és életrajzában a századforduló s az azt követő évtized női életének prototípusát akarta adni, s nyilván nem véletlen, hogy hősnője Kaffka Margit asszonyalakjaival rokon, s mi több, hogy — akár csak Kaffka Margit — ő is 1914 körül nőművészt léptet fel, igaz, csak jelzetekben, Tallóy Margit életének a vázlatában, hiszen szélesebb és részletesebb képét nem tudja megrajzolni, a művészkérdés pedig fel sem merül a regényben. Realitásérzéke azonban kétségtelenül nagyobb, mint Lengváryé, jobban benne van a világban, mint imádója, ám mégsem annyira, hogy diadalra vihetne volna életét. A budai cukrászdában életéről valló hősnő történetében egy nagyobb regénylehetőséget kell látnunk, s akár egy meg nem írt Kaffka-regény cselekményének is tarthatjuk:

»Egy húszéves leánynál kellene kezdenem, aki iskolába járt, mert rajztehetséget véltek benne felfedezni, s aki egyszer hazajövet élettelenül találta édesatyját, akit nagyon-nagyon szeretett. A húszéves lány tulajdonképpen gyermek volt még, lélekben talán tizenöt éves, de amikor visszajött a temetőből, szomorú, fáradt, megöregedett hölgy lett, aki az életet nem tudta becsülni és szeretni. Délutánonként öszszebűjt édesanyjával, s lélekben az a kívánsága támadt, hogy omolna össze a ház, repedne meg éjszaka a gázcső, csak élni ne kellene. Ekkor egy kedves, komoly beszédű ember közeledett feléje, a fekete ruha és a borús homlok talán jól illett a leányhoz, az idegen pedig szerelemről beszélt. A fekete ruhás lány nem tudott szeretni, sohasem szeretett, de azért fáradt volt ellenkezni, mikor a kedves jövevény gyűrűt húzott az ujjára. Nászútra vitte őket a vonat, és az ifjú asszony folyton azért imádkozott, hogy a megsemmisülésbe rohanjon a gözmasina, Velencében a gondola elsüllyedését kívánta, melyben ültek, a régi képtárak összeomlását óhajtotta, ha Tintoretto festményeit nézegették. Svájcban a hegyi vasutak leszakadása után áhítozott és lezuhajóra szeretett volna ülni, hogy arról lezuhanjon. Később, barátságos otthonban megkedvelte, megszerette a férjét, aki langyos jólétbe és bársonyos, becézgető szerelembe göngyöltte, elnémultak halálvágyai, az életet kedvesebbnek és értékesebbnek látta — oh, de ez nem tartott sokáig. A gondos, szerető férj merész tervekről, kalandos vállalkozásokról beszélt, néha megbotlott beszédje, míg végre — amint jól tudja, kedves barátom — teljesen elborult elméje, s most egy rácsos ablakú házban dadogja badar mondatait...»

Az élet középszerének képe ez, s hozzá a középszerű művészet társul, a »szerény és tisztességes csendélet... a Nemzeti Szalon szürke falán« vagy a Múcsarnokban, »többnyire puhaszínű virágok«, »any-

nyira becsületes rajzzal és kezeléssel, hogy senki sem állt meg előttük«. A »fanyar, regényes tisztelettel« közeledő Lengváry, a maga cselekvésképtelenségével, nem tudja meghódítani Tallóy Margitot, de diadalmaskodik az ideg orvos, s szólal meg ezért a »kesergő szerelem« motívuma Lengváryban, aki nem tud versenyre kelni a férfinak az ideg orvosban megjelenő »modern« típusával. De éppen az ilyen »szituáció« avathatja Lengváry szemében »vagyvirágos asszonnyá« — az elérhetetlen valósággá.

Szenteleky hőisére a Pesten hiába keresett, hangulatok opálos és szomorkás fényeibe olvadó valóság Z-ben várt, ahová sebzett szívvel indult, inkább meghalni, mint élni. Szenteleky (és hőse) tudatában Pest nem realitás. Mintegy álomköd-szigeten »vannak« a regény budapesti színhelyei: Lengváry szobája, ahol éjjelente képzeletének színpadán fényes drámákat játszik, Tallóy Margit otthona, a budai cukrászda és az éjjeli mulató. A többi elsősorban hangulat csupán, lírai futamok, hol biedermeieres, hol impresszionisztikus festői képek panoptikuma. A délutánok — ekkor él leginkább a hős — »tiszavirág életűek«, a Dunát »aranyos, omlékony, finom pára üli«, a nap »úgy kel fel, mint a norvég festményeken«.

Am amint elindul Lengváryval a vonat, a világ nyomban valósággá kezd válni, s konkrétumokkal telítődik:

»... Zökken a vonat a váltók és keresztezések fölött, feltűnnek a Népliget elhagyott utai, a távolban a külső Üllői út magasabb házai, kaszárnyái búcsúzkodnak füstön, messzeségen át, majd Ferencváros következik, s még villamosok szaladnak tova a vonat mentén, azután csak néhány gyárkémény jelzi a nagy város közelségét, de lassanként azok is elmaradoznak, nagy lomha, fakó síkságon siet tova a vonat, unalmas vetések, egyhangú szántóföldek között, itt-ott madárijesztők, maszatos tanyák, csillogó mocsárfoltok tarkázzák a lusta, álmos lelkű vidék képét, vagy legelésző csordák, felrebbenő varjak, sorompó előtt várakozó szekerek adnak némi jelt az alföld életéről... Fehérre meszelt, bogárhátas házak, melyekből lassan száll a füst, mint mesélgető öreg úr pipájából, hintázó nádasok, habos felhők a halovány kékségben, lomha szélmalomok, álló, lyukas vitorlával, kis, gondozott órházak, nyurga, idegesen ugráló telefonpóznák vonulnak el a vonatban ülő, bánatos lelkű férfiú szemei előtt...«

Jellemző, hogy még Pest is, amely a regény első részében egészen halvány akvarellként látszik, már a vonatban, ahogy a hős távolodik, realisabb, részletekkel telítettebb képként jelenik meg, s határozott jellegű emberi egzisztenciák felvonulásaként válik láthatóvá. Ekkor azonban Pest már emlék, a »málnavörös alkony« fényeiben villogzó, s Lengváry megérkezik a valóságba. Ez a megérkezés azonban jelképes is, valóságos is, hiszen Lengváryval valójában a fiatal, medikus éveit Pesten töltő író érkezik és talál íróként is haza, többek között azt is elárulva, hogy nem pusztán a halovány színű alkonyok és szerelmi bánatok halk szavú poétája ő, aki a Kisfaludy-rokonság jogán is a »kesergő szerelem« énekese, hanem valóságismerő is, akinek idegsejtjeiben ott van elraktározódva a zombori élet mikrovilága. Érzékletes és maradandó, ma is eleven képeket írt meg ekkor:

»Kopott kis állomás, még kopottabb kocsí fogadta a szerkesztőt, aki Z. legrégibb s legelőkelőbb szállodájában, a Tigrisben szállt meg. Hosszú, földszintes, elhízott épület volt a marcona állatról elkeresztelt szálloda és kapujáról szelíden, mosolyogva tekintett le a cégjelző állat. A pesti utasnak utcai szobát adtak magas ágygal, hórihorgas gyertyával az éjjeliszekrényen, az asztalon karcsú nyakú üvegben víz állott, mely talán a szálloda fennállása óta érintetlenül maradt, mert Z-ben nemigen kedvelték ezt az italnemet. A szekrény oly fájdalmasan nyikorgott, mintha körvadászatról visszatért földesúr vizsláját felejtette volna benne, az ágyat csilimtakaró fődte és az aranyrámás tükörből ijesztő, zöld arc nézett vissza az önmagára kíváncsiskodóra...«

Ilyen érzékletes az első elébe kerülő emberi alak is, ki egykoron a megye leghíresebb ivója volt, majd a »furcsa vidéki szag«, melyet szobája áraszt, s a mulató vendéglő zajai, általában az apró részletek sorakozója, mely a *Kesergő szerelem* második felének igazi jellegét adja meg. A regény főhősének »átváltozásait« is jelzik ugyanis ezek a részletek immár: a hős, aki Pesten szinte nem is élt, csak álmodott és álmodozott, képzelgéseit gőzeiben fuldoklott, Z-ben arra dőbbsen rá, hogy »él«, s nem tud álmodni:

»Várakozva bámult a sajátos szagú sötétségbe, de a függő színpad sehogyan sem akart megjelenni. Talán az is Pesten maradt? Most már szilárd elhatározása volt a holnaputáni gyorsan visszatérni az elhagyott fővárosba, az álmodozó, gyötrődéses éjszakákhoz...«

Lengváry gyógyulásának története tehát a regény második, Z-ben játszó része, s a világ részleteire megnyíló szem felfedezéseinek a története is. A piros papírrózsákból kinőtt hosszú gyertyák, »amilyeneket csak Z-ben lehetett látni«, a »burzsoászagú« szerkesztőségi lakás, »az üveggömbös rózsáskert, a folyosó sárga oszlopaira kúszó vadszőlő, a csend, az elhagyott, rossz kövezetű utca«, a »hortyogó lelki város«, »az emberek furcsa, közönyös lényei, egyszerű, kényelmes gondolkodása« — nem pusztán szükséges kellékei a regénynek: Szenteleky egész íróságát meghatározó élményei is. S azok az e rész prózaverszerű betétjei is. Közülük a legelső Lengváry »imája«:

»Lomhán, álmosan múlik, vonaglik a ma, alig várod, hogy az alkony jöjjön és alvással eltöltött éjszaka, titokban és balgán vársz, remélsz valamit a holnaptól, a szürkén, nehézkesen hömpölygő idő talán megáll egy pillanatra, hogy aztán sebesen omoljon tovább, felvillan valami a bizonytalanság kacér köpönyegébe burkolódzó jövőben...«

A napok szállnak, szállnak kényelmes szárnycsattogással, mint kövér, szürke madarak, mi üres tekintettel nézzük a sablonos egyformaságban szálldogáló madarakat, hiszen semmit se vittek el, ami szép volt, ami fájna. Vagy felhősarcú, szürkeköntösű fegyencekhez hasonlók ezek a naptestvérek, a rabokat levegőre vezetik a fogház udvarán, lassan, lehajtott fejvel körben sétálnak a szürke ruhájú, testvéreknek látszó bűnösök... A napok meghalnak, rendben sorakoznak a múlt temetőjében, a sírjuk jeltelen, még virág se nyílik a hantón, egyiket se sajnáljuk, egyiknek emlékét se őrizzük meg s díszítjük fel, egyik után se nyújtjuk ki visszaváró karjainkat, mert sohase volt oly

vágyunk, hogy egy mámorosan gyönyörű perc a végtelenbe nyúljon, vagy legalább még egyszer visszatérjen. Dolgunkat végezzük, gondjaink vannak, illatért, életért, lázongó lelkünk lassan, fáradtan bele-rezignál a fakón lepergő tegnap-arcú jelenbe, lassanként elfelejtünk remélni, vágyni, szeretni és örülni...»

Ez a regény-szövegben érzékelhető változás, a realitásokat meghódító törekvés befolyásolta a regény cselekményének »logikáját« is. Az első rész a nem-valóság Pestet, s az elérhetetlen asszony alakját hozta, a másodikban testet öltött élet s az elérhető közelségben mutatkozó Litkovszky Vanda iránti szerelem már a történések egy valószínűségi körét is felvillantják, mint ahogy valójában a főhős is itt és ekkor realizálódik emberként, s igazabb az a biedermeier is, amely Lengváry Alfréd és Litkovszky Vanda szerelmét belengi (»Szeretem, hogy Vandának hívják — mély, álmatag hangján Lengváry. — Vanda lengyel királyleány volt, aki visszautasította egy germán fejedelem megkérését, mire az háborút izent Lengyelországnak. — Mily kedves, hogy nevemmel foglalkozik. Az ön keresztnévét, sajnos, ma már gyakran használják profán ajkak és emberek. — Szent anyám Musset-t kedvelte, mikor megszülettem! — magyarázta az Alfréd név viselője...«) — egy esti csónakázás idillikus hangulatában.

Boldog azonban nem lehet Lengváry: amikor Margit asszony megjelenésével utánanyúlna ismét Budapest és megkísértenék a fájdalmas emberi kapcsolatok, kiderül, hogy Lengváry nemcsak a Rezeda Kázmérokra emlékeztető regényalak, hanem az Esti Kornélt előlegező is. A kétfelől is kísértő boldogság, az ölébe hulló szépségek elől menekülnie kell, s ragadja magával Perényi Renée-t, a »vörös hajú szendét« alakító színésznőt: »Panaszos daktilusokban mind gyorsabban és gyorsabban zakatolt a vonat, lassan elmaradoztak a város házai, a szőlők és majorok épületei, lassanként eltörpültek a templomtornyok és a vonat átrobogott a kis folyócskán is. Lengváry álmosan, unottan ült a rizsporozott dáma mellett, a továtúnó város felé nézett és arra gondolt, hogy két hölgy epedve várja őt ezen a délelőttön.«

Lengváry »rég, távoli vágyai valóra válása« elől szökik meg a színésznővel, aki iránt nem táplál különösebb vonzalmat — s ezt a gondolatot kell végeredményben a *Kesergő szerelem* vezéreszméjének is tartanunk. Ezzel kapcsolódik a fiatal Szenteleky korának világhangulati körébe, s ebből a pontból láthatjuk a valóság és az álom dilemmáinak itt is megfogalmazott koordinátái között — egyszerre mutatva azokra az érzelmi és gondolati viszonylatokra, amelyeket Ady Endre szerelmi lírája fogalmazott meg, s az eljövendőkre, amelyekben a vágyottnak jut túlhangsúlyozott szerep a kedves és kívánatos elérhetetlenség mítoszával.

S általában is, sokkal több probléma fogalmazódik meg a *Kesergő szerelem* lapjain, mint amennyit a kisregény lírai ihletése elbír, s amennyit a fiatal, első nagyobb lélegzetű művét alkotó író meg tudna oldani. Elég lesz talán, ha csak a regényrészletekben felsejlő prózai megoldáslehetőségekre utalunk, vagy arra a tényre, hogy a magyar próza e korabeli korszakaitól kezdve az egyik legfontosabb, hogy a világ realizálódása nem Pesten, az erősebben városi-polgári környezetben oldható meg, hanem a vidéki élet rajzaiban, amelyek erőteljesebben

őrzik a »voltat«, a patriarchálisabb emberi viszonyokat a Pesten éppen bomlók s elidegenülők ellenében. Erre mutatnak a regény két része közötti párhuzamosságok is, melyekben a felfedezhető különbségek mutatják az írói szándék fölött diadalmaskodó »valóság« munkáját. Gondoljunk csak egyrészt Tallóy Margit és Litkovszky Vanda alakjának és egyéniségének rokonvonásaira és eltéréseire, az éjjeli mulató képére Pesten és a Z-beli Tigris ivójának alakjaira, élükön Iszakovics Pista bácsival, a két társadalomkép közötti vonások, amelyek a Z-ről rajzoltban a részletesebbek és ismertebbek az író számára is (»... A polgárok, cikornyás bajszú pandúrok, hatgyerekes levélhordók alacsony, füleltd kocsmákban iddögáltak tamburaszó mellett, a gögös, tanyaszagú milliomosok, akik művészies megelégedettséggel üzték a semmittevést, ezreket nyertek, veszítettek éjszaka, a Tigris különtermében, máskor szilaj orgiákat csaptak s reggel revolverrel lövöldöztek az utcán...«), nem különben a két nagy lírai epizód között látható hasonlóságokra: a konflison utazás Pesten s a csónakázás Z-ben is általánosabb érvényű következtetések levonásának lehetőségét csillantja meg.

Sajnálatos módon A Hét körébe jutott Szenteleky erre a szép-írói-gondolati munkára nem vállalkozott sem a tízes években, amikor a legtöbb feltétele megvolt egy ilyen vállalkozásnak, hiszen A Hét állandó tárcaírója, kritikusa volt, sem később, amikor már a »helyi színek elméletét« fogalmazta. Érzelmi »állandó helyei« azonban feltűnnek majd mind verseiben, mind szépprózájában, sőt egy-egy fordulatára későbbi tanulmányaiban ismerünk. Utaljunk csak oly jellegzetes »notturmo« szituációjára, amit először a *Kesergő szerelem* lapjain rögzít Lengváry éjjeli sétáiról beszélve (»a hold puha, tompa ezüsttel vonja be az elszunnyadt várost, az utcákon, melyeken lomhán terülnek el a házak, fák, kémények árnyékai, senki sem jár, távoli virágos rétek, ólak, tanyák furcsa illatú keverékével találkozik valamely sarkon az éjszakában kóborló férfiú...«), majd egy *Notturmo* című 1918-as írásában bukkan fel újra (»A kisváros már elszenderült, az éjjeli vonat elzakatolt már Pest felé, a bivalynyakú főgyész horkolása kihallatszik az utcára, a lomhatestű asszonyok megfordulnak ágyukban...«), hogy költői formát öltsenek az 1928-ban írott *Bácskai éjjele* című költeményében. Vagy hivatkozzunk egyik gondolat-áriájára, amelyben a hazai vidékek hagyománytalanságát panaszolja fel. Első indítása ennek az áriának is a *Kesergő szerelem*: »Z. a klikkek városa volt. Sokféle körből állott a társadalom, melyek a pénz nagysága, kevésbé a hivatali tekintély szerint alakultak. Nemesi címereket, tisztos ösöket nemigen ismertek e városban. Z-nek nem volt múltja vagy előkelő történelme, régi családok udvarházai vagy kopott kastélyai nem voltak fellelhetők a környéken...« Ezt a gondolatot dúsítja és színezi azután *A vers a Vajdaságban* és a *Levél D. J. barátomhoz* a »vajdasági irodalom«-ról című tanulmányában. Az ilyen motívumok azonban már nem az epikusé, hanem a lírikusé vagy a tanulmányíróéi, hogy azután az utolsó, összegező jellegű, epikát igénylő lírai alkotásában, az *Isola Bellában* egy új szintézis lehetőségét próbálja ki.

A *Kesergő szerelem* sajátos jelentőségét éppen ezért az »első mű« tényén túl az ilyen jellegű írói megnyilatkozásokban kell látnunk.

SZENTELEKY IRODALOMSZEMLÉLETÉNEK MARGÓJÁRA

Szenteleky irodalomszervező és irodalomteremtő, történelmileg elvitathatatlan jelentőségű szerepét a jugoszláviai magyar irodalom életében semmivel sem csökkentheti az utókor szemében, ha néhány reflexiónkkal irodalomszemléletének és kulturális tudatvilágának kisebbségi helyzetétől indukált polgári korlátaira hívjuk fel a figyelmet. Ellenkezőleg: úgy véljük, hogy ezzel talán hozzájárulhatunk egy árnyaltabb, a részletvonásokat is jobban láttató arckép megrajzolásához, éppen az általa képviselt s mindenképpen helytálló elvnek az érvényesítésével, hogy a kisebbségi viszonyok között minden leírt szónak hatványozott a súlya, s hogy itt »már nem lehet könnyelmű, szeszélyes, hitetlen játékot űzni a szavakkal, a szépséggel, az eszméikkel és az igazságokkal. Itt vallani és vállalni kell a leírt szót és az azzal járó felelősséget«.

Nem lehet tehát méltánytalanság emléke iránt, ha éppen ezt az elvet kívánjuk mércéül állítani a rá való emlékezés során.

Az alábbi tallózás Szenteleky műveiből csak a Forum kiadásának két kötetes válogatására korlátozódik (*Gesztenyevirágzás; Ugartörés*, 1963), míg a teljesség igénye csak egy monografikus feldolgozás iránt támasztható, amely majd »menetközben« módosuló szemléletét, irodalomelméleti nézeteinek ellentmondásait is hivatva lesz feloldani, az életmű egészének ismeretében értelmezni, sőt biográfiai adataival is szembesíteni. Ezúttal elégedjünk meg néhány jelzéssel, egy-két tézissel, abban a reményben, hogy akár igazolva, akár cáfolva olvasói észrevételeinket, teljesebb és megnyugtatóbb választ kaphatunk impresszióinkra s a bennünket csak érintőleg foglalkoztató néhány problémára. Kérdéseink és észrevételeink ezúttal a kisebbségtudat, a polgári nemzet- és népszemlélet, valamint az osztálytudat korlátaira vonatkoznak.

Viszonylag rövid írói pályája alatt Szentelekynek sok teherteremtől sikerült megszabadulnia, de a kisebbségi komplexust sohasem küzdhette le magában. Egyfelől az objektív társadalmi, politikai és osztályviszonyok gátolták meg ebben; a burzsoá állam adott osztályszervezete és uralkodó ideológiája mintegy »természetes« korlátokat vontak köré, amelyeket az övénél harcosabb természetek sem voltak képesek ledönteni, másfelől azonban szubjektív meghatározók is hozzájárulnak ahhoz, hogy kulturális koncepciói csak kisebbségi szinten érvényesülnek (származástudat, a »két haza« élmény, irodalmi műveltségének és tájékozódásának irányai stb.). Ezek lecsapódásai közvetlenül is kifejezésre jutnak programjainak olyan kitételeiben, amelyek az

osztályérdekeken felülemelkedő »magyar összefogástól« várják irodalmi életünk felvirágzását, vagy egy bizonytalan tartalmú »magasabb humánus« hirdetésében, amely — szerinte — »egyedül lehet alapja a kisebbségi világnézetnek« (jellemző az a törekvése is, hogy a kisebbségi állapotot és tudatot a világnézet rangjára emelje). Ez jelentkezik abban a felfogásában is, hogy a hazai magyar irodalomnak jó részben csak kulturális közvetítő missziót szán, s ugyanígy nem kerülheti el a figyelmünket, hogy a nyelvben nem látja meg a hagyomány-átörökítő műveltségtartalmakat, s pusztán kommunikációs vagy eszközszerepre csökkenti. Ezek a nézetek különféle változatokban fordulnak elő tanulmányokban és cikkeiben, sőt egyfajta tisztulást és fejlődést is észrevehetünk bennük, alapjában véve azonban a kisebbségi gondolkodás kényszerű korlátai között maradnak. Az anyakultúrától elszakadt, s a maga műveltségközegét nem érző ember előtt a húszas években még nem világosodtak meg a »kisközösségi« igények és lehetőségek; úgyszólván kizárólag »nagykulturákban« gondolkodik, aminek természetes következménye az az éteri, a földi realitásokkal alig törődő, átszellemlült szépségeszmény, amelynek körvonalai jól kivehetők tanulmány-szerű írásaiból. Elszigeteltsége az »egyetemes« nemzeti kultúra eleven folyamataitól, a szíváci magány és Európa áthidalhatatlannak látszó szakadéka magától érthetően vezeti el a schopenhaueri esztétika vígaszához: »Halálra vagyunk ítélve, de az időpont még bizonytalan. Helyünkre már mások várnak, s holnap tán már mások állnak. Sietnünk kell, de azért szépen kell élnünk. A legtisztább örömet, a legnemesebb érzéseket a szép szemlélete és keresése okozza. Lelkünk megfinomul és felemelkedik a művészetrajongásban, mint könnyű finom fehér füst, mely mennyei felhőhöz hasonlatos. S mi onnan felülről angyali mosollyal, szelíd megbocsátással tekintünk e sárra, vérre, harcra, csúfságokra: az egész civódó, céltalan világra.« A halála előtti fél évtizedben vallott nézeteibe már a kisebbségi tapasztalatok is beleszóltak, anélkül azonban, hogy eljutott volna e felismerés végső konzekvenciáinak levonásáig, s inkább csak az »ahogy lehet« rezignált belátásával, »mert ezt az okosság és az élet parancsolja«.

A nemzet, közelebről a »magyar politikai nemzet« problémavilágát illetően szemlélete már alakulóbbnak látszik. A húszas években még maga sem látja világosan, hogy voltaképpen mi is történt: a »demarkációs vonalak« valamiféle — talán ideiglenes — megvonásáról van-e szó, vagy hogy e változások többet is jelentenek, mint Európa politikai térképének alkalmi újrarajzolását, ami a berlini kongresszustól kezdve afféle technikai feladatként szinte permanensen foglalkoztatta Kogutovitz térképészeti intézetét. Kezdetben tehát épp olyan »természetesen« érzi magát magyar írónak, mint ahogyan egykor A Hét vagy az Új Idők munkatársaként, így nemzetszemléletét is magyarországi példákön alakítja ki a kulturális fennsőbbség és egy polgári humanista nemzetköziség szellemében anélkül, hogy az »elkülönülés«, a kiválás a nemzeti kultúra keretéből akárcsak időlegesen is zavarokhoz vezetett volna az univerzális »kultúrmagyarsághoz« való viszonyában. Számára ekkor Budapest még éppoly természetes központja a szelle-

mi magyarságnak, mint bármikor a közelmúltban, s úgy érzi, hogy a magyar nemzet irányainak, vonulatainak, törekvéseinek a jugoszláviai magyarság részese és összetevője. Úgy véli, hogy a vajdasági magyar műveltségnek nincsenek külön útjai és hagyományai, azért az itteni magyar irodalmi műveltség is csak a közös örökségen épülhet tovább, sőt: kifejezett kívánsága, hogy ne is legyen erős regionális öntudata ennek a tájnak, mert az csak gátolná, feshélyezné a kibontakozást s nyűg és teher lenne az itteni alkotók számára. Az érvényesülés, elismerés, írói lovaggá ütés is csak Pest közbejöttével képzelhető el, csak annak segítségével és intézményeinek támogatásával valósítható meg. Csak ennek az elképzelésnek a gyakorlatban bekövetkező kudarca győzi meg arról, hogy ez az út járhatatlan. Az újszerű »felelősség, öntudat és kötelesség« hangoztatása természetesen nem jelenti a polgári nemzetszemlélet feladását vagy újjáértékelését: a nemzet továbbra is azonos a művelt középosztállyal, a nemzeti öntudat letéteményesével, a nép inkább a »népesség« kategóriájával egyértelmű (»parasztjaink számítók, pulyák...«). A nép (»amellyel azonos a sorsunk«) megismerése, életének, körülményeinek feltárása, lelkiségének behatóbb tanulmányozása nagyjából a korszellem követelményeinek tett engedmények miatt kerül bele gondolatvilágába, a magyarországi, csehszlovákiai és romániai példák analógiájaképpen, s inkább csak az írói tájékozottság etikájának a kérdése. Úgy látjuk, hogy a polgári lelkismeret-furdalás hangja élete vége felé, a couleur locale-esztétika tétéleinek kifejtésével párhuzamosan, mind erősebb hangsúllyal szólal meg műveiben: »földünk és népünk« témáit sürgeti irodalmunkban s érzi, hogy »íróink és népünk között nincs őszinte kapcsolat«, de e kapcsolat megteremtését csak az írói ábrázolás lehetőségeinek tágítása és a témakör bővítése oldaláról mérlegeli: »Ki tudja, mi mindent gyűjthetnénk össze a Tisza menti vagy közép-bácskai tanyákról? Talán olyan értékeket, melyek tíz év múlva már hiába kutatunk. És a sok összegyűjtött cserépből összeállíthatjuk magyar népünk lelkivilágát, mely a legtöbb vajdasági olvasó előtt olyan távoli, olyan idegen, mint maga a kultúra, vagy a busman és ugandai törzsek élete.« Nemzettudatába tehát a polgári magyarság nem egy eleme épül bele, legfőként pedig a kisebbségi magyarságnak a nemzet »elszakított darabjaként« való szemlélete, ami aztán a csonkaság, bénaság, zsidbadság, magatehetetlenség érzésvilágával oly sokáig a tétlenséget, az akcióképtelenséget sugalmazza kulturális önszemléletünkben. S ezzel tart kapcsolatot esztétikai arisztokratizmus és »européersége« is. »A durva tömeg nem disztíngvál, nem keres árnyalatokat« — mondja a nyelv nemzetköziségét bizonygató cikkében, hogy aztán ugyancsak ebben a »tisza művészi hit« mellett törve lándzsát az odi profanum vulgus elvének ezzel az egyéni megfogalmazásával zárja cikkét: »Nagyon jóleső s szinte megnyugtató, hogy a szerb irodalom kiválóságai is ezt a tiszta, művészi hitet vallják. Művészek ők, akik nem hallják az uszító jelszavakat, akik nem látják a gyűlölet véres szemű martalócait. Művészek ők, s ezért a szépet keresik, az örök, a közös, a szentséges szépet. S az „eszmék barikádjain" a művészet magas, magasztos bércsein találkoznak a ke-

resők. Lent dúlhat a harc, a csúnyák, a gonoszak sáros-véres harca, de fönt a magasban, a felhők fölött, a tiszta és szikrázó levegőben találkoznak a keresők, és kezet nyújtanak egymásnak, mint szerető testvérek.«

E néhány idézet összeválogatása a Szenteleky két könyvének olvasása nyomán támadt összbenyomást kívánja alátámasztani, nem pedig a kiválasztott szövegrészekből akar következtetni gondolatvilágára. Csak az értékelési szempontok egyféle lehetőségére szerettük volna felhívni a figyelmet, korántsem abban a hiszemben, hogy a portré megrajzolása egyedül ebben a szellemben lehetséges. Sőt: éppen azt szeretnénk, hogy a tíz évvel ezelőtti válogatás alapján kirajzolódó Szenteleky-képet a vajdasági magyar irodalmi köztudat másképpen (legalábbis árnyaltabban) láthatná és érzékelhetné.

PÁRHUZAMOS VONALAK

(Szenteleky világnézetéről)

Ha azt az utat kívánjuk megrajzolni, amelyen Szenteleky a teljes elzárkózástól és elutasítástól eljutott a vajdasági magyar irodalom szükségességének felismeréséig, a lelkes és áldozatos szervező munkáig, alighanem két párhuzamos vonalon kell haladnunk: végig kell követnünk azt a gondolkodásbeli fejlődést, melynek során Hegelből és Thaine-ből kiindulva eljutott a miliőelmélet konkretizálásáig, az itteni helyzetre, a vajdasági magyar irodalomra való alkalmazásáig, ugyanakkor pedig a pesti irodalmi centrumból való kiszakadásra történt első kétségbeesett, riadt reagálástól addig a felismerésig, hogy itt is lehet, sőt csak itt lehet és kell élnie. Mert lehetetlen, különösen az első lesújtó ítéleteiben, a Vajdaság, pontosabban a Bácska és Bánát magománytalanságának, kultúra iránti közönyének ostorozásában meg nem látni azt a kétségbeesést, amely az első időkben hatalmába kerítette, miután kényszerűségből hazatelepült. Nem szükséges bizonygatni, hogy a Pechán József sorsát példázó mimóza az ő sorsát is példázni kívánja: »Por ül a tervek tekerceire, az üstököspálya fénye belefulladás a lomha közöny sötétjébe, a nemes akarások, az ígéret duzzadt bimbói elfonnyadnak a szivarfüstös, pohárcoccintós falusi éjszakában, mint törékeny mimózák idegen, mogorva tájakon«. És lehetetlen e sorok olvasása közben gondolni Kosztolányira, aki szintén Pestről haza-hazaugorva borzad el e »szürke és unalmas«, »poros és unott, sőt komikus« vidék láttán. «Neked még az a jog sem adatott meg — írja Szabadkáról —, hogy igazán rossz és unalmas légy, mert a nagystílű rossz és unalom már megsemmisítené önmagát, s nem illenék hozzád«. Szinte ugyanezt mondja 1927-ben Szenteleky is: »Aki a műzsákat szereti, az nem szeretheti ezt a józan, sivár, kicsinyes, disznóhizlalásos vidéket, ha százszor itt született, itt él, viszont nem is gyűlölhetsz annyira, hogy gyűlölete a satíra, az irányregény vagy akár a pamflet alakjában öltözzön művészi formát.

Ismeretes ezekben az évekből az a meggyőződése is, hogy nincs szükség és lehetőség a vajdasági magyar irodalom megteremtésére; »kívánágom: ne legyen „vajdasági irodalom” — írja 1927-ben. — Legyenek írók a Vajdaságban, de hagyjuk a couleur locale-t meg a sajátos vajdasági lelket. Próbáljunk írni, ha tudunk, ha merünk, de ne törekedjünk olyan jelző kiérdeklésére, amely számunkra csak kötelességet, kötöttséget, nyugós alkalmazkodást jelent, de amely nem fejezi ki művészi munkánk becsét, hitét és törekvését.« Tudjuk, hová jut el ettől az elutasító, tagadó magatartástól: a vajdasági irodalom határozott igényléséig. 1931-ben már így ír: »Nekünk magunknak kell megteremtelnünk irodalmunkat és új kulturális életünket. Megértést, segít-

séget senkitől sem várhatunk, hanem józanul, egyszerűen, önnön erőnk-
ből kell felépítenünk kis kunyhónkat, amely templommá is válik, ha
kultúránk otthonra talál benne.« A hangsúly, amint látjuk, az itteni író
és irodalom magára utaltságán van, s e felismerés jórészt Pest és
Magyarország teljes értetlenségéből fakad a „mi megváltozott élet-
tartalmunk” iránt, abból, hogy »Magyarországon az illetékesek nem
akarnak tudomást venni az időről, Európáról, a változott világról, a
kisebbségi problémákról«, s abból, hogy hovatovább »gyarmati vi-
szonyba kerültünk a magyarországi irodalommal szemben, mert a
magyarországi írók megkövetelték, hogy őket a határokon túl is ismer-
jék, olvassák . . ., addig ők nem akartak tudomást venni arról, hogy a
határon túl is van magyar kultúra. Csak fogyasztókat láttak a határo-
kon túl, akikre minden holmit, színes gyöngyöt rá lehet sózni, de nem
akarták elismerni, hogy a bennszülöttek is tudnak termelni«. Jól látja,
hogy a köldökzsinór, amely Pesthez kötötte a vajdasági magyar irodal-
mat, mind gyengébben lüktet, sőt hamarosan elsorvad, s ezért, »ha
élni akarunk, új vérkeringésre kell berendezkednünk, meg kell terem-
tenünk éltető, oxigént adó szervünket, a közönségünket, saját tudónk-
kel kell lélegeznünk, meg kell keresnünk és találnunk új életformánkat«.
S itt megint nemcsak az itteni írói és irodalom gyarmati helyzetére kell
figyelnünk a magyarországgal szemben, az irodalomalapítási program
elvi alapvetésére, hanem az akkori Magyarország »illetékesei«-nek, a
Horthy-rendszer urainak ostoba és makacs maradiságára, »aszott ter-
veire, régi, háború előtti mentalitására« is, minthogy nem akarnak tu-
domást venni Európáról, az időről, azaz a világháború után végbement
európai változásokról, tehát ezeknek az uraknak elvakult irredentizmu-
sára is, mellyel ez az irodalmi program határozott szembefordulást,
szembehelyezkedést jelent. Ezért ez a program jóval túlmutat Szent-
eleky eredeti szándékán, csak az irodalmi életre vonatkozó koncepci-
óján, mivel közvetve ugyan, de jelenti az itt élő magyar nemzetiség
egyetlen lehetséges perspektívájának felmutatását is. Külön hangsúly-
lyal állíthatjuk ezt, ha tudjuk, hogy e programban az irredentizmussal
való szembefordulás mellett jelentős helyet kapott az itt élő más nem-
zetekkel és nemzetiségekkel való együttműködés, megértés — irodal-
mi — programja is. Az irodalomnak, a kultúrának a nemzetek közötti
jobb megértés és békés együttélés előmozdításában köztudottan nagy
szerepet tulajdonít: »Az egymás mellett élő népeknek roppant fontos,
hogy megismerjék egymást, hiszen az ellentéteknek legnagyobb része
a ferde előítéleteken, félreismeréseken, téves és hibás megállapítá-
sokon nyugszik. Ha az egymás szomszédságában élő népek jól ismer-
nék egymás nyelvét, kultúráját és lelki sajátosságait, sok ellentét és
alacsony indulat meg se születne, a nagy világgóság leperzselné a
gonosz hajtasokat«.

Akárcsak a vajdasági irodalmat, a couleur locale-t is elutasította
kezdetben, hogy aztán kérje, követelje író társaitól. Már idéztük egy
cikkét 1927-ből, melyben azt írja, »hagyjuk a couleur locale-t meg a
sajátos vajdasági lelket«, 1933-ban pedig az *Ákácok alatt* c. antoló-
gia szerkesztése kapcsán a helyi színek *erőltetésének* vádjá ellen kény-
telen védekezni. Itt azonban mégsem olyan jellegű fejlődésről van szó,
mint a vajdasági irodalom elutasítása és későbbi vállalása között.

Szenteleky esztétikai nézetei alapjaiban nem változnak meg, s itt az alapjaiban kifejezést szó szerint kell érteni, minthogy az idealista világnézeti alapokról van szó. Ha figyelmesen olvassuk a *Törekvések és irányok a modern művészetben* című tanulmányát, azt találjuk, hogy ragyogó dialektikája mellett következetesen egységes idealista szemlélet jellemzi. A művészet fejlődését ui. két főirány, két főáramlat (egyfelől a tárgyilagos, azaz objektív, másfelől pedig a csak önmagával törődő, azaz szubjektív világszemlélet) örök harcaként fogja fel, tehát ellentétek harcaként, s miután dialektikusan kimutatja és példák-
kal szemlélteti a »minden időre, minden helyre, minden művészre érvényes normák« tarthatatlanságát, a szépségideál állandó változását, így summázza véleményét: »Ez az örökkön változó két főáramlat mutatja legjobban a művészet nyugtalanságát, a szépnek fáradhatatlan és véghetetlen keresését.« Hogy a hegeli idealista dialektikával van dolgunk, azt a nagy filozófusra való többszöri hivatkozás mellett egyértelműen tanúsítja, hogy a művészetben lejátszódó változásokat (»Mind-
den változik: stílusok jönnek és mennek, eszmék születnek és meghal-
nak, lelkesedések lobbannak fel és alusznak ki, irányok, iskolák alakul-
nak és oszladoznak, mint a felhős áprilisi ég arculata«) önmagukban szemléli, mintegy önmagukból vezeti le, s eközben egyetlen szót nem ejt világháborúról, forradalmakról, társadalmi átalakulásokról s azok hatásáról a művészetekre, életérzésre stb.

Ugyanez az idealizmus hatja át az egyébként taine-i miliőelméleten alapuló couleur locale-t is, az ő nevéhez fűződő irodalompolitikai elvet, a helyi színek követelését is a vajdasági írók műveiben. »A sokat emlegetett couleur locale-t — írja — nem szó szerint értelmezni. Nem az a fontos, hogy a történet Bácskában vagy Bánátban játszódjék le, hogy a környezet színei megfeleljenek az idevaló táj színeinek. A szellem a fontos, a szellem, amit az író a színeken túl megérez, s amivel az író némi közösséget érez«. S ennek a szellemnek »átsugárzását« tartja fontosnak, »az idea átragyogását«, »az abszolútnak kivetítődését az érzéki anyagba, s eközben ismét Hegelre hivatkozik, az ő kifejezésével is él, vagyis az eszmét, az ideát tekinti abszolútnak az érzéki anyaggal szemben.

Egy helyen még a külön erdélyi, szlovenszkói és vajdasági magyar irodalmak szükségyszerű létrejöttét is ezzel a miliőelmélettel indokolja; miközben látnoki szeme előtt fölmerül az egyetemes magyar irodalom jövőképe, melynek történetében külön fejezet foglalkozik az egyes határon túli irodalmakkal, úgy véli, hogy e fejezeteket »a miliő ismertetése, a miliőnek az irodalomra, a művészi alkotásra gyakorolt hatása vezeti be«. Ez után nem is meglepő, hogy éppen ez a miliőelmélet játszik bele a bácskai és bánáti magyar parasztról, sőt általában az itt élő magyarságról, annak kultúra és művészet iránti közömbösségéről alkotott közismerten lesújtó véleményébe is. A hosszú forró nyár... hatása nálunk »nem testi lustaságban nyilvánul meg..., hanem szellemi nehézségben, az elhatározás lassúságában, megfontoltságában és kitartó, majdnem csökönyös merevségében«. Még egyértelműbben fogalmaz a következőkben: »A vajdasági lélek nem vergődik, nem roppan össze, nem sikolt fel az örömtől, a vajdasági lélek éppoly sivár és sűrke, mint a táj, amelyen él«. Az ilyen példákat

szinte tetszés szerint szaporíthatnánk, s mindannyiszor azt állapíthatnánk meg, hogy majdnem kizárólag a táj jellegzetességeiből vezeti le a népesség lelki sajátosságait, ismét csak teljesen figyelmen kívül hagyva a társadalmi és történeti adottságokat, ezekből pedig rendre-másra sommás ítéleteket mond az egész magyarságról. Ezért nem is csodálkozhatunk rajta, hogy gyakran túlzásra is ragadtatja magát. Egy helyen például a fentiek alapján minden eredetiséget megtagad az itt élő népektől: »A mi parasztjaink számítók, pulyák, és se szavuk, se daluk, se szokásuk, se ésjárásuk nem eredeti«. Igaz, később majd ellentmond ennek, s azért korholja író társait, mert nem érdekli őket a folklór, majd felhívja őket, hogy barangolják végig a Tisza menti tányákat, s bizonyosan teli tarisznyával térnek vissza onnan.

Nyilvánvaló tehát, hogy a »geopszichológiai tényezők« jelentőségét eléje helyezi a társadalmiaknak, s ebből a magyarságra mint kisebbségre vonatkozólag is általános következtetéseket von le. A »harcos, élet-halált jelentő világszemléletet« a többségi népek sajátjának, már-már privilégiumának tekinti, s náluk, szerinte, az osztályrétegződések is kifejezettebbek, míg a kisebbségeknél »minden összefolyik, langyos, lágy bizonytalansággá mállik, a tiszta osztályöntudatot éppoly ritkán találjuk meg, mint a kisebbségi öntudatot...«. S tegyük hozzá, hogy ezt 1933-ban írja, amikor a vajdasági magyarok — csak úgy, mint a két világháború közötti egész idő alatt — éppen magas fokú osztályöntudatról lettek tanúságot, egyúttal vállalva az osztályharc minden megpróbáltatását a többi nemzet harcos proletárjaival. Az olyan megállapítások, hogy a kisebbség élete és világszemlélete egysége-sebb, az osztálytagozódás elmosódottabb, mint a többségieknél, magában rejti a csakis nemzeti alapon történő összefogás veszélyes, nacionalista eszméjének magját is, ám Szenteleky, mint ismeretes, nemcsak hogy elkerülte ezt a maga állította csapdát, hanem egyenesen az itt élő népek kölcsönös közeledésének, jobb megismerésének szükségességét hirdette és munkálta is.

Ha talán feltűnően hosszasan időztünk Szenteleky művészet-szemléletének idealista eszmei alapjainál, korántsem azért tettük, mint-ha ezzel a legkevésbé is csökkenteni kívántuk volna — vagy egyáltalán csökkenthetjük volna — a jugoszláviai magyar irodalom megteremtésében szerzett elvülhetetlen érdemeit, a fáradhatatlan irodalomszervező, a biztos érzékű és ítéletű kritikus, a lírai fogantatású kispróza nagymestere irodalomtörténeti jelentőségét, csupán az esztétikus Szenteleky egy olyan jellemzőjére kívántunk rámutatni, amelyet érzésünk szerint az elmúlt években meglehetősen elhanyagoltunk. Pedig természetesen, hogy Szenteleky alakja és opusa nem idealista világszemléletének elhallgatása árán került és kerülhetett be irodalmi hagyományainkba, hanem ellenkezőleg: e filozófiai nézetei ellenére, de azok tudatában kell értékelnünk.

Erre pedig azért is fontos rámutatni, mert gondolnunk kell ösz-szes vagy legalábbis legfontosabb műveinek újrakiadására is, s azok bevezető vagy kísérő tanulmányaiban minden oldaláról meg kell majd világítani munkásságát és műveit. Jelen pillanatban bizony nem dicsekedhetünk azzal, hogy olvasóinknak, a háború után felnőtt nemzedéknek megfelelő válogatásban rendelkezésre állnának Szenteleky

legfontosabb munkái. Csak két kisebb (összesen 22 ívnyi) kötetben jelentek meg tanulmányai, elbeszélései és útirajzai 1963-ban, születésének 70. és halálának 30. évfordulóján. Bármilyen szerencsés változtatások is az említettek, bizonyos, hogy Szenteleky irodalomszervező tevékenységéről levelezésének, szépírói munkásságáról pedig regényeinek ismerete nélkül aligha lehet képet alkotni. Hogy ezek kiadására mikor kerül sor, azt ebben a pillanatban nehéz volna megmondani. Az irodalmi, kulturális, népköltészeti stb. hagyományok feltárására már két sorozat indult a Forum Könyvkiadóban: a *Hagyományaink* és a *Kövek* sorozat, melyekben két-három, összesen négy-hat kötet megjelenése képzelhető el évente. Ha szem előtt tartjuk — sajnós, ezt mindig szem előtt kell tartanunk —, hogy a könyvkiadás támogatására szánt eszközök évről évre csökkennek, mert növekedésük nem tart lépést a könyv előállítási költségeinek növekedésével, akkor magától adódik a következtetés, hogy jelenkori irodalmunk folyó termésének megjelenési lehetőségét kockáztatnánk, de mindenesetre csökkentenénk, ha a hagyományok újrakiadásának ütemét a valóságos szükségleteknek megfelelően fokoznánk. Távolban természetesen van kiút és megoldás, mégpedig az ún. kapitális művek sorozatának megindításában. Külön szerkesztő bizottság már évekkel ezelőtt összeállította a jugoszláviai magyarság kultúrája szempontjából kapitális jelentőségű művek kiadási tervét, csak még az anyagi lehetőségek hiányoznak hozzá. E keretervben szerepel — mintegy 50 kötet között — Szenteleky műveinek kiadása is, mégpedig hat kötetben! Amíg azonban e terv realizálása meg nem kezdődik, az eddigi gyakorlatnak megfelelően meg kell elégednünk egy-egy kötet megjelenésével valamely évforduló alkalmából.

KÉT VILÁG

(Szenetelek költészete a *Kéve* tükrében)

1928-ban jelent meg a *Kéve*, a »vajdasági költők antológiája«, Csuka Zoltán szerkesztésében: 14 költő 78 verse.¹ A könyv a jugoszláviai magyar irodalom múltjának fontos, megkerülhetetlen dokumentuma: »a vajdasági magyar költészet első bemutatási kísérlete.«² Ezért kétségtelenül hasznos volna megvizsgálni a *Kéve* irodalomtörténeti helyét és szerepét a jugoszláviai magyar költészet és irodalmi élet kialakulásában; milyen előzményei voltak a vállalkozásnak, kiket vett fel és kiket hagyott el a költők közül, milyen volt kritikái s olvasói fogadtatása, milyen az utóélete. Bori Imre irodalomtörténete sok kérdésre választ adott, azt is kijelölte, hogy milyen módszerekkel kell hasonló kutatásokat végezni, de egészében nem meríthette ki a *Kéve* megjelenésével és szerepével jelzett irodalomtörténeti, s egyben művelődéstörténeti kérdések sorát.

Költészetünk első antológiájának irodalomtörténeti megítélése mellett, vagy azzal együttesen fontos feladat volna e költészet első bemutatkozását alapos kritikai (poétikai, stilisztikai, verstani stb.) elemzés tárgyává tenni, mert jó néhány olyan kérdés merülhet fel eközben, melyre mindmáig keressük a választ, s ezek már 1928-ban jelen voltak, már ekkor feltételezték (fékeztek vagy elősegítették) a költői megszólalást. Ilyen kérdések merülnek majd fel Szenetelek verseinek megfigyelése közben.

Bizonyos, ha mai ismereteink³ visszfényében tekintünk Csuka Zoltán »kéveköltő«, »egybefogó« munkájára, jogosan mondhatjuk, hogy nem tükröz teljes és reális képet a *Kéve*, de függetlenül ettől még jogosabb az a megállapítás, hogy első antológiánk úttörő munkát végzett, s ezt — a kései olvasás biztos kritikai távlatai ellenére is — el kell ismerni. Aligha tekinthetjük, még akkor sem, ha első antológiáról van szó, meggyőző szerkesztői kritériumnak azt, amit Csuka Zoltán előszava hangoztat: »... a mi zsinórmértékünk csak az volt, hogy a vers, amely ebbe a kötetbe bekerül, a legáltalánosabb költészeti szempontok kereteibe beállítva megüsse a mértéket...«,⁴ mert egyszerűen sohasem lehet tudni, melyek azok a bizonyos legáltalánosabb költészeti szempontok, ha azokat nem fogalmazzuk meg a legegzeztább módon. Csuka Zoltán bizonyosan a legáltalánosabb költészeti szempontok nevével a költészet, a vers, a lírai megszólalás *minimumait* kívánta megragadni, azokat a költői minimumokat, amelyek nélkül nincs és nem is lehet szó versről. De az antológia nemcsak a költőiség legalacsonyabb szintjein válogatott az előtte levő anyagból, hanem bemutatta azt is, ahol ez a költészet a legmagasabb szintekre jutott. Azt lehetne

tehát Csuka Zoltán hasznos antológiája alapján szemügyre venni, hogy milyen volt a jugoszláviai magyar líra a költőiség minimumait és maximumait is illusztráló értékstandardja 1928-ban, vagyis arra a kérdésre adhatna választ egy ilyen kritikai megközelítés, hogy milyen alapszinten szerveződött első ízben ez a költészet. Aligha kell bizonygatni, hogy éppen egy ilyen irányú megfigyelés nyújthatna megbízható távlatokat költészetünk mai értékszintjének (történeti és egyúttal poétikai) leírásához.

Vonzó feladatok ezek, s talán vállalkozik majd rá valaki, hogy költészetünk jelenének vizsgálatához a közvetlen előzmények dokumentumaiban és értékeiben keressen megbízható és bizonyítható elveket, szempontokat.

Ez az írás csak egyetlen részletkérdés megfigyelésére vállalkozik: Szenteleky Kornél *költői* arcélének leírására a *Kéve* tükrében. Ez a leírás az emlegetett kritikai (és irodalomtörténeti) feladatoknak szerves része, hiszen az, amit líránk állapotairól 1928-ban ma elmondhatunk, nagy mértékben éppen Szenteleky költészetében van jelen; az időszak egyik reprezentánsa Szenteleky költészete. Újabb ismereteink meggyőzően bizonyították, hogy Szenteleky verseinél értékesebbek is születtek már 1928-ig, olyan költői alkotások, melyek nélkül nem lehet költészetünk múltjáról beszélni, mégis Szentelekyt kell tekintenünk az időszak reprezentatív alkotójának, mégpedig azért, mert az ő verseinek (és más munkáinak) a szerepe jelentősebb volt, mint más — mai szemmel nézve — fontosabb és értékesebb alkotásé.

Szenteleky *költői* (írói) alkotában és kritikai szemléletében is irodalmi fejlődésünk sarkpontjait láthatjuk meg: nem véletlen, hogy irodalmi köztudatunkban ma, mint évekkel ezelőtt is, éppen Szenteleky áll — ha irodalmunk közvetlen múltjára gondolunk, elsősorban őt idézzük meg. Ennyire és ily módon is meghatározóvá munkássága költői és szépírói eredmények nélkül aligha válhatott volna. Irodalomszervező és kritikusi tevékenysége látszik ma még fontosabbnak, de elsősorban az elvitatás, a megkérdőjelezés, nem a folytatás (folytathatóság) szintjén. Annak ellenére, hogy az írói tevékenységek közül ezek a legmúlandóbbak: a kritikus és irodalomtörténész aligha várhat el mást, mint hogy időnként »lábjegyzeteljék«, a szervező sokszor erre sem számíthat. Nem vitatom el Szenteleky rendkívül fontos szerepét a jugoszláviai magyar irodalom megszervezésében, ez a szerep a konkrét történelmi helyzetben szükségszerű volt, s eredményei máig érvényesek, csak azt állítom, hogy Szenteleky nem(csak) ezért él emlékezetünkben, hanem azért, mert műveket (is) produkált, melyek mindennél maradandóbban őrzik meg ittélének nyomait. Ez semmi esetre sem jelenti a Szenteleky esetében annyira nyilvánvalóan egységes szervező és irodalmi tevékenység elválasztását, hiszen minden irodalmi alkotás a konkrét feladatokkal megküzdő időszakban egyúttal szervezői tett volt, mert egy fejlődési folyamat láncszemét képezte, amint minden szervezői megfontolás ugyanabban az időben alkotói feladat is, hiszen teret biztosított, lehetőséget és feltételt a Mű megalkotására. Mégis, a kérdésfeltevés sarkosításának érdekében fontos ez a különválasztás: kíséreljünk meg ezúttal, eddigi szokásainktól és bevett gyakorlatunktól eltérően a műalkotásra figyelni, mert elsősorban az érdemel figyelmet;

ha Szenteleky jelen van irodalmi tudatunkban, azért van jelen, mert minden mellett költő volt és író; ha nem így lenne, emléke egyszerű és könnyen lábjegyzetelhető irodalomtörténeti adattá válna.

Csuka Zoltán Szentelekytől összesen tíz verset vett fel a *Kévébe*, a 14 költő közül tőle a legtöbbet. Az antológiákban a felvett művek száma rendszerint kritikai mérce: Csuka tehát Szentelekyt tartotta a »legtöbbre« a Kéve költői közül, vagy Szenteleky volt az, akinek neve és munkája fémjelezhette a »kévekötés« vállalkozását. Más oka is lehet, hogy Szenteleky a legtöbb verssel szerepel az antológiában. Hogy az antológia szerkesztője a tíz vers megválasztásában sem tévedett, bizonyítja Bori Imrének *A gazdátlan világ*⁵ című új, a két világháború közötti jugoszláviai magyar költészetet felmérő antológiája, mely — mai versismereteink kritériumai szerint — a Kévében megjelenő tíz Szenteleky vers közül négyet vesz fel (*Bácskai éjjel, Barátom a számár, Hajnalban, kis állomáson, Egy pillanat*). *A gazdátlan világ* még két Szenteleky verset közöl, de ezeket a Kévé 1928-ban kiadó Csuka Zoltán nem is ismerhette, mert az *Éjjeli menekvés* az antológia megjelenésének évében, a *Levél a kedveshez késő éjjel* pedig 1931-ben jelent meg. Azt bizonyítja ez a megegyezés, hogy Szenteleky költői mondanivalója a Kéve megjelenésekor már nagyjából kész, s azt is, hogy már ekkor bizonyos lehetett, mi marad (maradhat) meg ebből a kései olvasók számára. A későbbi években csak bővült és gazdagodott Szenteleky költészete, de lényegében nem változott. Éppen ezért lehetett jogos Csuka Zoltánnak a választása. S ma — minden más akkori feltételt mellőzve — ezért tekinthetjük, kritikai szempontból is, elfogadhatónak, hogy éppen Szenteleky volt az első jugoszláviai magyar költészeti antológia legtöbbre tartott költője.

Tehát függetlenül attól a paradoxontól, amelyet Bori Imre fogalmazott meg Szenteleky költészetét vizsgálva, hogy ő »minden jelentősebb szépirodalmi alkotásában költő volt«, és ezért »a Szenteleky-vers csupán egyik és nem egyetlen kifejezési formája ennek a költőségnek, s mi több: szépprózája a költőinek sokkal több ismervét mutatja, mint költészete.«⁶ — mégis Szenteleky verseit kell elsősorban közelebbről kutatni, hogy életműve irodalomtörténeti helyét és jelentőségét méltányosan jelölhessük ki. Egy ilyen állásfoglalásra a Kéve tanulsága kötelez bennünket, az, hogy az antológia megjelenésének évében lényegében már kész Szenteleky költészete, ami azt jelenti, hogy kialakult a jugoszláviai magyar költészet első, valóban és pozitív értelemben »vajdaságinak« mondható költői világképe, tekintet nélkül mindazokra a kritikai megjegyzésekre, amelyekkel ezt a költői világképet ma értelmezni lehet. Vagyis, ez a szemlélet nem zárja ki, inkább megköveteli, hogy Szenteleky verseit ma a bírálat megértésével és szigorával olvassuk újra: a hagyományhoz és a hagyomány irodalmi emlékeihez meg értékeihez csak így viszonyulhatunk. Szenteleky költészete azért (is) reprezentánsa egy időszak költői fejlődésének, mert *kritikai* megfigyelése egyúttal a jugoszláviai magyar költészet irodalmi értékstandardjának is a bírálata.

A Kévében közölt Szenteleky-vers két alapvető költői téma köré csoportosítható: egyrészt az itthoni létezés, az itteni táj és uralkodó életvitel súlyos terheivel, kilátástalan szomorúságához, másrészt pe-

dig az »elutazás«, az idegen világ, a »másik«, az ismeretlen szépségéhez. A »két világ« ütközőpontján alakult ki tehát Szenteleky költészete, s legjobb verseit éppen a megütközés, a soha véget nem érő maradás-elvágyódás kettőssége, ellentmondó feszültsége íratta le. Ami azt jelenti, hogy okozati összefüggés ismerhető fel a két költői témakör között. Világosan bizonyítja ezt Szenteleky egyik legismertebb verse, a *Bácskai éjjel*, melyben a két egymással ellentétes világ egymást feltételezve és kiegészítve, tehát »elvegyülve« jelenik meg. A szabályos sorokat, a józanságot, az önzést, a megbízható lakatot, a hasznost eleveníti meg a *Bácskai éjjel*, az éjszakát, melyben:

*... horkol a dagadt disznóhizlaló,
a százlánchos gazda gutaütötten emésztí
az esti vinkót meg a paprikást,*

és ezt a reménytelenül leverő képet teljesíti ki a »másik világ«, a felsorolás zuhatagával közölt »szépség«:

*Nem kérdem szabad-e, helyes-e,
józan, hizlalós, értelmes dolog-e
álmodni bércekről, buzátlan sziklákról,
sasokról, fényekről, Párizsról, világról,
csodáról, mákonyról, szent, jó asszonyokról ...*

mégpedig a megkérdozettség síkjain, mert a *Bácskai éjjel*nek nem egy lehetséges átváltása a másik világ, a csoda világa: nem kiút tehát az expresszív felsorolással leírt »idegen szépség«, hanem az itteni élménynek teljessé tétele. Összeforrt tehát az, ami elszakadni kívánkozik. A két ellentétes világ kiegészíti egymást, s ezt a kiegészítést meggyőzően példazza a *Bácskai éjjel* poétikai megformáltsága: a vers egyik legerősebb sora, az idézett »a százlánchos gazda gutaütötten emésztí« sorzáró daktilusa és spondeusa alaksejtelelem formájában a jelentéstől teljesen eltérő hexameter zárlatát építi be, s ezzel a nyilván szándékos költői eljárással az idegen szépség világát egészen váratlan módon (és helyen) eleveníti meg. Azt jelenti ez a meglepő költői eljárás, hogy a látszólag szépségidegen bácskai éjjel a költői megformáltság szintjén buzátlan sziklává, csodává, mákonyvá válhat. Ugyanakkor arra is rámutat, hogy a »másik világ« szépségének élménye csak *külső* élmény, látszat, illúzió, és ezért nem hoz megnyugvást, semmit sem old meg. Ezt bizonyítják a »másik világban« fogant versek is, többek között a kevésbé ismert *Ismét Leopardi*, melyben a magáéval azonos költői helyzetet láthatja viszont:

*Falú, Recanati, balga parasztok,
trágyaszag, árvaság, sajjó sivárság
és benn a szobában sok könyv,
sóhaj, gondolat, papiros
meg kurta köhögés:
Halál!*

Vagyis, bármilyen távolra is került a költői képzelet, s bármilyen távolra is vitte a költőt az elvágyódás, a Királyok Völgyébe, vagy az

Olümposz alá, vagy a kedvelt Itáliába — a *Szenteleky-vers* nem szakadhatott el a *Bácskai éjjel* meghatározó körülményétől s élményétől. A »másik világ« szépsége, és az álom sem léphetett az »ólszagú éjszakák« élményének a helyébe, amint a hajnali, kis állomáson megjelenő jelképes ldegen szépsége is csak vágyat ébreszthetett a »mesz-szi menni, / messzi menni, / veled veled menni« ismeretlen tájai iránt:

*és soha vissza ne jönni
e bűzös, bánatos, batyus, kis állomásra.*

(Hajnalban, kis állomáson)

A vágyott, a képzelet játékaként kitermelt szépség sohasem válhatott a *Szenteleky-vers* megtalált szépségévé. Illetőleg, e vers szépségélménye egy más szinten jelenik meg: a *műalkotás szintjén*. Már a *Bácskai éjjel* verstani felépítésében felismert alaksejtellem időmértéke, s a most idézett *Hajnalban, kis állomáson* betűrimjei (bűzös, bánatos, batyus) arra utalnak, hogy *Szenteleky*, ha költőként nem található megnyugvásra az itteni világban, a *Szenteleky-vers* meghatározó, vers-teremtő mozzanatává vált — s ezáltal »megnyugvást« is eredményezett — a műalkotás teljessége és szépsége. A *Szenteleky-vers* tehát függetlenedett *Szentelekytől*, a költőtől, s esztétikai értékeit ez a függetlenedés feltételezi. A vers képessége, hogy mint műalkotás szuverén, teljes világ legyen. 1928-ban, amikor a *Kévében* a tíz *Szenteleky-vers* megjelent, még nem lehetett ennyire nyilvánvaló, hogy *Szenteleky* verseiben nem a költőiség minimumai, s ezzel egyidőben a jugoszláviai magyar költészet szociológiai bizonytalansága mutatkozik meg első-sorban, hanem a műalkotás kérdése. Költészetünkben még hosszú évtizedek teltek el, míg tudatossá válhatott, hogy a *bácskai éjjel* nem elidegenítő körülménye a költői megszólalásnak, hanem az egyetlen lehetséges lírai szituáció, melyben a költő megszólalhat; s ekkor már nem a szerep, a feladat, hanem a műalkotás az elsődleges, mert *Recanatiban*, *Leopardi* »trágyaszagú« falvában is, amikor »Kialszik a kanóc / sötét lesz, éjjel lesz, / éjjel lesz, álom lesz, / álom lesz, halál lesz / Halál / és jaj! — nincs tovább!«

*... felsercen a mécs,
és ványadt, vértelen
fényt lehel a papirosra.*

Mert:

*Írni kell, míg csak pislákol a láng,
írni kell a sok könyv között köhögően.*

Más szóval, a költő nem az ldegen szépséget követve, nem a »másik világban« talál otthonra, hanem az *írásban*, a műalkotás megalkotásában. Így kerül az írás mint a költői létezés egyetlen reális feltétele *Szenteleky* költészetének előterébe, s ez igazolja azt a kont-rasztot, amelyet szinte minden versében az anyag és a megformáltság között ismerhetünk fel.

Kedvenc költői, többek között »szegény Tóth Árpád«, a »magányosságnak, a tiszta, szépséges álmódosásoknak ez a finom, halk szavú, szelíd szívű költője«⁷ hatásának jegyeit ismerhetjük fel Szenteleky költői eljárásában, abban, ahogyan ő verssé formálja a formátlan »jó-zanság« világot, s ezt a hatást nyilván bizonyítani is lehet verseinek stilisztikai és poétikai sajátosságaival. Csakhogy a kritika nem állhat meg a hatás felismerésénél, s a hatás leírásánál. Arra a kérdésre is válaszolnia kell, hogy Szenteleky költői világában milyen *funkciót* tölt be ez a hatás. Szenteleky szabadverset írt, és a jugoszláviai magyar költészet nagyobb hányada is ebben a formában szólalt meg. Csakhogy Szenteleky szabadverse mindig a kötött vers emlékének a jegyében szólalt meg. Az ő versformájában mindig sorra visszatérnek, s nem egyszer meghatározókká válnak — mint a *Bácskai éjjelben*, az *Ismét Leopardiban* — a kötött forma nyomai: a formátlannak tűnő világot verssé alakító költő ezekben találhatott rá a megnyugvást nyújtó lehetőségekre — a *versírás* lehetőségeire. Az ő szabadverse tehát nem a jugoszláviai magyar költészet avantgarde irányzatainak lecsapódása, bár kétségtelen, hogy éppen az avantgarde verseszmény alakult egy olyan költői formává, mely expresszivitásával, gáttalan képalkotásával, intenzív belső ritmusával a bácskai éjjel élményének közlésére leginkább alkalmas. Csakhogy Szenteleky nem innen merített. Az avantgarde szabadvers a lázadás, az ellenállás, a felhevített lírai szituáció jegyében alakult ki. Szenteleky szabadverse viszont a kötöttségek felé fordult. Azokra irányult és azokban találta meg nyugópontjait. Ez azt jelenti, hogy a Szenteleky-vers nemcsak anyagában mutatja meg az egybeforrnt, de egymással ellentétes »két világ« feszültségét, hanem formájában is: bármilyen erős is a kötöttségek vonzása, az ő verse a vonzódással együtt az ellenállást is kitermelte, s így el is szakadt a kötöttségektől. A formában felismerhető ellenpontozás az anyagban láthatóval analóg.

Kettős kényszer uralja tehát a Szenteleky-verset, s ez költészetének minden szintjén megmutatkozik. A maradás és az elvágyódás, a bácskai éjjel és a Királyok Völgye, az élet és a halál, a kötött és a szabad forma... Szenteleky költészetének tehát van egy belső, meghatározó és elkülönítő rendszere: ezért mondhatjuk, hogy 1928-ban, a *Kévében* közölt tíz vers egy teljes, kialakult és lezárt költői világképet alkot. Ezt a kettőségek feszültségterében kialakult költői világképet bírálni lehet, sőt bírálni is kell, mert az a feszültség, mely szavaiban, képeiben, verssoraiban mindig ott munkál, nem minősült át mindig és maradéktalanul meggyőző műalkotássá, a költői nyelv többrétűségét sokszor az egysíkú közlések közhelyeivé süllyesztette, sokszor nem tudott elég távolra kerülni az ihletet meghatározó élménytől, nem egyszer a pillanat vonzásában feladta az *írás* általa felismert szigorú logikáját és törvényét. Jogos tehát Bori Imre megjegyzése, mely szerint Szenteleky »költőiségének maradéktalan kifejezést« nem verseiben, hanem »az *Úgy fáj az élet* prózaverseknek is minősíthető lírai miniatűrjeiben tudott adni«⁸; az viszont elvitathatatlan, hogy a *Kéve* költői közül, 1928-ban, éppen az ő versei minősítették a jugoszláviai magyar költőisé-

get, tehát egy elhatárolható, leírható, konkrét lírai lehetőséget a teljesség igényét felmutató költői világképpé. Ezért vonatkoztathatjuk Szentelekyre az *Ismét Leopardi* szavait:

*És a kései barát, mikor ezekre
az írásokra hajol, úgy érzi,
mintha titokzatos, fekete tó
tükre fölé hajolna:*

látja a lelkét.

És ezért mondhatjuk, hogy Szenteleky költészete, minden hiányossága és csődje ellenére, vagy pontosabban: azokkal együtt, a jugoszláviai magyar költészet egyik modellje.

JEGYZETEK

1. *Kéve*, vajdasági költők antológiája, 1928. Egybegyűjtötte Csuka Zoltán. A címlapot Balázs G. Árpád festőművész tervezte és rajzolta. A Képes Vasárnap kiadása, Novi Sad.
2. Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Újvidék, 1968, 123.
3. Emlékezések, irodalomtörténeti munkák, bibliográfiák, áttekintések sora teszi ma már teljesebbé közvetlen irodalmi múltunk ismeretét.
4. Csuka Zoltán: *A kéveköltő az olvasóhoz*. *Kéve*, 6.
5. Bori Imre: *A gazdátlan világ*, a jugoszláviai magyar költészet antológiája, 1918–1945. A Híd külön melléklete, 1968. december. Sajnos, az antológia nem közli Szenteleky verseit, csak utal arra, hogy ezek a Híd 1968. 6. számában jelentek meg.
6. Bori Imre: I.m. 167.
7. Szenteleky Tóth Árpád-nekrológiát idézi Bori Imre: I.m. 167.
8. Bori Imre: I.m. 170.

ERŐSEBB A KÍNNAÁL

Nem láttam őt én soha úgy
és olyannak,
mint akít
árnyéka követ
a porban,
sem úgy,
mint aki hideg kövek
halmazából rótt
viskóban lakik
a nyomorral,
a mord és szóztalan
Inségisten országában,
nem én, a világló
és bajos lelket,
vérköpő, síró szájjal
elnémuló szentet,
névbitorlóját Szent Eleknek.
Nem láttam őt én
soha úgy
és olyannak,
akít a nap szikkaszt
és gyémántokkal ékesít a harmat,
aki asszonyért vesz meg,
macskát akaszt föl,
kártyán veszít
becsületet, örökséget,
s istenek és béklyók
rabjává lett világ
dús kertjében
állati éhséggel eszik
útált úri maradékot.
Nem láttam őt,
nem én,
olyannak soha,
mint aki rongyokban nő fel,
jövő és remény nélkül
szitok és mérgeförgetegben
gyöngye és szomorú
kis ág életével,
s megígért, olcsó
könyörület jussával az égben,

gyászkendőbe göngyölt,
száraz reménykenyerével,
borzadállyal és
nihiltudattal gúzsba kötve,
amikor maradék
mélégét kifújta,
cafattá lett tüdejét kiköpte.
Amikor már
elém járult egyszer,
hogy áhítatot faragjon belőlem,
komoly, életlító okból,
mélységesen megdöbbenően
lélek volt már csupán —
csak lélek volt
Szenteleky doktor . . .
Gyermek voltam,
amikor megláttam őt,
gyermek, aki
alig tud élet lenni,
erőszakos,
vad halálba menők
bozótjában, azt kérdezvén:
mi csoda folytán tud
fénylő eszméletté,
lélekké válni a semmi,
ami a földre járul,
az embersemmi?
Szenteleky —
mondta egy írástudó —
a mi üstökösünk!
És most lett szinte
élő, nagy szellemé,
amikor már halott.
Eljött közénk,
hogy szertehintse
magvait az eszméletének,
s elbotozza a ködöt
arról,
ami majdan ragyog —
eljött egykor
tanújául annak, ami örök,

*ide, ahol a csoda
az volt, amikor egy órán
az emberi, szép
és tiszta szóért
senki sem halt meg,
senki meg nem botoztatott.
A Kornél gyerek
a mi eszményképünk —
vallotta volt
az élő holtról
egy eleven halott,
egy álapostol,
ki árvák helyett
dísznót hizlalt
a Szenteleky-féle lelki koszton.
Halott lélek volt ő csupán,
lélek volt csak*

*Szenteleky doktor ...
Lélek, amely látott,
fájt és kinba dermedt
miattad, te vajdasági átok,
s öröklétre ítélt eszmélete
úgy ért partot, mint a cethal
gyomrában ama gyermek ...
Szenteleky, a lélek,
a baj néhai foglya
erősebb lett a kinnál —
lövészárkok,
tankok és szögesdrótok
siralomjén
szentté avatta volna
a pennát s a sztetoszkópot,
ha nem lenne gondtalan immár ...*

BÁCSKAI ÉJSZAKÁK — SZENTELEKY KORNÉLLAL

Dévvári Zoltán, ez a csupatűz, csupalobogás szabadkai jóbarát nyár elején járt Erdélyen az Üzenet üzenetével: idézzem fel a folyóirat részére hajdani találkozásaimat Szentelekyvel, hiszen augusztusban lesz negyven esztendeje, hogy a mártonhegyi szanatóriumból Szivácra hazatérő »vajdasági Kazinczy« visszaadta testét az anyaföldnek. S amint egész élete kötelességteljesítés és példaadás volt, ezzel tette halálát is cselekedetté. Ő akkor délre jött Budapestről, én pedig északra mentem, azt a folyóiratot megalapítani, amelynek címét és legbensőbb tartalmát már a Kalangya egyik rovata hordozta: Láthatár. Az egész magyar valóság látóhatára, s ebben nemcsak a környező államokba szakadt magyar szellemi élet ismertetése volt mint reális célkitűzés, hanem a velük együtt élő népek szellemi élete is, mert határok ide, határok oda: ezekkel a népekkel nekünk magyaroknak békességben kell együtt élnünk, s a békeség felé vezető út első feladata a kölcsönös megismerés és megismertetés, amint ezt Szenteleky egykori közép-európai folyóiratának terve is bebizonyította. Sajnos, ez a folyóirat azóta sem valósult meg; álom maradt, amelynek megvalósulása azonban legfeljebb késhet, de el nem maradhat. S ezeket az álmokat együtt szőttük Szentelekyvel és irodalmi levelezésében oly sokat emlegetett és idézett szerb barátainkkal. (Veljko Petrovićtyal, Todor Manojlovićtyal és az akkor még fiatal és lelkes Mladen Leskovaccal, hogy csak néhány nevet említek.)

A halálosan beteg Szentelekynek nem sokkal a vég előtt sikerült Budapestre, a mártonhegyi szanatóriumba eljutnia, előzőleg azonban még létrehoztuk a Kalangyának azt a számát, amelyet a PEN dubrovnikai világgkongresszusán osztottunk szét a világ minden tájáról egybeseregülő írók között. Ebben a számban a szerbhórváton kívül négy világnyelven hirdettük meg a jugoszláviai magyar irodalom létezését és vehettünk részt ugyanakkor abban a harcban, amelyet az írók a világ sötét erői ellen vívtak, és pedig győzedelmesen. (Ernst Toller ünneplése, s a németek és Marinetti megfutamodása.) S hogy mi, vajdasági magyar írók is részt vehettünk azon az emlékezetes kongresszuson, ezt — le kell itt szögezni — a Jugoszláv PEN Clubnak köszönhetjük, a »szellem katonáinak« (hogy Kosztolányi szavaival éljek), akik velünk egy fronton álltak a felgomolygó Ostobaság viharfelhőivel szemben. Szentelekyt már súlyos betegsége akadályozta, hogy Dubrovnikban ott lehessen, s nekem ez volt utolsó kézfogásom és immár csak lélekben való találkozásom vele; előzőleg még Sziváccon búcsúztam el a mártonhegyi szanatóriumba indulása előtt. Amikor pedig én, jugoszláviai tizenkét éves emigrációm után hazatértem, ő épp akkor utazott vissza haza — meghalni, de ezzel is példát mutatni.

Fiatalkorában az ember többnek s nagyobbnek látja az előtte álló időt, mint amilyenek az később bizonyul; összezsugorodik, eltörpül. Még diákkoromból élnek bennem a verssorok, melyekkel Ady idézi múltba sülyedt emlékeit: »majd húsz év mélységnyire megkövült lelkemben feküsznek«, olvastam szinte fogvacogtató csodálkozással, s most ugyanilyen ámulattal látom, milyen közel van, mennyire szinte tegnap a negyven év előtti idő, amikor Kornél távozott erről a világról, én pedig belevágtam második életembe, amelyből azóta harmadik és negyedik élet is lett, s benne van az az öt esztendő is, amikor mint »bűvsij csilovjek« halottnak tekintettem magamat, és síremléknek azt a Borsos Miklós-szobrot, a szomorúan elmerengő »köszület«, amely házam mellett áll és szinte az öröklétet testesíti meg. Az idő, minél inkább múlik, annál inkább eltörpül, megsűrűsödik, viszont a benne rejlő évek, időszakaszok megnövekszenek, kiterjednek, s azt bizonyítják, hogy az életben valóban minden relatív, téren és időben az, s így az a nem sokkal több mint fél évtized, amelyet Szentelekyvel közös munkában töltöttem, sokszor úgy tűnik, mintha negyven évnél is több volna, mert annyi tartalom él benne. S így jövök rá, hogy csak a cselekvés nélkül, tétlenül töltött évek száma sok, csak az ilyen idő hosszú, míg a tartalmat nyert időt az évek száma csak tömöríti, megmarad, eleven ereje nem múlik el, elnyeri az időtlenség koronáját.

S ha ma arra gondolok, hogy abban a jó fél évtizedben hányszor és mikor találkoztam Szentelekyvel, akkor öt mindig éjszaka látom, akár Szivácon, akár Újvidéken, Szabadkán, Bécsen vagy Becskerekén találkoztam vele, mert nekünk mindig a bácskai éjszakáinkból, az álmok idejéből kellett órákat lopnunk, hogy közös álmainkról, álmaink valóra váltásáról tanácskozzunk. Első, szellemi találkozásaink 1927-ből datálódhatnak, amikor Szenteleky Debreczeni Józseffel együtt a *Bazsalikom*, az első szerbhorvát lírai antológián dolgozott, én pedig a *Kévét*, a vajdasági magyar költők első nyilvános seregszemléjét állítottam össze, s ekkor kértem tőle verseket az 1928-ban megjelenő magyar lírai antológia számára. Csak amikor a két antológia megjelent, csak akkor találkoztunk először személyesen, Újvidéken, fenn a Duna fölött, a kamenicai dombon álló kis villában, amely Szattler Mátyás doktor tulajdona volt, s ahol felesége, Szattler Katinka fogadott bennünket. Ez az irodalomért rajongó asszony annak idején a legnagyobb európai írókkal levelezett, s hogy maga is verseket írt, azt csak jóval később tudtam meg. Ma is őrzöm egy versét, amelyben szinte megjósolta tragikus halálát. Mert férjével és svájci iskolákat végzett fiatal lányával, Évával együtt azon a valóban testet-lelket dermedtő éjszakán tűnt el, amelyet »razzia« néven ismernek az újvidékiek, amikor az elvakult katonai hatalom milliomdszor és újra bebizonyította, mennyire tébolyult és mennyire nemzetközi, még akkor is, ha nacionalista ürügyek címén öldököl.

Ez volt hát első találkozásunk ott, Kamenicán, ahol a szerb költészet aranyelkű »sárkánya«, Zmaj Jovan Jovanović nyugszik. Ez is este történt és az is, amidőn először kerestem fel Ószivácon a község közepén álló kúriaszerű házban, ahol orvosi rendelője volt, s ahol valóban nagyasszonyi megjelenésű édesanyja, s a boltozatos kapu alatt szelíd, jámbor komondora fogadott, a vacsorát pedig Anna szolgálta

fel, aki a házvezetőnöje volt. Mert Szenteleky, az orvos, reggeltől estig lótot-futott, betegek keresték fel, és ő járt el betegekhez, éjszaka is, lázasan is, én pedig, aki akkoriban indítottam a Képes Vasárnapot, majd az abból kisarjadó Vajdasági írást, rendszerint a Bácskát jártam, szerveztem, olvasókat toboroztam, mert akkor még mi dotációk nélkül adtuk ki lapjainkat, könyveinket, és a szerkesztőnek két vers megírása, a lap nyomdába adása, tördelése közben bizony hetenként legalább négy napon át úton kellett lennie, ha azt akarta, hogy lapja megjelenjék. Így járogattam én csaknem kéthavonta Szivácra, s mindig éjszaka tárgyaltunk Szentelekyvel, kovácsoltuk terveinket, hogy azután — alig egy-két órai alvás után — a hajnali vonattal induljak vissza Újvidékre, avagy Szabadkára, ahol a Fischer család nyomdája volt.

Akkorjában persze én is a világorradalom azóta romantikusnak bizonyult lázában égtem, erről tanúskodnak a húszas és harmincas évek elején írt expresszionista verseim is; éppen ismerkedésünk előtt jártam a desszai Bauhausban, Walter Gropius, Moholy Nagy műhelyében (oroszhallgatók is voltak ott), lelkesedtem a Piscator-Bühne előadásain (Hoppla, wir leben), s dehogysis hittem volna, hogy sor kerülhet olyan tömegőrületre, mint amilyent Hitler náciizmusa produkált. Az *Úgy fáj az élet* szelíd lelkű költője csak csendesen bólingatott, kicsit merengő pillantásokat vetett rám, de mihelyt arról volt szó, hogy cselekednünk kell, és neki kell a vajdasági magyar irodalom élére állnia, pillanatig sem habozott. Hogy lelke mélyén mennyire forradalmár volt ő is, azok a versei bizonyítják, melyeket már a Kévének adott, s amelyeket később írt a Vajdasági írásnak és a Kalangyának, no meg az *Isola Bella* legbelsőbb, nagyon is internacionalista mondanivalója. Mi akkoriban Tamás Aladárék 100%-át igyekeztünk titokban terjeszteni, s Kassákot, Majakovszkijt idéztem, míg ő sokkal szelídebben Dante sorait morzsolgatta, a napot, holdat és csillagokat mozgó szeretetet, de egyben megegyeztünk: egyetlen kis nemzetöredéket sem szabad nyelvi jogaitól megfosztani, minden népnek szabadságot kell adni, minden gyarmatot megszüntetni és minden néppel megtalálni a békés együttélés síkját. S a proletár íróknak, a proletkult híveinek (Haraszi Sándornak, Laták Istvánnak, Somogyi Pálnak) mindig előbb adott helyet az általa szerkesztett folyóiratokban, mint a tehetségteleneknek bizonyult »jobboldaliaknak«; a tehetség mércéje volt az első nála és csak ezután következett a mondanivaló. »A tehetségtelenségnek nincs mondanivalója«, hangoztatta, s noha »széplélek« volt, az esztendők folyamán sokkal inkább »baloldalinak« bizonyult, mint akár a gyengébb tehetségű »balosok«.

Ha Becskereken találkoztunk, rendszerint Borsodi Lajosnál s a mindig annyira világos látású Várady Imrénél jöttünk össze, velük együtt tárgyaltunk a Vajdasági írás, majd később a Kalangya ügyeit. Újvidéken még az olyannyira elfogult Koráni Elemér piébánost és Vilt Vilmos főorvost is közelebb tudta hozni a baloldal irodalmi eszméihez, s ő volt az, aki vállalta, hogy az akkori képviselőket, dr. Deák Leót és a szabadkai Strelitzky Dénest is felkeresi, hogy »puhítsa« őket — nem sok sikerrel. Emlékszem, hogy egyik zombori útja után arról számolt be (1928-ban), hogy Deák Leó, a zombori takarékpénztár, a két nőegylet és jó néhány földbirtokos részéről mindössze havi ezer dinárt

ajánlott fel a Vajdasági Írásnak »támogatásként«. (Egy újságíró fizetése akkor havi 2000 dinár volt.)

Legkedvesebb s legjobb hangulatú találkozásaink csaknem mindig Óbecsén zajlottak le, dr. Draskóczy Ede irodalombarát házában. Draskóczyék vendégszobájában nem egyszer szálltunk meg ketten s az esti beszélgetéseket csaknem a hajnali vonat indulásáig folytattuk; ő Verbász felé, én meg Újvidék irányába utaztam.

A harmincas évek elején ő vetette fel a gondolatot, hogy irodalmi társaságot kellene alakítani, hátha az jobban összekovácsolná az írókat és olvasókat is. A társaság névadójává Vitkovics Mihályt, a pesti Kazinczy-triász szerb tagját ajánlotta, s ez persze a magyar urak többségénél heves ellenzésre talált. Ezzel is azt akarta elérni, hogy magyarok és szerbek jobban egymásra találjanak, de akkor még a szerbek körében is erősebb lángú volt a nacionalizmus, semhogy ezt megértsék. Kútba is esett a terv és nem valósult meg soha, nem bizonyult másnak, mint éjszakai beszélgetések elröppent szavának.

Itt valahol, ott valahol... hajdani bácskai éjszakákban hol itt, hol ott összehajoltunk néhányan, vagy akár csak ketten, s ezekből a beszélgetésekből mindig született valami terv, valami tett, nem világrengető, de maradandó. Ezt őrzik a Vajdasági Írás, A Mi Irodalmunk, s végül az olyan életerősnek bizonyult Kalangya és a harmincas évek elejének jugoszláviai magyar könyvkiadása. De a kirepítő, a melengető fészek sokáig, nagyon sokáig Szivácon volt, ahol egy magányos, köhécselő orvos írta, frogatta a leveleket a világ minden tája, szerb és magyar írók felé. »Apostolok küldettek«, írtam akkoriban egyik serkentő versemben, s ezek között az első ő volt, Szenteleky Kornél, akinek teste a bácskai földet táplálta, s azt táplálja a szelleme ma is.

S jólesik tudni, hogy újabb nemzedékek őrzik és megőrzik hagyatékát és emlékezetét.

Érdliget, 1973. október

EMLÉKEZÉS EGY IGAZ BARÁTRA

Nehéz emlékezni olyan barátira, akinek korai távozása a lélekben mélyen sajnó sebet ütött, amely sebet fájdalmas akár az emlékezéssel is megbolygatni. Hogy Szenteleky Kornél halálának negyvenedik évfordulóján most, egykori társai róla emlékezünk — néhányan úgy, hogy a húszas-harmincas évek vajdasági irodalmi törekvéseiben, harcaiban közvetlen munkatársai voltunk —, csak a megilletődöttség hangján tudunk szólni, mivel a teremtés lázában, ha akkor nem, de ma bizonyosan tudjuk, hogy mennyire a semmiből kellett életre keltenünk azt a valóságot, amelyet az irodalomtörténet vajdasági, ma pedig jugoszláviai magyar irodalom megjelöléssel tart számon.

De miből is indultunk ki a vajdasági magyar irodalom alapjainak megvetésénél? Irodalmi folyóirat nem jelent meg. Adva volt három napilap: Szabadkán a Bács megyei Napló, Újvidéken a Délbácska és Becskerekén a több évtizedes Torontál. Szépirodalmi írások e lapoknak főleg vasárnapi számaiban jelentek meg, Ambrus Balázs, Aszlányi Dezső, Borsodi Lajos, Havasi Emil, Kovács Antal, Milkó Izidor és Radó Imre tollából. Farkas Geiza 1919 után kezdett közölni írásából.

A polgári irodalom igényeinek megfelelően szórakoztató célzatú írások voltak ezek az alkotások és semmilyen eszmeiséget nem hoztak. Érthető tehát, hogy a húszas évek elején a magyar politikai emigráció tolforgatói, a fenti lapok szellemi légkörében elhelyezkedve, új vérátömlesztést jelentettek az általuk életre hívott vajdasági magyar irodalomban. S a lapok hasábjai nyújtotta lehetőségek mellett egymás után jelentek meg hosszabb-rövidebb életű folyóiratok, hetilapok. Természetesen a kezdet nehéz volt. Lendületet, haladó szellemet kellett elfogadtatni, meghonosítani azon a tájon, amelyet addig a gazdasági józanlátás és a zsíros jólét jellemezett, a maga vaskos közönyével párosulva minden művészeti és irodalmi megnyilatkozással szemben. Sajnos e közönnyel vívott harcaink mellett a különböző napilapok érdekkörébe vont írók egymás közötti ellentétét szítani a maga érdekeinek megfelelően a sajtótőke sem mulasztotta el. Egyéb elvi okok miatt ez a tény is közrejátszott abban, hogy az óbecsei Magyar Népkör 60 éves fennállási ünnepségei alkalmából tervezett első vajdasági írói parlamentet a Bács megyei Napló köré csoportosult írók már eleve szabotálták. A lapokban e kérdés körül kialakult polémiák Csuka Zoltánt és Szenteleky Kornélt arra készítették, hogy a Becsei Helikon elleni támadások kivédésére hárman, közös álláspont kialakítása végett, Zoltán barátunk újvidéki Zrínyi utcai lakásán előzetes megbeszélést tartunk. Ez a tárgyalás 1928 novemberében történt. Szenteleky Kornéllal első személyes találkozásom ekkor esett; jöllehet még ugyanezen év februárjában, első ízben már levelet váltottunk. E levelemben Szent-

elekylenek arról írtam, hogy a különböző magyarországi, erdélyi és szlovenszkói irodalmi lapokban és folyóiratokban, valamint a pozsonyi Új Aurora című almanachban, amely az utódállamokbeli magyar írókat összefogta, társuljon mellém tájékunk irodalmának reprezentálására. Addig ugyanis csak egyedül szerepeltem ebben a szlovenszkói évkönyvben. Szenteleky után az évkönyv további számaiban a vajdasági írók egész sora jutott nyilvánosságához alkotásaival.

Szenteleky Kornéllal való további találkozásaim a Becsei Helikon után a verbászi, kanizsai, nagybecskereki és más helységeken tartott közös irodalmi estjeink alkalmával adódtak, amelyek közül különösen közös jóbarátunk, a líterátus műveltségű dr. Draskóczy Ede óbecsei ügyvéd hajlékában töltött kedves órákra és a becskerekeli leánygimnáziumban tartott előadásunk után Borsodi Lajosnál vendégeskedő időnk-re emlékezem szívesen.

Csendes, szerény és talán egészségi állapotával magyarázható mértékletessége tett reám mély benyomást. Különösen ha arra gondolok, hogy amíg például a becskerekeli irodalmi est után rendezett táncmulatságon Csuka Zoltánnal hajnalig csárdást és kólót jártunk, addig Kornél barátunk Borsodi Lajos úri hajlékában az igazak álmát aludta, pedig harmincöt éves, nőtlen, nálunk alig hét-nyolc évvel idősebb fiatalember volt.

Emlékezetes számomra az a Szenteleky Kornéllal való találkozásom is, amelyet a Vajdasági Írás szellemi és anyagi megalapozása érdekében ismét csak hármában hoztunk össze, és amely találkozásunkról Szenteleky Draskóczy barátunkhoz 1928 decemberében írott levelében így számolt be: »... vasárnap este lent voltam Újvidéken, ahol Csukával meg Feketével főztük a terveket reggelig.« Felejtethetlen számomra ez a téli éjszaka. Szerencsénkre rendkívül enyhe idő volt és mert profán állásomból kivesve, odahaza tüzelőm híján meleg szóbával barátaimat úgy sem várhattam, az akkori Darányi-telepen majd csak hogy egész éjszaka róttuk a Dušan cár utcát, amelynek egyik, akkor még névtelen mellékutcajában (ma Arany utca) volt a lakásom.

Szenteleky emberségére, őszinte baráti vonzalmára jellemző, hogy amikor 1929 őszén a katonai diktatúra kormánya Jugoszláviából kiutasított, magyarországi irodalmi beilleszkedésem, magánéletem és sorsom minden részletére kiterjedő érdeklődéssel írta leveleit első budapesti címemre. Ez a levelbeli kapcsolatam vele mind haláláig tartott és Párizsba, majd Olaszországba történt utazásait is úgy rendezte, hogy a magyar főváros érintésével és a velem való találkozással kapcsolta össze. Így történt, hogy Jugoszláviából való távozásom után, a mártonhegyi szanatóriumban nagy betegen töltött itt-tartózkodásáig vele vagy három ízben is találkoztam még. Egyik ilyen találkozásunk csaknem familiáris jellegű volt. Megboldogult Zoltán fiam 1931 nyarat anyai nagyszüleinél, Újvidéken töltötte és Kornél barátom atyai gondossággal vállalt istápolása mellett került haza, Pestre, az iskolaévközetére. A Keleti pályaudvaron adta át nekem a fiút és továbbutazásáig a pályaudvar éttermében beszéltek meg a vajdasági irodalom helyzetét, egyes írók alkotómunkáit és fejlődését. Nagy örömmel szólt a frissen felfedezett, igen tehetséges, fiatal Herceg János jelentkezéséről, akit még annak idején én ajánlottam Kornél barátom figyelmé-

be, mivel Herceg Jánost mint irodalom iránt érdeklődő, rövid nadragos kisdiákot ismertem meg Zomborban, ahol apósom a kórház főgépészeként élt, s nála való látogatásomkor keresett fel az értelmes, írogatni kezdő legényke.

A pályaudvar éttermében töltött egy óra alatt, amíg a Bécs—Párizs felé induló vonatot várta, az asztalok közt nyugtalankodó tizéves kisfiamra terelve a szót, Szenteleky azt kérdezte, mi tervem van Zoltánka fiammal, mi lesz belőle. Azt feleltem, hogy minden lehet, csak vajdasági író ne legyen... És mit ad a sors? Tizenöt éves korában, a Kelemen János szerkesztette becskereki Ifjúság című irodalmi folyóiratban Szirmai Károly Endre nevű fiával egyidőben verse jelent meg. Persze szegény gyermekem vonata vakvágányra futott és húszéves korában a szomszéd falu temetőjében örökre elbúcsúztunk tőle.

Azt hiszem, ezt a pesti találkozásunkat megelőzően volt még Szenteleky Kornélnak egy nyugatra, vagy délre tartó utazása, amikor ismét csak pár órás késedelemmel kapott Budapesten csatlakozó vonatot továbbutazásához. Akkor feleségemmel vártuk őt a pályaudvaron és úgy adódott, hogy Szenteleky a pesti Rókus-kórházzal szembeni, jóhírű étteremben fogyasztotta el jelenlétünkben az ebédjét. Étkezés közben a letört kenyérdarabon Júliám észrevett egy pékségi cégjelző papiroost. Amikor erre Kornél barátunkat figyelmeztette, halálos nyugalommal fogyasztotta el a kenyeret és csak utána jegyezte meg: »Semmi izgalom, tudjátok, a gyomornak a táplálék mellett egy kis salakra is szüksége van.«

Egyre hanyatló egészsége 1932 július—augusztusában egy hazai, szlovéniai tudószanatórium igénybevételét tette szükségessé, amelyet inkább csak édesanyja és családja unszolására keresett fel. Nem sok eredménnyel; hiszen — mint ismeretes — nem egészen egy év múlva már a budai mártonhegyi tudószanatóriumban kezelte magát. Ide már csaknem teljesen reménytelen egészségi állapotban került, majdhogynem annak a biztos tudatában, hogy napjai meg vannak számlálva.

Mivel pontos ideérkezését nekem nem jelezte, nem várhattam őt, s csupán egy levelezőlapján tudatta, hogy Budán van, a mártonhegyi szanatóriumban, s látogassam meg. Amikor 1933 májusának utolsó napjaiban a szanatóriumban meglátogattam, a park egyik padján ülve találtam, lapokkal, folyóiratokkal és egy gépírásos papírhalmazzal körülbástyázva, amelyről azt mondta, hogy Hesslein József cím nélküli regénye, amelyet a Kalangya-könyvtár kiadványa céljából olvas, lektorál.

Amikor megláttam, nagyon lepleznem kellett megdöbbenésemet rossz egészségi állapota miatt. Csontvázsovány volt; a láztól kigyúlt szemei szinte világítottak sápadt arcából. Üdvözlésem után, hogy helyet adhasson nekem, egy kipárnázott karos fonott kerti székbe ült át, és beszélgetni kezdtünk. A Kalangya folyóiratról és a Kalangya-könyvtár kiadványaként megjelenő könyvek sorozatáról beszélt, látható megelégedéssel amiatt, hogy — mint mondotta — »Úgy látszik, végre megoldódik a vajdasági magyar könyvkiadás ügye«. Betegségéről, egészségi állapotáról nem szóltunk. Ő maga nem említette, mások részéről meg nem vette jónéven, ha a sajnálkozás legkisebb árnyalatával testi állapota, betegsége felől érdeklődtek. Ma már nem tudom bizonyosan, de úgy emlékszem, hogy Szirmai Károly egészsége felőli érdeklődését

utasította vissza, elég türelmetlen hangú levélben. Nem szívelhette a részvétet, a szánakozást. Magam viszont állapotát látva, a tervek s a munkák megszállottjaként kezeltem szegény barátomat, aki nem akart tudni arról, hogy lázas tevékenységében milyen kevés ideje van még hátra. Jovan Dučić, Debreczeni József, Csuka Zoltán és Németh László látogatásait említette, azzal a látható jó érzéssel, hogy barátai itt is szeretettel veszik körül és érdeklődnek munkái és terveir iránt.

Amikor elmondta, hogy érkezése óta levélileg, s már kikkkel érintkezett, nem tudtam titkolni rosszallásomat amiatt, hogy rengeteg levelet ír, amikor fárasztó foglalatosság helyett inkább pihennie kellene; fájó mosollyal mondta, hogy most már mindegy! »Tudod, Lajosom: nincsen nehéz halál, csak élet van súlyos.«

Most, hogy levelezésének kötetét forgatom a kezemben, állapítom meg, hogy a Pesten töltött nem egész két hónap alatt Kende Ferencnek, a Kalangya-könyvtár igazgatójának hat, Szirmai Károlynak három, Csuka Zoltánnak, nekem és Herceg Jánosnak két-két, Kristály Istvánnak, Draskóczy Edének és Cziráky Imrének egy-egy levelet írt. De egész bizonyos, hogy Németh Lászlónak, Jovan Dučićnak s még ki tudja kinek — akikkel szólvó levelezése nem maradt fenn — jelezte magát; nem szólva a családjának írott levelekről.

Tehát napi pihenőjét feláldozva, idejét kéziratok olvasása és igen kiterjedt levelezésének elvégzése töltötte ki. Lázban csaknem amúgy is eléggő szervezete tehát sem itt, sem pedig a szlovéniai gólniki kezelés idején nem pihent. Utolsó lélegzetéig tevékenykedett azzal az életigenlő lázassággal, amely egészséges ember teljesítményeként is dicséretes lett volna. De Ő tudta, miért. Olyan frigyre lépett az írással, a jugoszláviai magyar irodalom azóta kivirágzott jövődjével, hogy 1933 júliusa végén Budapestről testi létében csaknem megsemmisülve távozott; és alig egy hónap után értesítést kaptam Szenteleky Kornél haláláról.

Életem addig szinte ismeretlen (talán csak fiam halálakor átélt) döbbenetével vettem tudomást — a halállal különben mindannyiunk által tudott eljegyzése mellett is — arról, hogy Szenteleky meghalt.

Elkeseredésemben és a kíméletlen Végzettel szembeni tehetetlenségemben, a halálra egy kicsit nyelvet öltve, írtam meg 1933 augusztusában kissé szokatlan hangú búcsúversemet a baráthoz, aki elszánt emberségével csakazértis- céljaiban maga is nyelvöltögető volt.

SZENTELEKY, — bocsásd meg nekem ezt a víg halotti dalt, de mehezen cipelt életed utolsó állomásán, itt a Mártonhegyen Te mondtad nekem: »Nincsen nehéz halál, csak élet van súlyos.«

*Olyan mindegy, hogy gyászolunk
miféle beszéddel,
csak gyászolunk; míg utánunk
kötelkedve lépdél*

*a szél, aki félrecsapott
pántlikás kalappal
belopózott sorainkba
s itt vitáz a pappal.*

*Először csak beleszól a
circum dederuntba,
de azután sarkon fordul
— mint aki megunta
a szokásos papbeszédet
és a kántorkántát —
s végignyargal a mezőn, hol
a búzát most vágják.*

*Kukoricatöldön üget
mezőt bújtogatva,
s egy újfajta halotti dalt
szájáról szájra adva
zeng a Bácska; majd a Bánát
átveszi a hangot,
s együtt zengik a fájdalmat,
mint a nagyharangok.*

*De újfajta fájdalom ez,
nincsen benne bánat:
kidőlt egy fa, de helyébe
majd egy másik támad.*

*Bólogass csak, zengj a szélben,
kukoricatábla,
nem halt ő meg, — nyár derekán
ki hisz a halálba'?*

*Meleg szél a kukorica
bajszát kunkorítja,
nincsen gondja a halállal,
lőt-fut, háborítja
az ősz felé bajuszodó
vén tengeri csévet,
amely tűr a széllal szemben,
mert bácskai élet*

*most a tűrés, a türelem.
Mert a nagy fák sorsa,
hogy a vihar beléjük kap
s kidőlnék, de gyorsan
új fa zsendül a helyükben
és új lomb-zenének
hangja mellett áll a világ
és a népek élnek!*

Érdliget, 1973. május

ÉLŐSZAVA, A FELEJTHETETLEN

Szerkesztő és olvasó egyként megbocsásson, ha nem rekviem és nem méltatás kegyeletes hangját hallja csendülni ezekből a túl személyes vonatkozású profán sorokból. De most úgy érzem, hűbben dobog haza a szív, hogyha az Ő felejtetetlen élőszavára fülel vissza — szelleme sugallatára? —, a sugalmazás eredőjére. Igen, a szomorú negyvenedik év előhangzására, egy tragikusan rövid kapcsolatot az első találkozás hangszekrényéből. Emberöltönyt meg csaknem még egy fél távol-ságából, az események örvényén és emlékei poklán keresztül. És mégis meghatódottan. Hiszen erre is Ő tanította egy kicsit, a szülőföld szerelme mellett.

Az utókor nem mindig és nem szükségszerűen élesen látó. És talán még kevésbé igazságos bíró. Emlékeztetőül elég utalni az elválasztó messzeséget felező évek fagyára: nevét amikor is szinte kárhozat volt kiejteni, leírni, és méltatni Őt: minden bátorság kevés. Még szerencse, hogy a befolyásoltan száműző szigor is feledékeny olykor, és a könnyelműség vétke is mérlegre kerülhet, hogyha néhány örtűzőrző rádöbben arra, hogy az öncsonkítás, különösen a mi viszonylatainkban, több egy bizonyos hűség hibájánál.

Mindezt persze aligha is sejtette az a gyanútlan praematurus abiturienus, aki első versei megjelenése és az Ő invitáló levele ösztönzésére harmincegy nyarán bekopogott hozzá az ősziváci rendelőből azon a különös világot sejtető ajtón. Még nem sokat tud róla, és mégis csodaváróan lelkesedik érte az a fiatalember, aki voltam. A budapesti A Hét rangot biztosított neki — ezt tudja, és ismeri a Naplóban, Vajdasági Írásban és A Mi Irodalmunkban közölt írásait. A Kévében főleg az Ő verseit bújta. Munkáit akkor még nem olvashatta az intézetben morotva tápon cseperedett tájékozódó. Esmélkedése, mármint az irodalmi, inkább a szerző szándékának és bátorságának hódol, mintsem az írónak. Annak kvalitásait csak később mérheti fel.

Előzetes az első találkozáshoz:

Nagyapa könyvespolcai után, középiskolás koromban átrágtam már magam a hegyesi plébános és kántor könyvtárán, Kassák munkáin, egy Pestről szaladt derék iparos jóvoltából, intézetbeli éveimben, kedvenc két tanárom biztatására, a latin és francia klasszikusokon, majd nyolcadikosként, ahelyett, hogy érettségire készültem volna, sváb osztálytársaim pukkasztására, hencegésüket megunván, a német filozófusokon, és frissítőképpen a Nyugat évfolyamszámain és nemzedéke művein, Fürst Sanyi orvos barátom szigorú adagolásaiban, no meg a kötelező szerbhorvát irodalmon.

Betűző olvasó voltam. Lázasan elemző, körülményesen, sőt kötekedően méltatlankodó, hogyha valamit nem tudtam összeegyeztetni sa-

játságos törvényű ars poetica-elméletemmel. Iskolai tanulmányaim, a derék és alapos, de komor mestereim keze alatt, nemegyszer keltették bennem azt az érzést, hogy a gondolat, a hit és a szép nem mindig hatalom, és gyümölcsaik nagyon gyakran csak áldozatok árán lehetnek veszélytelenül hasznosak. A tudomány héja viszont nem is annyira kemény — inkább a levelei tüskések és keserűek az én szépségहितem ellenére. Húszéves sem voltam még. Zárkózott és szomjasan érdeklődő. És főleg elégedetlen — azzal, amit az addigi követelmények megoldása, tanárainm dicséretén túl, a tulajdon mérlegemen mutatott. Mert néha végtelen erőket sejtettem magamban, a becsvágy sem maradhatott néma — kísérleteztem. Az első verseimre tőle kapott írásbeli bátorítást sem éreztem meggyőzőnek. (Később Babitsét is alig valamivel buzdítóbbnak.) És gyűltek asztalomon — ő, könyvek fölött átvirrasztott bácskai éjszakák! — a verses kéziratok és első műfordítás-kísérletek, hogy végül is kályhaláng martaléka legyen valamennyi. Mert keveslettem a megoldás és mondandó súlyegyenét. És tovább szenvedtetett a felmérés: vagyok és mégsem vagyok: képességeim kifejezésre juttatása korántsem elégít ki, szigorúbb óráimban leverően nyomaszt a kudarc érzete, olykor kétségbeesjtően.

Útmutatóra, eligazító, tanácsadó barátira szomjúhoztam legkivált.

Második levelére szántam rá magam: felkeresem és elmondok neki mindent. De hogy vele mindezt megsejtessem — problémaképpen, és tüzetesen az Ő felejthetetlen élőszavára sem minden szorongás nélkül elmondhassam, ahhoz bizony kevés volt az a »horkoló bácskai éjszaka«. Éjfél is lehetett, amikor Ő is vallani kezdett, férfiasan szemérmesen, a saját dolgairól. Majd okosan, írótságainkról, akiket én nem ismertem, de írásaik nyomán érdekelték. Herceg, Szirmai, Farkas Geiza, Börcsök, Majtényi, Debreczeni, Szegedi, Bencz Boldizsár, Kristály... Hajnalba hajlott már az idő, amikor elfogódottságom múltán hangot adhattam annak is, ami esztétikai hitvallásomon kívül esett, nevezetesen abbéli aggályomnak, hogy vállalkozása, szervező munkájának gyümölcse nemcsak lelkes íróhívei java munkájának függvénye; sokkal inkább a történelmi pillanat veszélyétől félttem... a diktatúra fokozódó túlkapasaitól, a cenzúra önkényétől... Fekete Lajosról szólván ezt már előzetesen is sejtettem. Tudtam emésztő betegségéről — annál meggyőzőbb volt számomra az a tiszteletnél is többre készítő ereje hitének, ami érveinek és ellenérveinek élőszavából sugárzott. Hagyománytalanságunkra, gyér olvasóközönségünk alacsony szintjére még mertem ezek után célozni, de arra már nem, hogy a legnemesebb törekvést is kockázatosná teheti a művészetben a leszűkített célkitűzés aspektusa, a provincializmus veszélye...

— A mérsékeltbb művészi igény — reflektált eltűnődvé aggályaimra — csakugyan nem fenyegeti irodalmi hagyományunkat. Átlagolvasóink tudatában az voltaképpen nincs is. A couleur locale ilyen körülmények között kívánatosan szorul ápolásra... A szintleszállítást ugyancsak az adottságok szabják meg, a közérthetőség legegyszerűbb eszközökkel való elérése ugyanemiat szükségyszerűség itt, ahol olvasóközönséget kell nevelnünk elsősorban... A helyzetünket determináló szorításban is meg kell találnunk a modus vivendi mikéntjét.

(Később megértettem: nem is egy nem eléggé allegorizált versnek bölcs visszajuttatása is voltaképpen ezt a célt szolgálta.)

Ahogy egyenrangú vitatársul fogadott, élőszava és lázasan csillogó szeme biztatásával, az több volt annál, amit első találkozásunktól remélhettem. És amikor, hajnaltájt, rendelkezésemre bocsátotta — egyszer s mindenkorra használatra — könyvtárát, mintegy melékesen megkérdezte:

— És mi a terve? Mire szándékozik beiratkozni?

— Összehasonlító irodalomra, a Sorbonne-on. Apai örökségemből futná is szerényen a tíz szemeszterre, de...

— És mi akadály? ...?

— Attól tartok, nagyapa bölcsessége — mosolyodtam el keserűen. — Szerinte ugyanis hiába végezném el, nem jutnék katedrához. Eltöprengett, majd:

— Sajnálom, de féltő, hogy igaza van nagyapának.

Egy világ omlott össze bennem.

És délelőtt, amint velem jött a »batyus kis állomásra«, karom majd leszakadt a kölcsönadott bőrönd súlyától: első válogatásomat ugyanis tántoríthatatlan sorbonne-i álmom sugalmazta mégis: három francia lírai antológia, Apollinaire, Gide három regénye, Romain Rolland, Giraudoux, Proust, Duhamel, Colette, Valéry, Mauriac, Cocteau, Morand, Larbaud, Montherlant, Green, Supervielle, Giono és mások műveivel volt tele. A hegyesi nyár elég volt e zsákmány megemésztésére. És amikor visszavittem: megint csak hajnalig beszélgettünk a szóban forgó írókról és munkákról — nagy franciarajongó volt Ő is —, hazai dolgainkról, József Attiláról, Krležáról, a francia líráról, Jeszenyinről és mi mindenről még! ...

Zágrábi egyetemi éveimben gyakran váltottunk levelet egymással. Sajnos, csak két évig. Még két nyáron lehettem nála vendég két-két ízben. Ekkor már — közvetlenebbül Ő, felszabadultabban én — mindent elmondhattunk, ami épp foglalkoztatott bennünket, vagy ami felől az Ő véleményét szerettem volna hallani. Műfordítói elképzelésemet is elmondhattam neki, s nem vette zokon, hogy nem mindenben vágott a *Bazsalikom*ával. Az *Isola Bella* főhősének bírálatát sem róta fel nekem. Olvasmányainkról kölcsönösen nyilatkoztunk, s örömem nemegyszer már-már büszkeség is volt, hogyha egybevágó volt véleményem az övével. Tanácsai, olvasásra ajánlott választásai mindig ráhibázások voltak érdeklődési és fejlődési szempontjaimra.

És mi mindenről szólhatnék még, amit neki köszönhetek!

Később nemcsak a Kalangya szerkesztőjéhez voltam jó ideig bizalmatlan, izlést és mérleget illetőleg egyaránt. Vele sohasem voltak kételyeim, sem fönntartásaim. Soha!

Hozzám írt leveleinek zöme, legnagyobb sajnálatomra, »jeles helyen« kallódik. Amit ez idő szerint közreadtam, elenyésző töredéke csupán.

Ne vedd zokon, Mester, atyai Tanítóm. Más könnyelműségeim mellett és ellenére sem voltam talán méltatlan tanítványod. Élőszavad, a felejtethetlen: segített és átsegített... Köszönöm, Mesterem!

Budapest, 1973. szeptember

ÁCS KÁROLY

A POROK VÁROSA

*(Szenteleky porainak ajánlom
ezt a régi-régi versem, em-
lékeztetőül indulásomra, indu-
lásainkra...)*

*Itt minden szépnek portelhető a sírja,
itt még a fájdalmak is porosak;
szidja, átkozza, s szívja, aki bírja.*

*Itt minden égre törés tompa, vak,
és szörnyű, csonka hullás követi.
Jaj nektek, emberek, vágyak, madarak!*

*Hol az örök fény tiszta körei?
Hol vagytok ti új, merész ideálok?
A por minden kérdésem belepi...*

de én mégiscsak várok, várok, várok!

(Szabadka, 1945.)

FINOM, SZERÉNY VIRÁGOK

(A *Bazsalikom* című antológiáról)

A vajdasági magyar irodalom kibontakozási éveinek küzdelme — a húszas évek közepén — elsősorban arra irányult, hogy vidékünk tespedt közönyének visszhangtalanságát feltörje, s hogy a vajdasági író jelenvalóságát, elhivatottságát ne csak önmaga és a kisvárosok szűk írói körei előtt, hanem a széles olvasóközönség előtt is igazolja. Mert az olvasó akkor még (és még sokáig) inkább a nagy kiadók által megjelentetett ismert írók könyveit várta, még akkor is inkább azt, ha a mű írója innen származott el s vált fémjelzett alkotóvá valamelyik neves kultúrcentrumban. Már ezért is egy »magvető«, »termést kalangyákba gyűjtő« irodalomnak — ugyanakkor, amikor fennállásáért lépten-nyomon anyagi gondokkal küzdött — meg kellett hódítania az olvasót. A napilapok, a hetilapok szerkesztői már kaput nyitottak előtte, de hiányzott a folyóirat, hogy az írók maradandó írásai a kiolvasott és eldobott újsággal együtt el ne enyészzenek.

A szellemi élet művésztől itt mindig többet követelt.

Szenteleky Kornél, a húszas évek irodalmi törekvéseinek szellemi vezére, a halk lírai lélek, aki a századforduló utáni modern költészetből a poéták üzeneteinek legfinomabb rezdüléseit is kiérezte, s parnasszista szigorú formai fegyelmét híven követte a tökéletesség legmagasabb szintjére emelkedés igényével, nem zárkozhatott be, és nem is zárkozott be a művészi öncélúságba, mert a feladat a l'art pour l'art-ba való becsukódás helyett írói érdeklődési körét kiszélesítette a »szépművészekből« a legkeményebb munkát vállaló »ugartörőkhöz«. Amikor alkotói, szerkesztői és szervezői szerepköre dimenziójában így kiterebélyesedett, közvetlen munkatársai között avantgardistákkal, az expreszszionizmus képviselőivel találkozunk, és a vajdasági költők első antológiájában, a Csuka Zoltán által szerkesztett *Kévében* munkásköltőkkel együtt szerepel. Irodalmi levelezése a fejlődésnek ebből a nem egy összeomlással járó szakaszából olyan kezdeményezésekről is szól, amilyenekkel előtte csak töredékekben találkozhattunk jó pár évtizeddel Vitkovics Mihály, Jaša Igjatióvić és a mi zombékos tájainkon is járt Vajda János után. Az egymás mellett élő két költészet magában hordott sugalmaiból született meg a találkozás, mely értékes vállalkozással érlelődött. Szenteleky műhelye volt ezeknek a találkozásoknak a színhelye. Figyelme épp az irodalmi kapcsolatok kiépítését szolgálva a modern szerbhorvát költészet felé irányult, s az a cél vezérelte, hogy a szerb és horvát nép kiemelkedő poétáit szólaltassa meg magyar nyelven. Ezt az elhatározását Debreczeni József lelkes közreműködésével 1928-ban valósította meg.

Számunkra voltaképpen a *Bazsalikom* volt az első antológia, amelyből műgonddal készített fordítások nyomán ismerkedhettünk meg a szerb és a horvát költők alkotásainak gyöngyszemeivel. Igaz, az indulás esztendőiben szerények voltak a lehetőségek, hiszen csupán két műfordítóra nehezedett ennek a rendkívül nagy körütekintést és »mélyre ásást« követelő munkának az elvégzése (hogy miért: erre a fontos kérdésre Debreczeni József tudna még hiteles választ adni!), de ezt az elhatározást két költő vállalkozásában is nemes tett követte. Még akkor is az elismerés meleg hangján kell erről a kötetről szólnunk, ha Szenteleky Kornél szavaira figyelünk, amikor már a bevezetőben közli az olvasóval, hogy mit találhat ebben, a vajdasági magyar irodalom kezdeti korszakában egybegyűjtött antológiában:

»Ha a modern szerb lírát me re v (kiemelés tőlem, L. E.) látószögből szemléljük, úgy ez az antológia is, mint majdnem minden gyűjteményes kiadás: hézagos, hiányos. Eppen ezért szükséges némi mentegetés (a bevezető előtt közölt Robert de la Vaisseire-idézet is ezt célozza), némi magyarázat, mert hiszen a hiányok észrevévése egyedül nézőpontunktól függ. Bizonyosan lesznek majd, akik kifogásolják, hogy kimaradt egy-két név akkor, amikor mások érdemtelenül bekerültek, sokaknak talán hiányozni fog néhány népszerű költemény és fejcsóválva találkozunk pár sápadt, gyenge verssel, mely besiklott e könyv lapjai közé. Oka mindennek az, hogy mi nem kimondott látószögből tekintettünk szét, célunk nem a bírálat volt, hanem az ismeretetés. Ízelítőt akartunk adni a modern szerb lírából, gondos, illatokat átmentő fordításban, s ezért semmilyen szempont nem irányított vagy befolyásolt bennünket a válogatásnál. Rokon- vagy ellenszenvünket egyes költők, illetve egyes irányokkal szemben — amennyire ez lehetséges — elfojtottuk, egyszerűen a modern szerb lírának kicsinyített tükörképét akartuk adni, s ebben a szándékunkban nem befolyásoltak bennünket világnézetek, vagy esztétikai elvek«.

A bevezetőnek ez a szakasza, ha a horvát költőkről külön nem is szól, jóllehet három szerepel a kötetben, tökéletesen kifejezi a szerkesztő koncepcióját. Egy ilyen, alig kilenc íves antológiánál, már az első belelapozásnál szembetűnő, hogy megközelítőleg sem ölelheti fel a két nép költészetét a XIX. század második felétől századunk első negyedéig. Ám Szenteleky, a költő, az esztéta éles szeme (ezt Skerlić is jelezte) meglette a fordulópontot Vojislav Ilićben, »... akiben a XX. század szelleme és elevensége fellelhető«. Költői egyénisége olyan kisugárzó erejű, hogy valóságos iskolát terem. Az utána fellépő költők: Aleksa Šantić, Milan Rakić és Svetislav Stefanović után ez a tökéletesített, csiszolt forma »legkiválóbb követőjében, Jovan Dučićban éri el csúcspontját«... Ebben a több mint negyven esztendővel ezelőtti megjelent antológiában a már említetteken kívül olyan kimagasló alkotóművészekkel találkozunk, mint a Nobel-díjas Ivo Andrić, a modern szerb költők jeles doyenje, Miloš Crnjanski, Desanka Maksimović, a forradalmi költőnő, s a maguk idejében a jugoszláv—magyar irodalmi kapcsolatokat oly fáradságtalanul ápoló vajdasági költők: Veljko Petrović, Todor Manojlović és Žarko Vasiljević.

Ha újra meg újra olvassuk ezeket a műfordításokat, maga Szenteleky Kornél hívja fel figyelmünket, mint Tóth Árpád az *Örök virágok*-

ban, hogy a költészet füves kertjében, még a Walt Whitman-i fűszálak között is hervadhatatlan virágok nyílnak.

»A bazsalikom, ez a szerény, szagos, szomorú virág nagy szerepet játszik a szerb nép életében. Bazsalikomból készül a bosiljkača, melylyel a szenteltvizet szórják széjjel, bazsalikom kerül a ládafiába, a fehérnemű közé, az ikon alá, az ünnepi kalács búbjára, az ételekbe fűszer gyanánt és a bazsalikom bevonul a hasonlatokba, a dalokba, az álmok és szimbólumok világába. Mikor ezt a finom, szerény, apróajkú virágot a kezembe veszem, valami mélyebb szimbólumot érzek. A hasonlatok hosszú láncá kínálkozik egy ilyen nyájas, szomorú virágszál szemlélésekor. A finomság, az eredeti illat, az egyszerűség, a szomorúság éppúgy ráillik a virágra, mint a poézisre«.

És ha ezeknek a hasonlatoknak hosszú láncát Szenteleky további munkásságában figyeljük a Kalangya és a Kalangya Könyvtár korának kibontakozásáig, akkor láthatjuk csak teljes dimenzióban azt az írói ceuvre-t, amelyben már egymást termékenyítve élnek ezek a virágok, és úgy kelnek útra, tereket áthidalva, mint a pillangós növények magvai, hogy itt is, ott is gyökeret eresszenek.

A SZERETET ELKÖTELEZETTJE

(Szenteleky Kornél az emléksorozat tükrében)

Szentelekyről vallani ma izgalmas esemény. Életművének felmérése az indulópontja minden tudományos kutatásnak, amely irodalmunk történetének a feldolgozására irányul.

A név csengése még napjainkban — a kritikusi tevékenység fellendülése idején — is a távoliság asszociációját ébreszti bennünk. Pedig csak nyolcvan éve, hogy megszületett a vajdasági magyar irodalom mindmáig legnagyobb jelentőségű alakja. A halála óta eltelt negyven év alatt szinte teljesen megfeledkeztünk róla. Csupán a most tárgyalásra kerülő sorozat és válogatott írásainak kétkötetes gyűjteménye (Gesztenyevirágzás; Ugartörés. Forum, Újvidék, 1963.) került azóta olvasói asztalára.

Ha annak további okait keressük, az elmúlt négy évtized miért volt elég ahhoz, hogy kritikánk szeparáljon irodalmunk jelenéből egy olyan íróegyhéniséget, aki üstököse volt ennek a tájnak, akkor sajátos helyzetünk jellegzetességeinek felismeréséig kell eljutnunk. Ez a sajátos helyzet elsősorban a hagyománytalanság következménye, de az avantgardizmus kérdéskomplexumát is érinti.

Éppen a fentebb elmondottak miatt ma már nemcsak a lírai hangvételű köszöntők, emlékbeszédék, hanem a tárgyilagos hangon értékelő tudományos munkák olvasásának az igénye is ott él egy-egy írónkkal kapcsolatban az olvasókban. Hiába ünnepeljük őket, ha munkásságuk megismeréséhez hiányoznak az alapvető irodalomtörténeti-kritikai tanulmányok. Különösen szembetűnő, hogy a Szenteleky-problémakör továbbélésének szinte semmi jelét sem láthatjuk. Pedig irodalmunk mai központi kérdései nem esnek távol azoktól, amelyekre már Szenteleky is kereste a választ. Ezeknek az érintkezési pontoknak a kimutatására azonban senki sem vállalkozott. Irodalomtörténeti törekvéseink még mindig annyira szórványos jellegűek, hogy nem hozhatnak az olvasóközönség széles rétegeiben realizálódó eredményeket. A hagyományörző munka, amelynek Bori Imre tanulmányai és válogatásai adták a közelmúltban friss lendületet, ma még — sajnos — csak néhány ember ügyét jelenti.

A fentebbiekből önként adódik a következtetés: nem ismerjük eléggé irodalmunk történetét, és így természetesen nem érzékeljük a problémák továbbélését, újrajelentkezését. Nem foglalkozunk eleget még a legkiemelkedőbb vajdasági írókkal sem: gimnáziumot végzett »művelt«
értelmiségünk előtt is ugyanolyan veszes távoli homályban derengenek alakjaik, mint a XVI. század első magyarul író költőié, mondjuk Rimai Jánosé. Elvésznek az időben, a múltban, pedig szinte

érzékeltetőn közel vannak még hozzánk: közülük a legöregebbek is Ady, Móricz, Kosztolányi kortársai voltak, Illyés Gyulával, Németh Lászlóval szívtak egy levegőt. Ugyanakkor, amikor Móriczot mindmáig időszerűnek, sőt napjainkban — a realizmusról folytatott vita idején — kíváltképpen aktuálisnak érezzük, Szentelekyt valahol a lezárt múltban, a történelem élettelen világában látjuk. Irodalmi köztudatunk nem a maga dialektikus összefüggéseiben érzékeli irodalmunk fejlődését, hanem öt-tíz évek határmezsgyéinél áll meg: se lehetősége, se kedve továbbmenni. A lehetősége hiányzik, mert hiszen nem talál olyan kritikai munkára, amelyek alapján teljessé válhatna előtte a kép, a kedve — mert azt senki sem érzi feladatának élesztgetni.

A vajdasági olvasóközönség csak hosszú évek után vehetett a kezébe olyan munkákat, amelyek a fentebb megfogalmazott célt szolgálják. (Sajnos, ezeknek a száma is szinte elenyésző.) Így tájékoztatója, ismeretei fogyatékosak, hézagosak.

Ma kevesen tudják csak, hogy íróink közül sokan szoros kapcsolatban álltak a század mindmáig legjelentősebb eredményeket felmutató folyóiratával, a *Nyugattal*. A *magyar ugar*, a *kipányvázott lelkek* gondolata nemcsak Móricznál jelentkezik újra a húszas években, hanem Szentelekynél is, sőt élete maga is Ady óriási szimbólumait példázza. Szenteleky részére volt a kor meghatározó törekvéseinek: hatalmas világirodalmi műveltsége alkalmassá tette az azonnali állásfoglalásra. Élénken rezonált az új eseményekre, a Párizsban, Rómában, Berlinben és Budapesten folyó kulturális vitákra. Vajdaság fáradt poétájaként járja a világot, Párizs művészetimádatát, Róma érdeklődő temperamentumát szeretné átmenteni a helyi viszonyok közé.

Már 1931-ben tisztán látja a népiesség kérdéskomplexumát, azt a problémakört, amely még ma is megoldatlanul él a tanulmányok lábjegyzeteiben, a kritikák igencsak tömör utalásaiban. Gondolatai napjainkban éppen annyira aktuálisak, mint amilyenek megfogalmazásukkor, negyvenkét évvel ezelőtt voltak, annak jelzeteként, hogy a magunk-konklúzióit máig sem vontuk le: »Olvasóközönségünk legnagyobb része közvetlenül vagy közvetve a földből él, problémája, gondja, vágya tehát földhöz kötött, paraszti. Érdeklődési körén kívül esnek a messzi országok, az idegen emberek, akinek érzésvilága előttük érthetetlen, következésképp unalmas. Az igazi »jó olvasás« számára mégis csak az, amely problémáival, vágyálmaival foglalkozik, amely olyan történeteket, élményeket ad, amelyek akár vele, akár másokkal ismerősei közül megtörténhettek volna, amely olyan kulisszákat és képeket fest, amelyekben saját földjére vagy falujára ismer. Vajdasági irodalmunkban tehát a populizmus, ha nem is egyedül jogosult irodalmi célkitűzés, de nagyon fontos szükséglet, út, híd és vívőér, mert nélküle nehezen találnánk meg a kapcsolatot közönségünk és irodalmunk között. Azonkívül tisztán irodalmi szempontból is érdekes lenne ennek a tájnak a művészi feldolgozása, mert a magyar irodalomban eddig vidékünknek nem volt költője és krónikása«. Majd így fejezi be gondolatmenetét: »A mi népiességünk csak híd lehet népünk és irodalmunk, népünk és a nagy emberi egyetemesség között.« (*Népiességünk. 1931.*)

Szenteleky polgári humanista volt, akit a szocializmus kérdése kezdettől fogva izgatott. Ezméinek lírai felhangjai olykor-olykor a

szentimentalizmussal tartanak rokonságot, de ha tudjuk, hogy egy tüdőbajos ember beteg vízióit olvassuk, akkor már inkább átérezzük a szerző szenvedését. A társadalmi haladásról alkotott elképzelései korántsem voltak mentesek utópiáktól, idealista vonásoktól, de ezeket is művészetének alappilléreire, a szeretetre építette. Humanizmusának forrása is ez az életfilozófiává fejlesztett szeretetérzés, amelyet az *Isola Bella*-ban fogalmaz meg a legteljesebben. Ennek birtokában ismeri fel már 1931 előtt a faszizmus veszélyeit, és válik műveiben annak következetes bírálójává, ellenségévé. A tüdőbajos ember kifinomult idegeinek rezignált fájdalomra fűti szenvedélyessé tiltakozó hangját, és teszi általánosan emberivé, óriási erejűvé humanizmusát. Annak az embernek a keresésével tér vissza mindig a szeretethez, az emberek közötti megértéshez, mint az élet értelméhez, aki orvos létére volt halálosan beteg, s világgjáró útjai mellett vált a 20-as és 30-as évek kisebbségi magyarságának szellemi vezérévé. Párizs fényeiből merítette az energiáját a nehéz, erejét szinte meghaladó magános harchoz.

ÚGY FÁJ AZ ÉLET...

(Subotica, 1925; 2. kiadás, Újvidék, 1944.)

Lírai jegyzetek, tömör hangulatnovellák, érzékeny hangú kis karcolatok gyűjteménye ez a kötet. Bori Imre igen találóan prózaverseknek nevezi a könyv darabjait, amelyek közvetlenül illeszkednek Szenteleky költészetéhez. Ezekben az apró lírai miniatűrökben a szubjektív én hangján vall önmagáról a költő. Mentegetődve írja a kötet elé: »Úgy szégyellem magam, mint József, mikor ruháit leszaggatták. Ez a könyv rólam szól, ez a könyv csupa líra, szerénytelen alanyi költészet tisztességes poétikai formák nélkül. Bocsánatodat kérem ezért, ó, drága olvasó, de én meg akartam merevíteni tűnő életem furcsaságait és fájdalmait, én... én élni szeretnék, élni ebben a szomorú könyvben.«

Sajátos adys hangulatok, gesztusok tobzódnak ezekben az önleplező, szégyenkezésig őszinte vallomásokban. A »nagy életek«, a megélt életek géniuszi ereje és kétségbeesett gyengesége sugárik a felvillanó impressziókból: a haláltáncát járó élet elbűvölő ábrándjainak, zülléseinek, nászainak — kiteljesedéseinek lehetünk tanúi olvasásuk közben. A végtelen élet misztikus, de hús-vér elevenségű varázsa nyűgöz le bennünket: miként használhatja ki a halálraítélt az utolsó napját, amelyre teljes szabadságot adnak neki.

Az írások szereplője nem is az ember, hanem a költő szertelen és mohó életvágya, amely gümöbacilusokkal, titkolt lázakkal, az elmúlás tudatával küzd, viaskodik. A reneszánsz test- és szerelemfelfedezésének bizarr képeire bukkanunk a novellákban: szinte Janus Pannonius részletező stílusában beszél az író betegségéről. Thomas Mann, Gide betegeinek problémáit éli Szenteleky, a megrokkant óriásokéit. A téma újra és újra felmerül nála, esztétikává finomul, egy élet leglényegesebb jegyévé válik: »Legfájóbb, legkegyetlenebb hullás a mi hullásunk. Heteken, hónapokon át feküdni teljes tudatossággal, hűvös józansággal és várni a szív elfáradását, a gümöbacilusok térhódítását,

köhögni éjjeket, virrasztani az elpusztulás biztos gondolatának társaságában, a hőmérő baljósloán emelkedő higanyát figyelni, tudni a sietős, csúnya kikerülhetetlen meghalást — ezt senki sem szenvedti annyi hősiességgel, annyi kegyetlen tudatossággal, mint egy orvos.» (*Bogdánka halálára*)

Az élet és halál ellentétét végigkísérhetjük a kötet minden egyes darabjában. Elmélyítését az élet szépségeinek fokozásával éri el: elbűvölő színekkel festi meg »képeit«. Ez az ábrázolásmód csak a szivárványost, a kápráztatót veszi észre a hétköznapokban is, csak a fájoan csodálatosra koncentrál, mintegy felértékelve azt, amitől búcsúznia kell. Az ősz színeit például megszemélyesíti, tulajdonságokkal látja el: »Citromsárgák, ájult zöldek, sápadt barnák, meleg rozsdaszínek, lázas vörösek, elbúsult lilák, szerénykedő szürkék, hamvas pirosak, rosszkedvű okkerok, bágyadt narancsszínek, panaszos bíborok, komor, kegyetlen szépiák.« (*Szeretnék szántani*) Impresszióiban életre kelnek a színek, cselekvőkké válnak, nemcsak az érzéseinkre, hanem a tudatunkra is hatnak. Sokan nevezték már l' art pour l' art művészetnek ezeket a kecses lírai miniatűröket, pedig Szentelekynél sem a formára tevődik a fő hangsúly, mint ahogy Ady híres szimbólumai sem öncélúak, formai tökélyük ellenére sem. Csak Szenteleky nem a valóságban, hanem a szivárványos álmokban élt, ezekben jelenik meg nála a tartalom. A beteg tüdő más életfeltételeket szab, a valóság talajáról az álmok világába ránt át. A vallomás markáns szavakban hangzik el, szinte egy önmegalázó gesztussal: »... fonák, fájdalmas, elkésett és elhibázott életet viszek a vállamon, mint borzalmas, karmoló Chimerát, egy balog, panaszos, eltévedt életet: az életemet.« (*Október*) A beteg élet mindenki másénál több fényt, meleget kíván: pótolni kell a kínzó hiányokat.

Színésznek képzei magát legintímesebb vallomásaiban a költő, az ünneplés, a siker emberének: »Kimegyek a függöny elé s a taps még vadabban felviharzik, mint újabb szélroham. Szemem csillog, ajkam kissé megremeg... Siker! Siker!« (*Ősz Fontainebleau-ban*)

Ebbe a képbe sajátosan illeszkedik bele a felfokozott szerelem-szomj, ami már szinte a betegség tüneteként is felfogható. Egy aprólékos pszichológiai vizsgálódásnak kitűnő alanya lehetne ilyen vonatkozásban a könyv: miként születik művészet egy betegség lelki átéléséből és a vele járó fiziológiai-pszichikai elváltozásokból? »És szeretni szeretnék. Szeretni lüktetősen, leborulósan, meghatósan. Égni, lobogni, lángolni szenvedélyben, tébolyító tűzben, szertelen rajongásban. Szikrázni, mint sistersgő rakéta, ragyogni, mint vészes, vörös üstökös s azután... Eh, előbb át szeretném kulcsolni a legfőbb tétet és csókot szívni a legédesebb szájról. Luise de la Vallière ágyában hemperegni. Kleopátra izzó testétől perzselődni. Lucrezia Borgia tobzódsától megittasodni. Szeretni, szeretni, szeretni zölden, boldogan, remegőn és végtelenül.« (*Ősz Fontainebleau-ban*)

Máskor királynak képzei magát, élet és halál korlátlan urának. Tovább éleződnek az ellentétek, most már nemcsak a téma, hanem az esztétikum síkján is. A személyes sors tragikuma abszurdumba hajlik, groteszk szituációk következnek. (*Notturmo*) Misztikus másvilági képek

váltják egymást, a költő hangja balladássá alakul. Küzdelem ez is a halál gondolatával, csupán a fegyvernemeket cseréli fel.

Erőt, önbizalmat sejtenénk, pedig csak látszat az önfeledt tobzódás az élet örömeiben. Az adys pózon sincs rendben minden vonás — a tükör a kétségbeesett ember arcát mutatja meg. A képmásával vitakozó figura már a bizonytalanság benyomását kelti, a szánalmunkat váltja ki. A huszadik század vívódó hőse (Móricz alakjainak rokona) pillanatról pillanatra kénytelen dönteni, nincs már ideje elidőzni a választak előtt. *Ars poetica*, de önigazolás is ez a furcsa monológ:

— Furcsákat beszélsz. Csupa ellentmondás vagy. Nem értelek. Elnézlek és elcsodálkozom rajtad. Idegen vagy. Milyen különös a fejed, a homlokod, milyen félelmesen idegen a szád s a szemed. Ne nézz úgy rám! Mit akarsz tőlem? Ki vagy? Beszélj! Barát vagy ellenség? Álom vagy valóság?

— Én vagyok.

— Nem értelek, nem ismerlek. Félek tőled. Csupa ismeretlenség, titokzosság és borzalom vagy. Nem ismerlek! Jaj, ne nézz úgy rám, hanem beszélj, felelj: ki vagy? Ki vagy?

Nem tudom... Ember vagyok.» (*Önarckép*)

ISOLA BELLA

(Regény)

(Kolozsvár, 1931; 2. kiadás, Újvidék, 1944.)

A mű kompozíciójának középpontjában a XX. századi modern irodalomban olyan gyakori szigetmotívum áll. Többszörös szimbólum Szenteleky Szép Szigete, közvetlenül vagy közvetetten hozzá kötődnek az érzelmi és az eszmei szálak is. Minden jelzőnek, határozónak külön funkciója van a képrendszer jelentésének pontosításában: »Mivel apály volt még, az Isola Bellára gyalog is át lehetett menni. Apálykor ugyanis vékony homokos földsáv kötötte össze ezt a kis szigetet a szárazfölddel. A sziget kezdeténél széles zöld kapu terpeszkedett. Miért elzárni ezt a kis szigetet, hiszen semmi kincs, semmi érték nincs rajta s a tenger egyébként is naponként kétszer jó néhány órán át zárva tartja a szigetet?«

A jelkép jelentéseinek és funkcióinak vizsgálatára itt nem vállalkozhatunk, hiszen az külön stilisztikai tanulmányt igényelne, csupán — önkényesen — két momentumot emelünk ki, annak bizonyítására, mennyire komoly figyelmet fordított a szerző a mű struktúrájának kidolgozására. A kulcsmotívum legfontosabb összetevője mindenképpen a személyes tényező, amire már a novellákban is felfigyeltünk: a beteg ember magányossága. A másik, számunkra különösen érdekes vonatkozás a regény eszmei-intellektuális vonalával kapcsolatos: a szellemi értelemben vett szigetre utaltság, a faszizmus elleni egyéni harc, tiltakozás.

Ezen a ponton vetődik fel a kérdés: Mennyire látta tisztán Szenteleky kora társadalompolitikai és szociális kérdéseit? Lényegében azt kell megvizsgálnunk, milyen az a kép, amely a mű olvasása során az író világnézetéről, szellemi arcéléről bennünk megrajzolódik?

Szenteleky hősei magános lázadók, akik sajátosan humanista életfilozófiát teremtenek életük igazolására. Kivételt csak Inge Höyen, a dán lány jelentene, ha a szerelem nem térítené le arra a vakvágányra, amelyen Szabó Szabolcs, a mű központi figurája halad.

Az Olaszországban vakációzó magyar újságíró tipikusan polgári eszméi körül sejtethők az író perspektívái is. Erre annál inkább gondolhatunk, mivel Szenteleky a regény történéseit tíz évvel előrevetette a jövőbe: időpontként az 1937-es esztendőt jelölte meg. Bármennyire fonáknak tűnik is ma szemünkben Szabó utopisztikus életfilozófiája, benne tulajdonképpen Szenteleky világnézetének gyökereit kell felfedeznünk. Az Ingével, a kommunistával folytatott vitájában teljes győzelmet arat, a mai olvasó számára bármilyen nevetségesek és könnyen megcáfolhatók is érvei. A társadalmi átalakulással kapcsolatban tipikus polgári ideológiát fogalmaz meg, valami elvont, tehetetlen humanizmussal vegyítve azt: »Én úgy képzelem, hogy vannak kiválasztottak, akikben tiszta teremtő erő lakozik, akik az istenség szellemét és akaratát érzik magukban. Az istenség teremti az embert, azok tehát, akik az istenség akaratát hordozzák, hivatva vannak megteremteni az igazi embert, a szebb holnapot. Ezt az igazi embert bármilyen társadalmi rendben meg lehet teremteni.«

Tekintetét ezekre a kiválasztott álmképekre függeszti, tőlük és a véletlentől várja a szociális különbségek megszüntetését: »Gondolja csak meg, hogy egy miniszter, népbiztos, vagy más vezető ember, hogyan tudná átformálni az embereket. Olyan mellékes lenne a társadalmi forma, ha a vezető emberek igaz, jó és kiválasztott emberek lennének, akik nagy eszméiket, a szebb holnap megteremtését becsülettel és teljes odaadással szolgálják.« Stb.

Ha azonban ismerjük a kort, a húszas évek eseményeit, amelyek melegágyában ezek a gondolatok megfogalmazódtak, akkor nemcsak kívülről, hanem belülről is átlátjuk a felvetődő problémákat. Szentelekynek a forradalmi cselekvésből való kiábrándultsága nem volt egyedülálló eset a magyar tanácsköztársaság bukása után, a 29-es nagy gazdasági válság idején. Móricz Zsigmond a Tündéerkert álmát látta reménytelen messzeségbe szakadni a fehérterror időszakában. Az általános csalódottságot jelezte a »Hagyd a politikát, építkezz!« jelszava a Kelet Népe homlokán. Az írók és gondolkodók zöme emigrált, az otthonmaradottak többsége pedig — látva a forradalom eredményeinek sárba tiprását — a borzalmaktól magához térő józan ész, a szeretet győzelmében kezdett reménykedni.

Az elvont emberi értékekben való ilyenfajta meggyőződéses hit jellemzi Szentelekyt is az *Isola Bella* megírásakor. Azért formálja meg olyan bizonytalan kézzel a cselekvő forradalomra esküvő kommunista lány, Inge Höyen alakját. Eszméit azonban nem tartja idegeneknek magától. Az aktuálpolitikától következetesen tartózkodik, ő a bölcselő módszereivel keresi a megoldást: a legmélyebben emberi értékeket szeretné megelni, tőlük várja a segítséget. Az általános emberinek a kutatása folytán így jut el a szeretethez, mint minden nemes emberi tulajdonság és tett kútforrásához.

A dán kommunista lány mindvégig megmarad ezért annak a kollektív típusú hősnek, akinek a szájából kevés eredeti mondatot hal-

lunk elhangzani, inkább csak a marxizmus nagy filozófusainak az idézgetéséből él, és hitvallását tömör jelszavakban fejezi ki. Csupa nagybetűs fogalmakban gondolkodik és érez, olyanokban, mint Hit, Eszme stb. Az emberek közötti különbségekről beszélve mégis ő mondja ki a leghaladóbb és leghatásosabb igazságokat. Felismerését meggyőző érvekkel támasztja alá: másfajta ellentétek nem léteznek, csak azok, amelyek az osztálykülönbségekből erednek.

És ezzel Szenteleky már túllépett azokon a kötöttségeken, amelyek polgári humanista szemléletéből következtek. Egy szélesebb horizont felé tekint, felfedezi azokat a tendenciákat, amelyek a korabeli munkásmozgalmi törekvésekből a szebb, igazabb jövő felé mutattak.

Hogy Szabó tétve humanizmusával nem azonosítja magát teljesen, azt leginkább az a figyelem és szimpátia bizonyítja, amellyel Inge sorsát megfesti. Benne elsősorban azonban a nő vergődése izgatja, és csak kevésbé az eszme harcosának fegyverletétele. A regény hangsúlyai így gyakran át is tolnak annak a szerelemnek az ábrázolására, amely a dán lány és a magyar fiatalember között szövődik. A találkozásuk előidézte szellemi tragikumot tökéletes egymásra találásuk boldogsága oldja fel. Ebben a szerelmi feloldódásban Inge egyénisége teljesen elvész, de Szenteleky a nő feladatát nem is a politikai harcban, hanem egyedül a meleg családi otthon megteremtésében látja. A műben tehát elbukik az eszme, és a szeretet győzedelmeskedik, mint a legfőbb életelv, az emberi boldogság alapja.

POSZTUMUSZ KIADÁSOK

HOLNAP-HOLNAPUTÁN

(Elbeszélések)

(Újvidék, 1944.)

Az *Isola Bella* már a kisebbségi sors hatalmas szimbóluma volt. Az első világháború utáni idők jugoszláviai magyar kisebbségének életét azonban a *Holnap-holnapután* elbeszéléseiben ábrázolta a legteljesebben Szenteleky. Témáit a szerb—magyar együttélés még megoldatlan kérdésektől terhes első korszakából merítette. Az emberi közeledés formáit figyelte, a testvériség-egység vágyát fogalmazza meg újra meg újra. Nem sematikusan ábrázol, a sérelmek, fájások igazi okait szeretné kimutatni. A valós emberi értékek érdeklik, nem pedig a sablonok, az üres kongású jelszavak. A változó időkkel járó változó felfogásokat regisztrálja egy-egy bál, estély, vacsora kapcsán. Némi cinizmussal szemléli a feudalizmus egykori főurainak, a dzsentrinek és a magukat felküzdő kiscgazdáknak, iparosoknak a »meghiitt« találkozását. A Tilike már tíz éves múltott Szabó Domonkosa a maga észjárása szerint foglalja néhány mondatba a változást:

»— Hitted volna ezt valaha, hogy mi így összejövünk és így összeforrunk? Ugye: soha! A magyar fajta úri fajta, szereti az emberek feudális beosztását. Ha úrnak születik, hát legyen úr, ha zsellérnek hát legyen rendes, dolgos zsellér. Sokáig azt hittük, hogy ennek így kell

lenni. Csak most látjuk, hogy tudunk mások is lenni: emberek, testvérek. Ha az idő, a szükség úgy hozza magával, hát leomlik minden fal és emlék közöttünk.»

A kötet elbeszélései híven illusztrálják a szerzőnek a helyi színekről kifejtett elméletét. Szenteleky realizmusa bennük teljesedik ki, jut a legmagasabb művészi fokra. Tipikus bácskai hangulatok tárháza egy-egy írás. *(A sárszegi menyecske)* A falu friss levegője csapja meg az arcunkat a talpraesett parasztmenyecske városi útjának meséjében.

De kesergő melankólia, nosztalgia is vegyül ebbe a népi élménykincsbe. A kocsmá képeivel együtt megjelennek a hitükvesztett magyarok, akik nem találják meg helyüket az új világban. *(Kis kávéház)*

Egyéni tragédiák bontakoznak ki, és végül egy egységes torzképé állnak össze. E világ leggroteszkebb figurái az érvényesülni vágyó Evgen Szicsek (Szűcs Jenő), akik mindenáron szláv gyökerekre szeretnék visszavezetni tősgyökeres magyar családfájukat, túllihegve minden személyükkel kapcsolatos elvárást. A vajdasági Kopjáss Istvánok ezek, új helyzetük különösen kedvez talpnyaló hajlamaiknak. Ellentmondásoktól terhes életüket kitűnő érzékkel ábrázolja Szenteleky, hiszen ismeri problémáikat, akarásaikat. *Érvényesülni* című novellájának a magyar kritikai realizmus legjobb alkotásai között jelölhetjük ki a helyét.

Az elbeszélések konfliktusát az erkölcsi dilemmák okozzák: a megalkuvás és meg nem alkuvás árnyalatait világítja meg érzékeny figyelemmel az író. *(Tikkadt színek egy nyári délelőtti palettáján)*

A holnap-holnapután... című elbeszélés nem más, mint az életre, szépre vágyó embernek a háború elleni kétségbeesetten elszánt tiltakozó kiáltása. A mérges gázokkal elpusztított Versailles-ba tartó katona az életért folyó küzdelem szívbemarkoló markáns szimbóluma.

A tüdőbetegek ennek a kötetnek is állandóan jelenlevő szereplői: tragikus sorsuk sürítve vetíti elénk az élet szépségeit és borzalmaikat. *(A körgalléros ember Párizsban; Boriska árva lesz)*

A kötet anyagát Herceg János válogatta össze az író hagyatékából. A válogatáshoz írott meleg hangú Utószavában 18 olyan Szenteleky-elbeszélésről tesz említést, amelyek könyv alakban máig sem jelentek meg.

UGARTÖRÉS

(Tanulmányok)

(Újvidék, 1944.)

Szenteleky Kornél egész irodalomszervezői, tanulmányírói tevékenységének jellegét határozza meg találóan e kötet címe: a »magyar Ugar« képét idézi, aktuális tartalommal megtöltve Ady nagy jelképét.

»Szenteleky Kornél tanulmányainak nem önkényesen adtam az Ugartörés címet. Ez az összetett szó csaknem minden cikkében és tanulmányában előfordul. (...) Ugartörést kellett végeznie! A szándék és a célzatosság minden cikkén és tanulmányán meglátszik« — írja Utószavában Herceg János.

A könyvecskében valóban az író legidőállóbb tanulmányait láthatjuk együtt. Bennük fogalmazza meg programadó követelményeit a vajdasági magyar irodalom munkásaival szemben, vázolja a feladatokat, célokat (*Írói felelősségünk*, 1932; *A vers a Vajdaságban*, 1928; *Ákácok alatt*, 1933).

Julien Bendának az írástudók árulásáról írott híres könyve arra készíti, hogy íróinkat is lelkiismeretre riassza, az erdélyi példára hivatkozva: »Benda igazságainak és megállapításainak visszhangjaképpen, a kisebbségi viszonyokhoz alkalmazva mondotta ki Berde Mária annak szükségességét, hogy az erdélyi íróknak vallani és vállalni kell sorsukat, vallani és vállalni az elhivatottságot és az ezzel járó felelősséget. (...) Vallani és vállalni a kisebbségi sorsot, a kisebbségi problémákat, az eszményi kötelességet: jobb, tökéletesebb népet nevelni és ezzel hozzájárulni az új és jobb világ felépítésének munkájához, az új emberiség megteremtéséhez.« (*Írói felelősségünk*)

Taine műfelméletének hatására kidolgozza azoknak a szempontoknak a rendszerét, amelyeket az itt és most következményei szerint szem előtt kell tartaniok a kisebbségi íróknak, ha korszerűek szeretnének maradni.

KRÓNIKÁK

(Újvidék, 1944.)

Nagyobb lélegzetvételű esszéinek, tanulmányainak gyűjteménye a kötet. Általános esztétikai nézeteit is bennük fejté ki, és azokat a művészi elveket, amelyek szépprózájában az ábrázolás szintjén jelentkeztek. *Népiességünk* című tanulmánya korszakalkotó jelentőségű írás, értékeit — sajnos — még ma sem látjuk tisztán.

Fábry Zoltánhoz és Kós Károlyhoz hasonlóan az új körülmények között kibontakozó munka nehézségeit igyekszik tudatosítani íróinkban, és így segíteni leküzdésüket. Mint Fábry, ő is az »igazság könyvét« várja, amelyben a sajátos kisebbségi sors íródik meg, és »amelynek megírása ma már parancsoló kötelesség«. (*Hol késik a vajdasági regény?*, 1931)

A kritika szükségességét hirdeti, és kimondja, hogy a »kritikusnak ismét vissza kell térnie Taine-hez, aki a környezet, a faj, a pillanat hatásait elemezte az irodalmi alkotásokban«. (*A helyes kritika*, 1932)

Hangsúlyozza az irodalmi önképzés fontosságát, hiszen a harmincas években nem léteztek jól működő magyar iskolák Vajdaságban. (*Irodalmi önképzés*, 1932).

Olyan remek nyelvészeti cikkek is helyet kaptak a kötetben, mint *A nyelv nemzetközisége* című. »A művészet az igaz közvetítő« — vallja Goethét idézve. Az *Egynyelvűség* című írása már több is nyelvészeti eszmefuttatásnál: a testvériség-egység gondolata fogalmazódik meg benne, és az annak megsértése miatti tiltakozás.

ÚTITARISZNYA

(Útirajzok)

(Újvidék, 1944.)

Szenteleky gazdag élménykincsének állandó és kiapadhatatlan forrásai csodálatos utazásai. Ezek a világjáró kirándulások elsősorban az 1923—30-as évekre esnek. Benyomásait realista hangú beszámolóiban írta meg, közülük válogatott kötetbe néhányat Herceg János. Így vall róluk: »Útirajzait Szenteleky Kornél minden írásánál jobban szerettem. Bizonyosan nem csupán azért, mert szép emlékeket ébresztettek benne s mert szép hangulatokat őriztek, hanem azért is, mert ezekben volt leginkább hű írói hitvallásához: úgy írhatott meg mindent, ahogyan látta«.

Valóban többek ezek az írások egyszerű útileveleknél. A szép-prózai művek rangjára emelkednek; Hlyés Gyula hozott csak ki még ennyi értéket a műfajból.

Utainak állomásai: Bukarest, Párizs, Róma, az olasz kisvárosok, Kairó . . . Mindenütt az embereket szeretné megismerni.

Egyik legjobb írásában emeli fel hangját az afrikai négerek mellett, az 1930-ban megtartott párizsi gyarmati kiállítás megdöbbentő látványainak hatására. (*A fehér kultúra apoteózisa*) A kiállítást Radnóti is látta, és verseiben szintén kifejezésre juttatta felháborodását, a faji megkülönböztetés ízléstelen reklámozása ellen.

Élete végén betegsége miatt a szlovéniai tudószanatóriumokkal volt kénytelen felváltani Szenteleky Párizs és Róma örömeit. Ekkor döbbsent rá arra is, hogy mégiscsak ide kötik feladatai. Így vált ennek a tájnak szellemi vezérévé, a vajdasági magyar irodalom megalapozójává.

Olyan utazó volt ő, aki mindig megtért oda, ahol feladatát a legnagyobbnak érezte, és akiben kirándulásai alatt is mindig a honvágy volt a legerősebb érzés.

FÖLD ÉS GYÖKÉR

(Szenteleky »helyi színek« elméletéről)

A jugoszláviai (egykorú értelmezés szerint: vajdasági) magyar irodalom léte és létjogosultsága, jellege és feladata, illetve szellemi autonómiája körül már születése és önállósulása első pillanataiban heves vita bontakozott ki, s erőteljes differenciálódás játszódott le. A »vajdasági« írás és irodalom tagadását Milko Izidortól Gagyi Jenőig és Havas Emilig többen éppúgy zászlójukra tűzték, mint művelődési életünk akkori legtekintélyesebb lapja, a Napló és köre.

Irodalmunk egyik legfurcsább ellentmondása az, hogy kezdetben majdani vezére, Szenteleky is elutasító magatartást tanúsított iránta, amikor — nyilván a problémák szövevényes jellege miatt, másrészt pedig a széthullástól és az elkallódástól is tartva — azt kívánta: ne legyen »vajdasági irodalom«. Ehelyett, mint írta a Napló 1927. január 30-i számában: »Legyenek írók a Vajdaságban, de hagyjuk a couleur locale-t meg a sajátos vajdasági lelket. Próbáljunk írni, ha tudunk, ha merünk, ne törődjünk olyan jelzők kiérdemlésére, amely számunkra csak kötelességet, kötöttséget, nyugós alkalmazkodást jelent, de amely nem fejezi ki művészi munkánk becsét, hitét és törekvéseit.«

Az, hogy e Dettre János cikkére írt válaszát csakhamar maga Szenteleky is revízió alá vette élénk és nyílt szellemével, dialektikus gondolkodásával éppúgy magyarázható, mint a körülmények részben kényszerű, részben szerencsés közrejátszásával, nem utolsósorban pedig a decentralizált, önálló szellemiség ismérveit kereső erdélyi (romániai) magyar irodalom kisugárzásával, útmutatásával és transsylvaniaizmusával, amelyet Kós Károly már 1912-ben meghirdetett.

Szenteleky azonban — másokkal ellentétben — nemcsak abban volt dialektikus, nézeteit, gondolatait korrigálni merő egyéniség, hogy Dettre Jánosnak a vajdasági irodalomról vallott főbb tételeit (korábbi ellenvetéseit félretéve!) majd maga is szerves egészként olvasztja be a »helyi színek« elméletébe, hanem dialektikus volt abban is, hogy a regionális irodalom gondolatának meghirdetésekor egyúttal az európai szellemiséghez is hű maradt, amit Taine vagy Julien Benda neve éppúgy példáz, mint a Havas Emilnek írt válasz, a Kalangya 1933. júliusi számában.

Az *Ákácok alatt* című novellaantológiában és a Kalangya szóban forgó számában részletesen is kifejtett elmélete (a *Vers a Vajdaságban* és az *Írói felelősségünk* című munkájával együtt) azt példázza, hogy Szenteleky korántsem a »zsákutca« és a »vicinális irodalom« felé vezette irodalmunkat, hanem épp ellenkezőleg, a gyökerek vagy, ha úgy tetszik, az Illyés Gyula által oly szépen megfogalmazott hajszálgyö-

kerek felé, amelyek nélkül sem a teremtő képzelet nem működhet, sem a nyelv, sem az életre figyelő író nem létezhet.

Mégis akadtak rövidlátók — köztük Havas Emil is —, akik mind az itteni »egységet«, »homogenitást«, mind pedig a »közös, összetartó lelket és géniuszt« elvitatják tájunktól, irodalmától, olyannyira, hogy — mint Havas Emil teszi — a jugoszláviai magyarságot »történetileg, néprajzilag és kulturálisan is... a Nagy Magyar Alföld... összefüggő, integráns« részének tekinti, s következésképp a bácskai virtus és dínomdánom esetleges »derűs regéin« és »érdekes burleszkjein« kívül más, jelentősebb írásmódot szinte el sem tud képzelni. Még akkor sem, ha szórványosan ugyan, de ilyen megállapításokat is leír: »Itt is vannak egyéni tragédiák... Vannak színes, gazdag, megfigyelésre érdemes életek, aminek példamutató ereje és lendülete bőséges anyagot ad a tollnak.«

Havas Emilnél azonban mintha csak véletlen elszólás volna ez, mert vitacikkének (*Vicinális irodalom*) következő mondatában máris »egzotikus termékről«, »az univerzális embersors« jelenségeiről beszél — anélkül, hogy a couleur locale (és nem local couleur!) igazi értelme megvilágosodna előtte.

A miliőelmélet lényegét csupán Szenteleky válasza értetheti meg vele — és másokkal is —, hiszen a Szenteleky szellemes jellemzése szerinti »kötőfék és zabla nélküli irodalmat« az »egyetemes emberi«, a »mindenholvaló ember« zengzetes szólamaival többen is védelmükbe veszik.

Nem csoda hát, ha a vezérség szerepétől örökké idegenkedő Szenteleky még az iróniában is kénytelen megmártani tollát, amikor »lőtyögős, szín, pozitívum, sőt élet nélküli« irodalmat emleget, ami a Havas Emil-féle »mindent összefogó humánus« irodalomnak, a világpolgári elgondolásnak és a cukros szerelmi történeteknek, a házassági háromszög szellemtelen változatainak, a tavasz és az ősz »émelygősen unalmas romantikájának« olyan jól megfelel.

De a válaszcikk helyett is többet mond az *Ákácok alatt* előszava, maga a program, amelynek néhány lényegbevágó kitételét nem árt most, negyven esztendő távlatából is felidézni. Nem árt, mert a félreértések, úgy látszik, tovább tartanak. Mert ha valaki még ma is azt írja és vallja, hogy »irodalmunk a couleur locale zsákutcájából kilépve már a kontinens kilátóinak szintjére emelkedett«, akkor az nyilván magától értetődően azt bizonyítja, hogy a félreértések vagy hamis bele-magyarázások elkerülése végett legjobb a gyökérhez, a forráshoz visszakanyarodni.

Márpedig e forrásban (*Ákácok alatt*) a többi közt ilyen tiszta, csillogó, máig is időszerű gondolatok várják a figyelmes olvasót:

»... a sokat emlegetett couleur locale-t *nem szabad szó szerint értelmezni*. Nem az a fontos, hogy a történet Bácskában vagy a Bánátban játszódik le, hogy a környezet színei megfeleljenek az idevaló táj színeinek. *A szellem a fontos*. A szellem, amit az író a színeken túl megérez, s amivel az író némi közösséget érez... Ezt nevezhetjük esprit actuelnek, esprit localnak, avagy neue Sachlichkeitnek, *a szavak nem fontosak*, mert nem adhatják vissza pontosan az elgondolást. A

Lényeg az, hogy igazi életet, igazi márt adjon az író. Az, aki egy bácskai faluban ábrándos, rokokós andalúziái történeteket ír, az ügyes írásművésszé nőheti ki magát, de nem lehet igazi mai író. Az igazi írónak élnie kell a mában. Bele kell kapaszkodnia az idő, a talaj, a tények, a társadalmi adottságok pozitívumába. Az az idő már elmúlt, amikor az író a művészi formában élhette ki magát, avagy a képzelet szárnyán libegett, megszakítva minden összeköttetést a valósággal. Az idő sebes forgása elszakítja azokat, akik a tegnap eseményeibe és elveibe akarnak kapaszkodni, a ma zűrös vihara pedig tovasodorja azt, aki gyökértelenül, hit nélkül kallódik a földön. Az író már nem csupán művész... az írói elhivatottság nemcsak művészi kérdés már, hanem erkölcsi is. Aki ma ír, az felelőssége tudatában írjon, írásainak legyen hite, célja és építő ereje... Ma írni kell és nem csevegni, be kell kapaszkodni valamibe, gyökeret kell eresztetni, színt kell vallani, új embert, új világot kell teremteni hittel, lelkes képzelettel, de mindig a pozitívumba kapaszkodva. Rá kell mutatni a fekélyekre, a lázító igazságtalanságokra, azokra a gonosz akadályokra, amelyek a jobb, a tökéletesebb holnap elé fekszenek. Már nem lehetünk többé a közönség szórakoztatói. Írástudók vagyunk, a holnap elhivatott építői. S akkor nem szabad megtagadni a földet, az időt, amelyben építeni köteleességünk.» (A kiemelések tőlem. Sz. I.)

Hát ez volna a »zsákutca«? Ez ellen akar valaki még ma is »ellenvetéssel« hadakozni? Szinte érthetetlen. Még akkor is, ha Szenteleky inkább tapintatból, mintsem kételkedésből, az elméletét kifejtő utolsó sorokban — azt is leírja: »Lehet, hogy tévedtem, hogy jóhiszeműen zsákutcába vezetem irodalmunkat«...

Nos, minthogy Szenteleky nemcsak az érvek és ellenérvek, okfejtések és bizonyítékok súlyában és igazában bízott, hanem a »holnap« feleletében is — íme, hát negyven esztendő távlatából hadd mondjuk el, hogy nem tévedett! Legalábbis elmélete leglényegesebb — s itt is idézett — megállapításaiban nem! Mert ezt a programot, az összefogás jegyének hangsúlyozásával együtt, akár ma is az egyik legkorszerűbb programnak fogadhatjuk el. Olyan programnak, amelyhez minden itt élő és alkotó író, költő vagy, ha úgy tetszik, (mutatis mutandis) festő, zenész és színész is becsülettel tarthatja magát.

A »helyi színek« elméletét, persze, egyben-másban, és főképp mai életünk, mai ismérveink alapján felülvizsgálhatjuk, korrigálhatjuk. De csak úgy, ahogy azt a lényegre figyelve Szirmai Károly is megtette, vagy még inkább úgy, ahogy maga Szenteleky is megtenné, ha nyolcvanesztendősen köztünk lehetne.

Ily módon ma például már nyilván ő is helytelenítené azt a mindmáig kevés figyelmet kapott, de igen sebezhető és nemzeti elfogultságot is sugalló megállapítást, hogy: »Bármilyen politikai hite, művészi elgondolása vagy világszemlélete van is valakinek, ha magyarul ír, és ha írásaiban értéket találunk, akkor a kévében a helye, amely összefoglalja a magyar nyelvű kultúra minden munkását.« (A kiemelések tőlem. Sz. I.)

Ez a szempont így ma már csaknem mindhárom kitétele szerint (politikai hit, világszemlélet, magyarság) bírálható. Am ez a botlás mégsem főbenjáró bűne Szentelekynek, hiszen ő maga (gondoljunk

csak az *Isola Bellára!*) sohasem volt marxista, jöllehet a marxizmust ismerte, s az 1930-as évek elején nyilván még korántsem lehetett úgy és olyan tisztán látni e kérdéseket, mint ma, a nálunk is győzedelmeskedő proletárforradalom után.

De hogy ne csak Szenteleky elméletének pozitívumait mérlegeljünk újfent, négy évtized után becsülettel meg kell vallanunk azt is, hogy abban az »örök dilettáns«-nak minősített Havas Emilnek is igaza volt, hogy az ember »nekiindulásait, elcsüggedéseit«, »a gázságot és igazságot«, »a világ makrokozmikus és az élet mikrokozmosz csodáit« ábrázoló írásokban — az *összetartozás* hirdetése és tudatosítása céljából — mindig azt kell bemutatni, »ami összefog«, és sohasem azt, »ami elvált és elkülönít« bennünket.

(Persze, mondani sem kell, hogy itt most Havas Emil kitételének új, s főképp a soknemzetiségű Vajdaság sajátosságaiból fakadó korszerű értelmezésére gondolunk, amelynek a testvéri sorsközösség, vagy mai fogalommal élve: a testvériség-egység a lényege.)

Egyébként, hogy minden másban messzemenően igaza volt Szentelekynek, annak bizonyítására idézzünk egy Erdélyből érkező mai hangot is, Sütő András tollából, aki az *Istenek és falovacsák* című legújabb kötetében egy helyütt, ugyan ezeket a kérdéseket érintve, a következőket írja Tamási Áronról:

»A művészetről kialakított elgondolásai elsősorban egy népi közösséghez, annak sorsához kapcsolódnak. Ha úgy tetszik: regionalista. Egyetlen és leghűségesebb művsája: a szülőföld emberi és tárgyi valósága. Tolla alatt így lett Amerika is nagyobbacska Székelyföld. De ebben a nemcsak magatartásbeli, hanem tematikai, érzésbeli kötöttségében is a regionalistát általánosabb szférákba tudta emelni.«

Nos, nem szó szerint értelmezve, Szenteleky »helyi színek«-elméletét, úgy hiszem, manapság nekünk is így kell értelmeznünk. Hogy »az erdők s lelkek rengetegeiben egyaránt csattogó gyökérintő fejszék« idején ne forduljon minden visszájára.

Ehelyett maradjon csak meg minden úgy, mint Tamási Áronnál is, aki — Sütő András szép jellemzése szerint — »A székelyről szólva a székeffel szól; nem csupán annak nevében, hanem a bőrében, húsában is« ...

Ha merünk, márpedig mernünk kell ehhez ragaszkodni, akkor nemcsak a gyökerekhez, a földhöz, hanem a ránk boruló éghez is közelebb leszünk. Szabadságunkkal, és ha úgy tetszik: korlátainkkal, megkötöttségeinkkel együtt!

Végezetül, szögezzük le, hogy bár a »helyi színek« elmélete sohasem talált egyöntetű helyeslésre irodalmunkban, tudatosan vagy tudat alatt igen sokan igazodtak hozzá. A »táj« tehát egyik alapvető kérdés volt irodalmunknak, bár — mint Borí Imre megállapította *A jugoszláviai magyar irodalom* című úttörő jellegű irodalomtörténetében — »nem kétséges: nem tájélményről van szó csupán, hanem tájról mint egységről, amelyben az embernek szellemi, társadalmi, etnográfiai szempontból sajátos, más vidékek, országrészek életéből különböző vonásai alakultak ki« ...

A »helyi színek« kilúgozásával irodalmunk egésze lenne kevesebb, szegényebb. Olyan maradandó értékek vesznének el vele, hogy csak néhány taláalomra kiragadott példát említsünk, mint Csépe Imre verseinek és novelláinak a java, Gál László *Subotica, Hegy és költő*, Fehér Ferenc *Bácskai tájkép, Tisza-parti vallomások* című verse, vagy a fiatalabb írónemzedék alkotásai közül Deák Ferencnek *A sleppen* című novellája, Fehér Kálmánnak a *Vadászat* című háromsoros remeke, amely például Szenteleky por és sár képzetével éppúgy rokonságot mutat, mint Szirmai Károly novellás látomásainak köd, csend és ősmocsár képzeteivel. De a hatást szinte a legújabb alkotásokig ki lehetne mutatni, akár Brasnyó István *Szociográfia* című verseskötetében, akár pedig (nem szó szerint értelmezve) Domonkos István *Kormányeltörésben* című, nagyobb sorsközösséget oly egyedi színnel és hanggal kifejező kiváló versében stb.

Ezúttal azonban korántsem az ilyen jellegű és tüzetes számbavétel volt a célunk, hanem csupán Szenteleky elmélete főbb tételeinek és szempontjainak *torzítások nélküli bemutatása* — az éppen jubileummá kerekedő negyven év távlatából.

A HŐS BUKÁSA

(A fény felgyúl és ellobog című drámáról)

A külső szemlélődő számára a színház megmaradt annak, ami volt, de az igazgatók és a szakma idősebb munkásai gyakran fel-felsőhajtognak: »Bezzeg régen...« Visszabeszélünk a korba, a múlt erényeit latolgatjuk, s úgy tűnik, hogy hajdanán színházainkban csakis rangos előadásokat láthatott a közönség, ragyogó színészi teljesítményekkel, mert hát a darabok többsége a nézőkhöz szólt, nem »idegenített«, nem volt »kísérletezés«, színház volt a szó legszorosabb értelmében.

Ma bíráljuk a színházak munkáját, a közönséget analfabétának tartjuk, kiértékelünk egy-egy előadást, s többnyire szubjektív, ritkább esetekben objektív vallomásokkal segítjük vagy éppen hátráltatjuk a társulat munkáját, amely nagy erőfeszítéseket tesz, hogy a »leckét« jeles osztályzattal mondja fel. A bírálók minden ütőkártyát a kezükben tartanak: a színháziak szemére vetik, amiért nem játszanak több hazai drámát, hiszen ma már határozottan állíthatjuk, hogy van vajdasági magyar drámairodalom, de nagykorúságát a hatvanas évektől innen számítják. Az előőrsokról rendszerint megfeledezünk, ám jön egy jubileum, amelynek kapcsán megkezdődik a matatás a poros ereklyék között.

Mert írtak drámákat ezen a vidéken a húszas, a harmincas és a negyvenes években is. Miért? Vajon ki tudná megmondani. Hivatásos magyar színházak nem voltak, s a szerbhorvát nyelvű színházak ajtaján hiába kopogtatott az író, meghallgatásra sem méltatták.

Közösségi indíték vetette mégis kezükbe a tollat? Vagy egyszerűen párbeszédesebb történetekben akarták elmondani mondanivalójukat? A kutatás során csak a kéziratokat fedeztük fel, az írók többsége ma már nincs közöttünk, hogy korunknak elmondhassa programját, célkitűzéseit, valljon a térről és az időről.

Lássuk a papírt, az örökséget!

A két háború között is voltak drámakísérletek. Sajnos, csak kísérletekről beszélhetünk, tisztes kísérletekről, amelyek nem voltak nyugtalanító hatással a kor irodalmára. A lista bizonyára hiányos, de a közvélemény egyelőre csak az alant felsorolt színpadí művekről szerezhet tudomást, a többinek nyoma veszett, s talán csak kéziratban lelhető fel:

Radó Imre: Áram, vígjáték; Lőrinc Péter: Igen-nem-fehér-fekete, dadaista dráma; Tamás István: Aranyhal, dráma; Somogyi Pál: Díj, színmű; Debreczeni József: Hletlen utca, színmű.

Megpróbálkozott a párbeszédesebb műfajjal Szenteleky Kornél is. 1929-ben 14 képben íródott színpadí játékát megjelentette a Vajdasági

Írás. Címe: *A fény felgyúl és ellobog*. Nyomtatott Fischer és Krausz köznyomdai és cinkográfiai műintézetében, Szabadkán, Senoa u. 12. alatt. Negyvenhét oldal terjedelmű. Sehol sem adták elő, alakjai nem keltek »sminkelt« életre. A mű felgyúlt és ellobogott, el is feledkeztünk róla, s mégsem állíthatjuk azt, hogy Szenteleky Kornél fektette le ennek a sajátos és nehéz műfajnak az alapjait, teremtette meg a hagyományait, hogy e drámának a hatására szülessenek meg a jobbnál jobb színpadi alkotások. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Szenteleky nem volt drámaíró, s nem is mozoghatott otthonosan a kulisszák világában.

Szenteleky nem bukhatott a drámájával. A színházigazgatók elutasító alapállásból tárgyaltak a kor szerzőivel, s azóta a helyzet ezen a vívópáston nem sokat változott. A húszas és a harmincas évek színháza a könnyű műfaj lobogója alatt vívta a csatáját a profitért, egy-egy primadonna kegyeiért, az operettszerzők kézirataiért. Szenteleky Kornél próbatételre hívta ki önmagát, hiszen nehezen feltételezhető, hogy naphosszat kilincselt volna hóna alatt drámájával a színházigazgatók előszobájában. Drámáját az íróasztal számára írta, s az íróasztal fiókja mindent befogad, hogy azután az utókornak megmutassa gazdája rejtett kincseit. Mégis a Vajdasági Írás meghajolt az író szándéka előtt, s a mű könyvi megjelentetésével némiképpen visszaadott neki valamit abból, amiben ő alig-alig hitt már: hogy érdemes ezen az égtájon a toll után nyúlni.

Feljegyezték, hogy a magyar drámairodalom büszkesége, Katona József *Bánk bánja* csak a szerző halála után került színre. Szenteleky még ebben a rehabilitációban sem részesülhet, annál az egyszerű oknál fogva, mert írott művének színpadi életre hívása csúfos kudarcra végződne, az előadást a kritika egyértelműen bukásnak jelölné. Ezúttal én is azok közé keveredem, akik piros lámpát szándékoznak lebegtetni a vajdasági magyar írók előtt.

Miért?

A fény felgyúl és ellobog tisztos írói szándékkal íródott, de az új színpadi formák, az új dramaturgiák idején Szenteleky próbálkozása csak megmosolyogni való törekvés. Ennek ellenére ma is az elmúlt évek előfutárjainak kijáró figyelemmel olvasható János tragédiája, azé a Jánosé, aki több vonatkozásban is Szenteleky korának Ádámjára hasonlít. Igaza van Gerold Lászlónak, amikor azt írja, hogy *A fény felgyúl és ellobog* a madácsi tragédia magjából pattant ki, mint zsenge fűszál a tővében.

Vannak a vékony könyvecskének meglepetései?

Nem lehet egy dráma egyértelműen rossz.

Hova soroljuk tehát?

Tanácsstalan vagyok.

Egyszerűen nem tudom, mihez kezdjek az előttem fekvő füzettel. Nem vagyok »hivatásos« műbíráló, izig-vérig színházi embernek valok magam, s talán egy községi könyvtárra való színdarabot olvastam el, magam is írtam néhány rossz vígjátékot, drámát, inkább kísérletnek, mint bizonygató dokumentumnak, s most a nagy előd sorait kel-

lene kielemezni, egy drámát, amelyet tisztos gondolatoktól vezetett kéz vetett papírra csaknem fél évszázaddal ezelőtt.

Az itt élő írók sokat tettek a színházi kultúráért. Lám, a színház még meg sem született, s máris akadtak olyan írástudók, akik a segítő kéz szolgálatával siettették beérlelni a színházalapítás pillanatát. Kva-zimodo Braun István is elment közlünk, s talán többet tett a színházért, mint mi, színészek, akik a kevésbé fáradságos munkát, a szerep betanulását vállaltuk magunkra. Varga Zoltán *Tanítványa* a mai napig sem kapott zöld oázist színházi életünk sivatagában, és Dér Zoltán drámájáról is egyelőre csak annyi jegyezhető fel, hogy az Üzenet legutóbbi számában megjelent befejező része. Kopeczky László végre színpadot kap, de újra beigazolódott a közhelyé vált mondás: »Senki sem próféta a saját hazájában«. A *Don Juan utolsó kalandja* ugyanis az Újvidéki Magyar Színház repertoárján szerepel.

Miért nincs meg bennünk a drámagazdagítás vágya?

Ez az oka a jugoszláv színházak vértelen fejlődésének.

Az írók pedig jönnek és mennek. A televízióhoz.

Megtörténik mégis, hogy a hálás utókor megkülönböztetett figyelemmel kimerít a hálóból magának egy értékes embert, annak egyik értékes művét, és igyekszik helyére tenni mindazt, aminek a leporolt polcon a helye. Ez történik most Szenteleky örökségével.

Mégis...

A *fény felgyúl és ellobog* a világ egyetlen színpadán sem adható elő. Esetleg egy irodalmi megemlékezés alkalmával néhány színész elmondhat a darabból egy-két monológot, eljátszhat egy-két jelenetet, de könyörgöm, nehogy valakinek eszébe jusson a dráma bemutatását sürgetni. Az ironikus hangvétel szándékos, mert az imént említett merény akkor sem következhetne be, ha *A fény felgyúl és ellobog* erősebb karáttal volna mérhető.

Ezért szeretném a félreértéseket tisztázni, mert nincs szándékomban Szenteleky Kornél drámairási tevékenysége köré hamis legendát szőni. A dráma létezéséről alig-alig tudtunk. Ez műbíráló is egyben. De — hadd jegyezzem meg keserűen — nálunk (s nemcsak nálunk) az író a halála után kezd élni.

A szerkesztők minduntalan figyelmeztetnek: »Maradj a tárgynál!« Mert el-eltérek a lényegtől. Nem tehetek róla, múlt vagy jelen, minden, ami a színházak körül játszódik, történik, vagy éppen nem történik, érzékenyen érint, s ezúttal Szenteleky könyve is csak ürügyül szolgál arra, hogy elmondhassak egyet-mást színházi világunk baja-iról, mert már régen nem tartozom a lelkesedők szektájához.

De lássuk a szíváci orvos drámáját!

Színpadi játék 14 képben!

Íródott egy korszakban, amikor a színpadokon Molnár Ferenc, Ábrahám Pál és a Nagy Senkik uralták a mezőnyt, vonták be a nézőt egy hamis, hazug színházi búvókörbe. Szenteleky drámája harakiri önmaga ellen. Pedig szerethette a színpadot, hiszen írt kabaréjeleneteket is, s ezek a verbászi színpadon közönség elé is kerültek. Az utókor azonban a mai napig sem tudott nyomukra bukkanni ezeknek az inkább

érdekes, mint értékes írásoknak, ha ugyan bármit is jelenthet irodalomtörténetünkben a kabaré. Kétkem, hogy *A fény felgyúl és ellobog* két képének a megírása közben Szenteleky jelentős egyfelvonásokkal lephette meg a közvéleményt és a szerkesztőket. A Vajdasági Magyar Írók Almanacha című, 1924-ben megjelent kötetben megtaláljuk *Aki eljő, s aki elmegy* című egyfelvonását. Merném ajánlani előadásra. Egy irodalmi est keretében.

A dráma — idézem Németh Lászlót — »egy jelentékeny ember vívódása«, s ez az ember »sok a világnak«. Szenteleky hőse egy János, egy János az ezernyi Jánosokból, akik mezítláb, apostoli köntösben jártak-járnak a földön, amely nem biztosított számukra beilleszkedési lehetőséget.

Szenteleky hőse cselekvő hős. Bukása elkerülhetetlen.

De menjünk sorjában!

A dráma szereplői:

A szerző, I. árnyék, II. árnyék, Kereső János, János anyja, János tanítója, János barátja, János ellensége, I. leány, II. leány, III. leány, Az első nő, I. forradalmár, II. forradalmár, III. forradalmár, IV. forradalmár, V. forradalmár, VI. forradalmár, A főnök, A magános hölgy, A kis barát, a fűszerkereskedő, a végrehajtó, emberek, asszonyok.

Ahogy ma mondaná a dramaturg: ensemble darab.

Az első képben az árnyak beszélgetnek egymással.

I. árnyék: Jönnek, botorkálnak, bandukolnak. Néha felpislog a fényük, máskor felszikkrik. Sötétből jönnek és sötétbe hullnak. Hát van értelme az egésznek?

II. árnyék: Az ő szempontjukból nincsen. De mi ugyebár mulatunk rajtuk, bennünket szórakoztat a dolog...

A továbbiakban a két árnyék János nyomába szegődik, s mint Lucifer Ádámot, úgy vezetik keresztül az életen, hogy »mulassanak rajta«. Az előzmények után megjelenik a színen a Szerző. Számomra megoldatlan talány e színpadi bukfienc. A szerző bemutatkozik az árnyaknak és előhossa Jánost, akit a fiának vall.

»... itt van a fiam, az én fiam, saját teremtményem, hosszú éjszakák és töprengések szülöttje. Ő az enyém s most útnak szeretném indítani az életen keresztül. Lelki tulajdonságait magam állítottam össze...«

János megköszöni az életet, s nyomában a két árnyékkal kifelé indul a színről, befelé az életbe. A harmadik képben János az anyjával és a tanítójával perel, aki többek között azt állítja, hogy »János tehetséges fiú, de azért nem szabad lángésznek kikiáltani«. János válasza: »Szabad akarok lenni és menni az ösztönöm után, mint a vadállat az őserdőben«. A hatodik képben János szembetalálja magát a Baráttal és az Ellenséggel. Horációval és Hagennal, de az első komolyabb összeütközés után újra csak az árnyékok vezette úton halad tovább. Ribancokkal tölti éjszakáit, s végül belecsöppen egy ugyan-

csak fura parolákat hirdető forradalom sodrásába, amelynek a bukása csak idő kérdése. Jánosban a »fény ellobog«, de a tizedik képben egy új János új szavakat tanul. Ilyeneket: »... feleség... gyerek... feleség... gyerek...« Megismerkedik a Magános hölgygel, feleségül veszi, később elválnak. A tizenharmadik képben Jánossal a szegényházban találkozunk. Sorsa bevégeztetett. Búcsúszavai a következők:

— Az élet és a halál sohasem eresztik el egymás kezét. Furcsa ez, szomorú ez és az agyvelőnk nagyon kicsi. Hamar elmúlik minden, az idő siet, s a napok oly gyorsan hullanak, mint deres őszi reggel a falevelek. Mintha nem is lett volna olyan régen, hogy otthagytam a szülői házat, a vadszőlős tornácot, Cirmost, az öreg kandúrt és drága jó anyámat, aki talán már hamuvá porladt a temetőben. Azután szerelmek, diákévek, nagy eszmék, harcok, menekülések, utazások... Ő ne haragudjatok, csak még egy percig várjatok, hogy mécsesem utolsó pislákoló lángjával végigvilágítsam az emlékek kriptaszerű tárházát... a múltat, az életet. Most itt a halál mezsgyéjén olyan furcsa és olyan érthetetlen, hogy mindezt én éltem le. Hogy mindezt én csináltam. Akartam és kerestem. Magamhoz ölelek mindent, ami valaha az enyém volt. Karomba zárom egész életemet, mint távozó szeretőt és hosszan, melegen megcsókolom a száját. Elbúcsúzom az életemtől és aztán...

Következik az író instrukciója:

JÁNOS: (a két árnyék támogatásával lassan kitotyog.)

A tizennegyedik képben a szerző fogadja Jánost. Kérdi tőle:

— Nagyon fájt az élet?

János bólint.

— És nem találtál valami szépet, valami megnyugtatót az életben? Nem köszönöd meg, hogy éltél, harcoltál, szerettél, rajongtál?

János:

— Nem, apám.

Végezetül hosszú monológgal búcsúzik a Szerző képzelt közönségétől:

»... az életre se haragudjanak, uraim és úrnőim, hanem bocsásák meg mindkettőnek, hogy keserűek és tökéletlenek vagyunk.«

Kerek történet egy Kereső Jánosról. Egy Jánosról, akinek nem sikerült. A Szerző, mint az élet nagy tudója, úgy küldi sorsa ütközői elé fiát, akiben az indulat nagy, de erejéből nem sokra telik, s érvei sem igazolják elégedetlenségének jogosságát. Később már alig-alig figyelünk oda János erőtlen mondataira. Szenteleky drámájához »görög formát« választott. A görög klasszikusok műveiben a környezet a vért szívja a többnyire szenvedő hősnak, aki védekezik, vissza-vissza-út és elbukik szép vagy csúnya halállal. János a vívható harc egy »könnyebb« mezejét választotta, de ez apjának hibája, aki kissé megkötötte kezét, mert ilyennek akarta bemutatni őt, azt a férfit, aki egy forradalmi pubertásba csöppent, aki megútálta a fennálló társadalmi konvenciókat, s aki végül is beleesik a tragikus kelepçébe: megútálják, kinevetik, eldobják. János megszünteti magában az ellenállási gócpontokat, s nem képes megteremtteni az új élet modelljét, hiszen az még vízióban sem jelent meg előtte. Jánost az intellektus jellemzi,

de ez nem méntség számára. A dráma legnagyobb hibája, hogy hősel a szerző csupa közhelyeket mondhat el, hadba küldi az egész világ ellen s ezért nem nyerheti el az olvasó rokonszenvét.

Németh László dramaturgiájában a harc lezárulta a legnagyobb élmény. Szenteleky izgalmasabb a küzdelem megindításának a leírásában. Egy élet főbb kalandjait írja le, eposzt írt János szenvedéseiről, aki az élet jobb anyagával pillanatokra sem találkozik. Minden kép a főhősre koncentrálódik, akinek számtalan esetben már nincs semmi közölnivalója, nem kérdez rá az életre, mint Ádám, csak ismétli papírízű szövegeit, s még csak egy konkrét kor sem beszél ki belőle. Erre a szerepre nehezen »harapna rá« színész, mert együtt szárnyalni az íróval nem könnyű feladat.

Szenteleky nem mondhatta el, hogy az ember megújítása csak társadalmi változás útján végezhető el. Jánosnak ezért nincs közösségi indítéka. Szünetében magában és a vére folyik, de ez a vér a legjobb helyen, a két könyvfedel között van. Pozitívum, hogy Szenteleky az értelem győzelmét sürgeti, de hiszen ez a sürgetés jellemzi a drámairodalom megannyi szereplőjét.

Rezümé?

A dráma a rossz sejtések és érzések hínárja. A hős, aki — mint mondtuk — cselekvő hős, csak szavakkal hadakozik, s van benne valami gyerekes makacsság, hiszen »majd ő megmutatja a világnak, a tanítónak, az édesanyjának, hogy viszi még valamire az életben«. Értelhetlen, hogy Szenteleky miért éppen ilyen hőst fogadott fiának, akinek számára egyetlen halvány reménysugárt sem biztosít a horizonton, mintha csak azt szeretné szuggerálni a bukások halmazából, hogy életünk egy fabatkát sem ér, s ezért a dráma végén bocsánatot is kér a közönségtől, olvasótól.

Kiváltságos osztályokat is emleget, s ezek ellen János felveszi a harcot, de büntetést lát a testi szerelemben is s mindenben, ami — úgy igaz, hogy az élet nem hibátlan, ám ettől izgalmas — harcias, anarcho-liberalista kedve elé tornyosul. Szenteleky végül kimondja: nem érdemes harcolni, s fiát halálos fáradtan a szegények otthonába küldi. Szabad-e az írónak a harc értelmetlenségéről szólni, hiszen a totális magányba menekülő Madách Imre is azt üzeni tragédiája végén, hogy: »Ember küzdj és bízva bizzál...«

Szenteleky hőse az első kudarcok után passzivitásba vonul, s a dráma a forradalom bukása után tulajdonképpen megszűnik. János fiatalságával elszáll az akarat, a harci kedv.

A dráma dramaturgiája?

Nehéz ma erről bármit is mondani.

Drámaíróink »szabálytalan« dramaturgiával íródott művei eljutottak a Sterija Játékokra. Pirulás nélkül állíthatom: nem tudom, hogyan állunk napjainkban a színpad törvényeivel, a dráma szerkezeti felépítésével s mindazzal, amit egy darab elemzésekor tekintetbe kell vennünk.

Szenteleky drámájának van íve. Mondhatnám: szabályos dráma. Túlságosan szabályos. Három képbe sűrítendő s ezért nem több, mint színház papírból.

Drámaírói készséget kielemezni hálátlan feladat, de hát nem lehetünk, s nem is vagyunk közömbösek mindazzal szemben, ami egy színházatlan érában megszületett, mégis idéznem kell Benkő Ákost, aki a magyarországi Színház című folyóiratban megjegyzi, hogy »a vajdasági magyar dráma egészen a hatvanas évek végéig messze elmaradt a líra, az epika és az értekező próza mögött...«

Megcáfolhatatlan igazság.

SZENTELEKY ISMERETLEN LEVELEI

A szépíró emlékét elsősorban szépirodalmi művei őrzik. Szenteleky írásai közül, noha a lírában és az epikában is figyelemre méltót alkotott, elsősorban levelezését adták ki. S méghozzá halála után szokatlanul hamar, pont tíz esztendő múlva, 1943-ban.

Ez a sorrendcsere, amennyire szokatlan általában, Szenteleky esetében annyira természetes. Nemcsak azért, mert életművéből levelei a legérdekesebbek, legfontosabbak, hanem mert a jugoszláviai magyar irodalom kialakulását is e levelek révén követhetjük a legérzékletesebben nyomon. Dokumentumértékük tehát nem annyira a Szentelekyről közölt információikban rejlik, inkább abban, amit irodalmunk életéről, történetéről elmondanak.

Az előbbieket után talán mondanunk sem kell, hogy ezek a levelek nem irodalmi levelek. Esztétikai aspektusból nézve ez hiányokban is kifejezhető. Az a megformált líraiság, hatásos szellemesség, titokföltáró vallomásosság, a kulturális tájékozódást szenzációvá avató izgalom, amely például Kosztolányi és Babits ifjúkori levelezését jellemzi, hiányzik Szenteleky leveleiből. Ő is írt önmagáról, bajairól, érzéseiről, de nem ezekért ült neki az írásnak, hanem hogy valami célszerű ügyet elintézzon általa. Így aztán, ha a művészi hatásokkal adós is marad, bőségesen kárpótol azzal, amiért leveleit megírta: irodalmunk ügyeinek, gondjainak, lehetőségeinek dokumentumaival. Azzal, hogy amiről írt, minden fontos. Udvarias ő is, meghatott és keserű is sokszor, betegsége erre épp elég okot adott, de a konkrét dolgokat, a tennivalókkal kapcsolatos kérdéseket sohasem oldotta föl a személyes eredetű érzésben. Semmitmondó üdvözléseket nem küldözgetett, ha bőkölt, annak is irodalomszervező funkciója volt. Számára a levél volt a szervezés elsőrendű eszköze. Munkája úgy lekötötte, hogy vendégeskedni nemigen ért rá, így lett üzeneteinek állandó formája a levél. Rengeteget írt, többet, mint amennyit az 1943-as gyűjtemény tartalmaz, pedig az sem kevés. Jó volna, ha a mostani jubileum az ismeretlenül lappangó leveleket is napvilágra hozná. Kívánatos volna, hiszen minden Szenteleky-levél új adalék múltunk mélyebb megismeréséhez.

Ehhez a munkához szeretnénk hozzájárulni az alábbi levelek közlésével. Magukról a levelekről nem szükséges itt értekeznünk, beszélnek azok magukért. Mind a Czákó Tiborhoz, mind a Dudás Kálmánhoz, mind a Fekete Lajoshoz írottak fontos ügyekre vonatkoznak, és Szenteleky irodalomszervezői elveit és módszerét illetően is értékes tanúskodások.

Czákó Tibort, akinek nevét *Imádkozik a fattyú* és *Fekete kenyéren* című verseskötete és *Péterke mostohája* című háromfelvonásos falu-

si története örzi irodalomtörténetünkben, Szenteleky más leveleiben is említi. Olykor sértetten, máskor recenziói munkára ajánlva. Az itt közölt levél arra vall, hogy nem lehettek szoros, bizalmas kapcsolatban. De a fölmerült kérdésekről azért ugyanazzal a lelkiismeretességgel ír neki Szenteleky, mint mindenkinek, akit a vajdasági magyar irodalom szempontjából számon lehetett tartani.

A Dudás Kálmánhoz írott levelekben elsősorban arra hívnám föl az olvasó figyelmét, hogy ennek a nagyon elfoglalt embernek az erejéből, figyelméből mi mindenre futotta. A fiatal Dudás jugoszláv és francia tájékozódásában is támaszkodhatott rá, de fordításairól és eredeti verseiről is úgy tudta meg az igazságot, hogy a bíráló jóhiszeműségében kételkedni eszébe sem juthatott. Szentelekyt, mint e levelek is bizonyítják, a szerző tehetségének alakulása, érzékenysége, az esetleges kudarc visszahatása még jobban érdekelte, mint a mű. Rá vall ez is: nemcsak ítéző volt, hanem gazdája, felelőse is a jugoszláviai magyar irodalomnak.

Fekete Lajoshoz, mint ismeretes, különösen szoros szálak fűzték Szentelekyt, s mikor Fekete Magyarországra költözött, levelek egész sorát írta hozzá. Ezek zömét az 1943-as kiadás tartalmazza is. Az itt olvashatók mégsem érdektelenek. Fényt vetnek arra, milyen érzékenyen reagált Szenteleky a magyarországi irodalom eseményeire, de talán még érdekesebb az a levél, mely a budapesti rádiószereplés problémáival foglalkozik. A harminc évvel ezelőtti kiadás leveleiből már tudtuk, hogy milyen komolyan vette Szenteleky ezt a föllépést, milyen szívósan hadakozott azért, hogy a helyi színeket és a sajátos vajdasági szerepet, írói felelősséget demonstrálja. »Felháborodásomnak — írta Cziráky Imrénék — az volt az eredménye, hogy az általam összeállított műsort a maga teljességében elfogadták és szeptemberre be is állították.« (I. m. 257.) Az itt közölt levél néhány hónappal korábbi, mint a Czirákyhoz írt, a bizonytalanság, melyet tükröz, innen ered: elsősorban a nehézségeket latolgatja. Talán épp az elkedvetlenítő terv miatt, Herczeg Ferenc miatt, akit a rádió nyakukba akart varrni. Erre vall az is, hogy bár e levélben a Csuka Zoltán emigráns voltából adódható problémát is fölveti, egy jó hónap múltán már verset kér Csukától erre az alkalomra (I. m. 237.), Kristály Istvántól pedig azt kéri, hogy »Próbáld meg Áradás című novelládat hangjátékra átírni. Én úgy képzelem, hogy ebbe a hangjátékba sokat lehet bevinni: a Tiszát, a nyomorgó földtelen magyarság keserűségét...« (I. m. 236.) Érthető, ha ebben a koncepcióban Herczeg Ferencnek nem jutott hely. Ebben nem a rang, hanem a közösség iránti felelősség volt a mérték. Mint minden levélben. Ezért lehet valamennyit ma is őszinte figyelemmel olvasni.

FEKETE LAJOSNAK

Drága Lajosom,

sokszor, szeretettel köszönöm jószágodat, érdekemben tett fáradtságos lépéseidet. Nemcsak az eddig elért eredménynek örülök, hanem annak is, hogy ennyi jószág van Benned az én számomra. Olyan megnyugtató, szinte vigasztos dolog ez ebben a szürke, gyászos időben.

Sok érdeklődéssel olvasom a Nyugat válságos harcait és nagyon hálás lennék, ha néhány kulisszák mögötti eseményről is tájékoztatnál. (Milyen a Napkelet állásfoglalása? Hozzászolt-e a napi sajtó az Ignotus afferhez? Mit jelent az a jobbra toródás?)

Egyáltalán nagyon, nagyon örülnék, ha egy nyugodtabb, ráérősebb levelet küldenél, amelyben elsősorban magadról írnál. Milyen hajszás dologba csöppentél bele?

Itt a Vajdaságban minden csendes. Zoltán rendes és csendes ujságíró: kuli lett, a többiek is élnek csendes, gyáva hétköznapukat. Hallom, hogy Strelitzky barátunk megint »tárgyalni« akar egy megindítandó szépirodalmi szemle ügyében, de ez már igazán nem érdekel.

Írásodat várja és lankadatlan szeretettel ölel

Öreg testvéred
Kornél

Sztári Szivac, 1930—II—4.

Drága, jó Lajosom,

köszönöm vigasztos írásod, ami mindannyiszor kibillent tespesztő melankóliámból. Te valószínűleg el sem hiszed, mennyire érdekel minden kis apróság, siker és elismerés, ami Rád mosolyog. Ebből a mosolyból én is kapok valamit, épen ezért nagyon várom ebben az örök, fojtott borúban. Ismételten kérlek tehát írj mindig magadról, hová irsz, kikkel barátkozol, kik és mit írnak Rólad? Az ígért szekeres verseket türelmetlenül várom. Ne feledkezz meg róluk, illetőleg rólam.

Itt mellékelem Juhász és Hankiss könyvéről szóló recenziómat. Sajnos egy-két mondat kimaradt belőle, a Napló megszokott gyávagsága kitörölte a kisebbségi helyzetről szóló nagyon is óvatos megállapításaimat. Írnád meg, hogy helyesen láttam-e meg a dolgokat? A kisebbségi kérdés egyébként mint tudományos téma is nagyon érdekel, most olvasom Morocutti könyvét, amely szinte lelkesen tárgyalja ezt a keserű kérdést. Jól esik olvasni, miként jól esik hites, optimista emberekkel beszélgetni.

Kuncz Aladár arról értesített, hogy a Helikon kolportázsát valószínűleg hamarosan megadja a belügyminisztérium és arra kért engem, hogy addig is vegyem kezembe a dolog szellemi részét. Nagy örömmel vállalom ezt a feladatot, mert magam is belátom, hogy így irodalmi szemle és irodalmi koncentráció nélkül végzetesen széjjelzüllünk. Csak Borcsára és Szirákyra céltok, akik az írás megszűnésével elvesztették öntudatukat és helyes ítélőképességüket. Jól tudom, hogy a Helikon sohasem pótolhatja az írást, mégis bizom benne, hogy a nemesebb szempontok felszínén tartása, a feltűnni vágyás, az önkritika szigorúsága nem engedi elvetélni vagy elkallódnai az itt-ott felcsillanó értékeket.

Könyvedet e levéllel egyideűleg (!) teszem postára. Nagyon köszönöm, hogy elküldted. Ha irsz róla, küld (!) el megjelent bírálatodat.

Nagyon szeret és ölel

Sztári Szivac, 1930 augusztus 25-én

Kornél

Drága Lajosom,

ma végre megérkezett a Tengerzúgás! Pedig már-már azt hittem, hogy nem érkezik meg, gondolhatod, hogy mennyi derűvel és ujjongással fogadtam a ma álmos reggelén keserű, köhögős éjszaka után. Milyen szép és gazdag könyv! Mohón estem neki, örömmel köszöntöttem az ismerősöket és nagy kíváncsisággal faltam az ismeretleneket. Első benyomásom az volt, hogy érettebb, öntudatosabb lettél a Szent Grimasz óta, a hangod biztos, az éned a fejlődés magasabb fokán tisztább, szinte megdöbbentő kontúrokat ad, mintha a vizsgáló lencse fókuszába kerültél volna. Az arcod más, mert éles, biztos, életes vonások adják meg rajzát és a kép mögötti lelket. Sokra értékelem ezt a könyvet, amit talán kis rendszerrel és alaposággal talán értelmebben fogom (!) kifejtteni.

Az elveszett gyűjtőiveket talán mégis visszakaphatjuk, ha néhányszor szóvá tesszük a Reggeli Újságban. A M. I. legközelebbi számában ugyancsak kérni fogom a megrendelők ismételt jelentkezését. Ami a terjesztést illeti, leghelyesebbnek tartanám, ha a szabadkai Literáriához fordulnál, amelynek élén most Radó Imre és Kende áll, akik nagy tisztelőid és a M. I. számára is minden szívességre kaphatók. (Cím: Subotica, Park Kralja Petra 11.) Ők a legkönyebben (!) (cenzura nélkül) kapják a könyveket s az ő általuk küldött könyvek nem vesznek el. Talán az lenne a leghelyesebb, ha utánvétellel vagy csekklappal küldenék a könyvet és azután leszámolnának Veled. Biztos vagyok benne, hogy kész kiadásaiakon kívül semmit se fognak Neked felszámítani.

A rádióban sajnos nem szerepelhetnénk abban az összeállításban, ahogy Te irod. Mi köze Herczegnek a mai Vajdasághoz? És ki merne a revíziós liga elnökével együtt szerepelni? Az utlevéllel is bajok vannak. Kristályról szó sem lehet. Én talán kaphatnék, de nem tudom egészségszileg hogy leszek addigra. Szirmainak nagyon rossz hangja van, kellemetlen elődó (!). Zoltán emigráns. Egyedül Borsodi maradna, aki kellemesen ad elő s aki elég független ember. De Herczeggel ő sem mer együtt szerepelni, azt előre mondhatom. Azt hiszem 20.-án Becsén találkozni fogunk, akkor megbeszélésem vele ezt a dolgot.

A kritikákra nagyon kíváncsi vagyok, nagyon hálás lennék, ha küldenél belőlük néhányat.

A honoráriumokat megsürgettem. Augusztus óta senki sem kapott egy parát sem. Irtam Blazseknek, hogy Téged elégítsen ki leg hamarább.

Nagyon szeret és könyvednek nagyon, nagyon örül

igaz társad és testvéred

Szt. Szivac, 1931—XII—8

Kornél

DUDÁS KÁLMÁNNAK

Kedves uram,

most jöttem haza Párizsból, ezért nem válaszoltam levelére. Amint talán észre is vette, a M. I. utolsó két számát nem én szerkesztettem. No de most helyre szeretném hozni a mulasztottakat.

Kérdésére a következőket válaszolhatom: az élő, jugoszláv költőtől okvetlenül kell engedélyt kérni művük lefordítására. Ezt nemcsak a szerzői jog írja elő, hanem a kollégialis megbecsülés és udvariasság. Elhunyt költők hozzátartozóitól és más külföldi költőtől csak akkor kell engedély a fordításra, ha könyvalakban adunk ki egy fordítást. Ez az eset Önnél, úgy hiszem, nem fordul elő.

Ha már megjelent verseit más lap is leközli, ez nem ütközik a szerzői jogba. Én csak arra kérem Önt, hogy a M. I.-ba, mint a jugoszláviai magyar irodalom egyetlen orgánumába csak le nem közölt írásokat küldjön.

Fordításokat is közlünk, noha itt kissé szigorubbnak kell lennem, mint az eredeti verseknél. Nagyon kérem a fordításhoz az eredeti verset is mellékelni.

Kollin József az Ön korában lehet, Bocskereken él, de közelebbi címét nem tudom. Talán meg fogja kapni így is levelét.

Versei jönni fognak, az almanahba küldött versek közül kettő nagyon tetszik (Vágy kísérni magam, Tiszai alkony). A honoráriumok tekintetében kis türelmet kérek, még nem irhattam meg a kiutalásokat, a lapnak a bankzárlat miatt egyébként sincs pénze. De bízunk benne, hogy egy-két héten belül megoldódik ez a kérdés is.

Szeretettel köszönti

készséges híve

Sztári Szivac, 1931 — IX — 27

Szenteleky Kornél

Nagyon kedves uram,

végtelenül jól estek meleg, aggódó sorai, őszintén köszönöm tiszta, nemes szeretetét. Magam is szeretném kissé prolongálni bágyadt, beteg életemet, mert úgy érzem, hogy másoknak még szüksége van rám. Higgye el, hogy a magam egyéni élete már elég feleslegesnek látszik, csupa lemondás és örök búcsúzkodás minden napom s ezért nem ragaszkodom ehez (!) a zsugorodó, fakuló, kurtuló élethez. De van valami kötelességérzet, úgy érzem, hogy dolgoznom kell a lekopasztott életszépségek mellett, hogy még szükséges az itt lételem s talán ez ad energiát a prolongálásához.

Örömmel regisztrálok az Ön fejlődését és tisztulását. Tanácsom mégis az lenne, ne kísérletezzen új lapoknál, ne kopogtasson idegen ajtókon. Félek, hogy minden ajánló soraim mellett visszautasítanak s ez Önnek nagyon rosszul esne, talán munkakedvét is lehűtené. Összegezõ és összefoglaló cikkekre, eleven kritikai írásokra minden lapnál szükség van, de versekben roppant magasak és finyásak a feltételek.

Én nem érzem biztosan, vagy nagy valószínűség mellett azt, hogy verseit elfogadják. Miért akkor a kudarccal kacérkodni?

Remélem, hogy hamarosan elutazom s talán jobb bőrben és erőben térek vissza. Kéziratait ezért küldje Csuka Zoltán címére Ujvidékre.

Szeretettel köszönti és kezét szorítja

Sztári Szivac, 1932 — IV — 14

Szenteleky Kornél

Kedves, jó uram,

ha látta a *Mi Irodalmunkat* és a *Kalangyát*, akkor láthatta, hogy verseinek nagy része már megjelent, a meg nem jelentek pedig sorra kerülnek. Fordításai nagyon tetszenek, hajlékonyak, ötletesek, sokszor szabólőrinci vagy tothárpádi nivót érnek el. Eredeti versei nem ilyen megkapóak, az élmény átütő ereje, friss szuggesztivitása hiányzik belőlük. Szépek, finomak, salaktalanok. Mintha háromszorosan is megszűrné és szublimálná mondanivalóit. Így természetesen formai és tónusbeli finomságokat ér el, de ugyanakkor elveszíti az eredeti ízt, a természetes illatot.

Verseikkel bőségesen el vagyunk látva, ezért szíves türelmét kérem, sokat nem hozhatunk egyszerre, a közönség így is panaszkodik, hogy nagyon sok a vers. Persze a jó versnek azért mindig lesz hely, az Ön versei mindig sorra fognak kerülni. Szívesen venném, ha olykor novellával is felkeresne.

A Jugoszláviai Magyar Könyvtár tervbe vette egy verses antológia kiadását Csuka Zoltán szerkesztésében. A címe: *Vállvetve* és 1933 nyarán fog megjelenni.

A francia antológiára már itt-ott szükségem lett volna, néha bele szerettem volna pillantani. Ha Ön fordítani szándékozna belőle, akkor tartsa meg magánál, de ha nem, akkor kérem vissza.

Az irodalom — amint láthatta — szélesebb és biztosabb alapokra helyezkedett. Kíváncsi vagyok hogyan lehet a Magyar Könyvtár és *Kalangya* akciót beszervezni? Ettől függ további életünk és fejlődésünk.

Nagy szeretettel és barátsággal köszönti

Sztári Szivac, 1932 — december 21-én.

Szenteleky Kornél

Kedves uram,

köszönöm a visszaküldött antológiát, a nyáron, ha ideje lesz behatóbban foglalkozni vele, szívesen kölcsönadom megint. Sajnálom, hogy új francia regényeket nem küldhetek, de Soubse úr, a *Librairie française* tulajdonosa annyira felemelte a könyvek árát, hogy alig lehet valamit megvásárolni nála.

A honorárium kérdésébe sajnos semmi beleszólásom sincsen, az én tiszteletdíjam is oly kevés, hogy még a szerkesztéssel járó postaköltségeket sem fedezi. De azért irodalmat, ha mindjárt üres zsebbel és gyomorral is kell csinálni, hogy ezzel (...) teremtő erőnköt bizonyíthassuk.

Nagyon szívesen venném, ha Krlezsával beszélgetne és a beszélgetés irodalmi vonatkozásait riport formájában (une heure arce.) a M. I. számára elküldené. Krlezsát én is becsülöm, noha kellemetlenül érint többször fellángoló magyargyűlölete. Talán megkérdezhetné tőle, honnan ered ez?

Az Úgy fáj az élet... c. könyvem úglátszik már teljesen elfogyott. Nekem is csak egy példányom van belőle. Esetleg a szabadkai Minervánál érdeklődhetne, hogy van-e még raktáron. Az Isola Bella a Literariánál kapható. A Magyar Főiskolai Hallgatók Egyesülete még nem érdeklődött nálam.

Köszönöm új írásait. Kár, hogy próza nincs közte. A versek fémljelzése természetesen a régi.

Nagy szeretettel köszönti

Sztári Szivac, 1933 — I — 17

készleges hive
Szenteleky Kornél

CZAKÓ TIBORNAK

Nagyon kedves Czakó uram,

levele őszinte és nagy örömet okozott. Elsősorban azért, mert nyíltan, részletesen életeres terveket vetett fel és nem mint eddig, amikor kartársaimtól hallgatást, finyáskodó fintort, legjobb esetben egy sietve odavetett levélvégi megjegyzést kaptam munkámért és irodalompolitikai tervezetéseimért. Végre valaki, akinek öntudatos véleménye, komoly elgondolása van teendőinkről. Végre valaki, aki bírálatot mer és tud mondani multról, jelenről és a jövő szükségességeiről. Nagyon köszönöm ezt Önnek, kedves Czakó Tibor.

Kötelességemnek érzem, hogy én is nyíltan, őszintén közöljem Önnek véleményemet a felvetett témákról. Én okvetlenül pesszimista lélek vagyok (s mint ilyen talán alkalmatlan is vezető szerepre) de egyben nem vagyok pesszimista. Ez a könyközösség (!) ügye. Én igenis bírom benne, hogy még ebben az évben kiadunk néhány könyvet és hogy honorálni is tudjuk az írókat. A szervezést a Literária fogja végezni (a napokban lesz tárgyalásunk Juhással és a Literária embe-reivel s én bírom benne, hogy tető alá hozzuk eddigi munkánkat). Mégis valahogy úgy érzem, hogy most komolyan, teljes erővel ezt a problémát oldjuk meg, amely már félig a megvalósulás stádiumában van s mikor megteremtettük közönségünket, akkor foghatunk új terv megvalósításához.

Nekem a folyóirat tekintetében roppant keserű tapasztalataim vannak. Folyóiratot állandó alimentálás nélkül fenntartani nemcsak nálunk lehetetlen, hanem Magyarországon, Csehszlovákiában, sőt Franciaországban sem. (Most a Nyugat, a Slovenski Tisk és a Mercure de France példákra célok.) Kik lennének a mi mecénásaink? Nincs Hatvany Lajosunk, de mégha lenne is, az is inkább a vámvédett cipőke-nőcs vállalkozásra adná a pénzét, mint az irodalomra. Ha tudná Ön, mennyi ostoba, szívtelen, öntelt és 'plefejú (!) »mecénással« tárgyaltam a Vajdasági Írás rendszeres elimentálása ügyében (persze egyik sem adott egy vasat sem), akkor óvatosabban vetette volna fel az irodalmi szemle ügyét. Azt pedig lehetetlennek tartom, hogy mi írók tápláljuk saját lapunkat. Először nincs pénzünk. Közöttünk egyedül Galambos Margit tehetősebb, aki azonban annyira fukar, hogy még saját verseskönyvét sem akarja kiadatni, mert fél, hogy nagyon ráfizetne. Gorkovóvich messze áll tőlünk, mint író is gyenge, az ő mecénáskodása tehát a nivót veszélyeztetné. S mi többiek mit tudnánk adni? Egy-két száz, illetve ezer dinárt. Talán annyit sem, amennyi papirosra szükséges. És Ön nyomdavételre gondol! Az ötlet azonban nem rossz, de itt szélesebb társadalmi akciónak kellene megmozdulnia és a nyomdát a Magyar Közművelődési Egyesület tulajdonában szeretném tudni, amely könyveinket is kiadja.

Végül meg kell mondanom, hogy kisebbségi szempontból sem tartanám helyesnek, ha mi egy reprezentatív irodalmi szemlét adnánk ki. Lehet, hogy egy-két szép kritikát kapnánk külföldről, de közönségünk megint nem lenne. Pedig irodalmunk nem lehet öncélú, nekünk meg kell találnunk a kapcsolatot közönségünkkel, különben irodalmunknak nincs sok létjogosultsága. Ezért olyan Pásztortűz — Uj idők izű hetilapra gondolok, melyet tömegek olvasnának. Persze ami bekerülne, az tiszta irodalom lenne, de nem akadémikus. Elsősorban a magyar öntudatot szolgálná, azután oktató, ismeretterjesztő rovatokat kellene nyitni, hiszen nekünk már nincsenek középiskoláink. A mi írói elhivatottságunk sokkal súlyosabb, mint a többségi íróké, a felelősség nehezedik minden leirt szóra, nekünk fenn kell tartanunk, sőt meg kell erősítenünk a magyar kulturát Jugoszláviában. Ezért vigyáznunk kell, hogy el ne térjünk ettől a legfőbb és elsősorban fontos iránytól.

A Mi Irodalmunkat okvetlenül tovább csinálom, míg valami jobb nem adódik. Az új forma, azt hiszem, több olvasót szerez az irodalomnak, s ezért gyakorlati szempontból mégis helyesebb. Kéziratomböven van, boldogan látok fejlődéseket, ígéreteket és kibontakozásokat. Erősödünk. Előrébb megyünk. De azért még nem vagyunk elég erősek ahhoz (!), hogy elhamarkodott ballépéseket tegyünk, amelyek haladásunkat ismét visszavetnék. Ha könyvközösségünk élete biztosítva lesz, akkor okvetlenül egy lépéssel előrébb kell mennünk. És bizom benne, hogy ezt a lépést már könnyebben, több unanimesemmel, az izmok helyes koordinációjával tesszük.

Sok szeretettel köszönti

hűséges társa

Sztári Szivác, 1932. január 7.

Szenteleky Kornél

HALMOZOTT MONDATRÉSZEK SZENTELEKY ÚTIRAJZAIBAN

Szenteleky a jugoszláviai magyar irodalom Krúdyja, sőt Proustja. Prózája lágy, pezsgőszínű, kissé ódon illatú, egyszerre derős nyugalmú és izgatóan szenvedélyes.

Útíleveleit életének 1923-tól 1930-ig terjedő időszakában írta, és folyamatosan meg is jelentette őket. Az *Útíarisznya* rovatcím alapján került a Herceg János által sajtó alá rendezett kötet* élére az *Útíarisznya* cím.

Szenteleky sokfelé járt, gyakran elűzte az otthoni por és sár, a Janus Pannoniusra emlékeztető elégedetlenség; kulturális és szellemi magány vitte Egyiptomba, Franciaországba, Itáliába... Adynak Párizs volt a Bakonya, Szenteleky pedig attól rettegett, hogy a nagy múltú város elamerikásodik. Jártában-keltében szemével és fülével falta a tájakat, az emberi szellem csodálatos alkotásait és a nyüzsgő, tarka emberpanoptikumot. Stílusa, szóhasználata, mondat szerkesztése, szintagmafelépítése mind azt igazolja, hogy nemcsak sokat látott, hallott, hanem rengeteget meg is örökített élményeiből a költői nyelv palettáján dolgozva. »Egy kulturálisan passzív vidékről indult Európába, de ő maga mégsem volt elég vidéki, hogy fenntartás nélkül adta volna oda magát a csodálatnak« — mondja Herceg János a kötet utószavában, rámutatva arra, hogy Szenteleky a beteg Európát is látta, betegségének a tüneteit feljegyezte.

A kötet 35 levelet, útivázlatot tartalmaz. Ezek közül négyet választottam ki elemzésre: *Expresszen*, *Őszi emlékny*, *A luxori szép napok*, *A holt város*. A többi írás szerkezete nem tér el lényegesen ezektől, különösen ami a mondatok felépítését és a szintagmakapcsolódásokat illeti.

Mielőtt rátérnék a halmozott mondatrészek vizsgálatára, szeretném ismertetni az említett négy útirajz tagmondat-statisztikáját és mondatösszetétel szerinti dinamikáját.

Az *Expresszen* című útílevelél 41 mondatból áll, melyek közül 13 egyszerű mondat (5 tömondat), 11 kéttagú és 12 háromtagú, a négytagú mondatok száma 5. Az *Őszi emlékny*ben meglepően magas a kéttagú mondatok száma: a 37 mondat közül 15 a kéttagú; míg 7—7 háromtagú, illetve egyszerű mondat, valamint 6 négytagú és 2 öttagú mondat található benne. A kéttagú mondatok megterheltsége nem véletlen eredménye, mert Szenteleky stílusából következik. Szenteleky

arra törekszik, hogy egy dolgot, egy jelenséget vagy személyt több oldaláról is bemutasson, hogy minél érzékletesebb képet nyújtson róla. Ezt elérheti jelzőhalmozással, határozók halmozásával vagy pedig jelzői és határozói mellékmondatok segítségével, esetleg más mondatrészek halmozásával, fokozásával vagy egyéb mellékmondatok által. Az *Őszi emléknyben* jól megfigyelhető, mennyire duzzadt, gazdag mondatokat használ az író; érezni, mennyire túltelített egy-egy mondata, milyen nehéz egyszerű mondat segítségével kifejezni bizonyos képzeteket, mint például: »Az élet ujjongós, zsvajos felpiroslása után ez a csendes, néma, ájult-sárga őszi nap olyan volt, mint lángoló orchideák csokrában néhány remegő, szomorú gerepcsin.« Jelen esetben a hasonlító határozó csak mellékmondat alakjában fejezhető ki, vagyis a bázismondat bővítése szintagmatikus szinten tovább nem lehetséges, szükség van még egy mondatra.

A *luxori szép napok* 27 mondatot tartalmaz. A mondatok hosszúság szerinti megoszlása viszonylag arányos: a 6 egyszerű mondat mellett 8 kéttagú és 7 háromtagú mondat található, valamint 2 négytagú, 3 öttagú és 1 hattagú. A *holt város* 33 mondata közül 7 egyszerű mondat, 11 kéttagú, 9 háromtagú, 2 négytagú, 2 öttagú és 2 hattagú. Az útirajzok mondatainak szórásából arra következtethetünk, hogy Szenteleky nem kedveli a többszörösen összetett mondatokat. Ha alkalmaz is egy-két öttagú vagy hattagú mondatot, ezt nem a differenciált, bonyolult gondolatok kedvéért teszi, inkább azért, hogy a szöveg ritmusát változatosabbá tegye. A többszörösen összetett mondatok ellensúlyozására helyenként tőmondatokat használ. A tőmondatokat kivéve egyszerű mondatai többnyire változatosan bonyolultak. Az *Őszi emléknyben* 7 egyszerű mondat közül például 5 ilyen duzzadt bővített mondat: »Az autocar rohant tovább és tovább, zizegő fenyők, zúgó tölgyek, sziszegő zsurlók között a Ronte d'Orleans-on, vagy a Chemia de Montigny-n át.«

Érdekes megvizsgálni, hogyan variálja az író a különböző hosszúságú mondatokat a négy útilevélben (az arab számok a tagmondatok számát jelölik az adott mondatban, a kettőspont új bekezdésre utal, az 1 melletti mínusz tőmondatot jelent, a plusz pedig bővített, testesebb mondatot):

Expresszen 2, 3, 3, 4, 3: 1—; 3, 1, 4, 2, 2: 1—; 2, 1, 3, 2, 4, 3;
1—, 1—, 1, 1—, 2, 4: 3, 1, 2, 2, 2, 2, 3, 1, 3, 2: 1,
3, 1, 1: 3: 3: 4

Őszi emlékny 2, 5, 3, 3: 2, 4, 2, 2, 1+, 2, 4, 2, 3: 2, 1+, 2: 4:
1—, 3, 3, 1+, 5, 2, 1+, 2, 2; 3, 2, 2, 2, 1+, 4, 1:
4, 2, 3

A luxori szép napok 1—, 4, 5, 3: 2, 5, 1+: 1, 4: 3, 2; 1, 2, 1, 3, 3, 5:
6, 3, 2, 3: 2, 3, 1+, 2: 2, 2

A holt város 5, 2: 1+, 3, 1, 3, 2: 5, 6, 3, 3, 6, 2: 1+, 4, 2, 2, 3:
2, 2, 3, 2, 1: 1—: 3, 3, 3, 4: 2, 2: 1—: 2, 1

Nem céлом a fenti, grafikusan is felrajzolható mondathullámok mélyreható elemzése, mégis utalni szeretnék néhány összefüggésre. Az *Expresszen* mondatai az utazás lankasztó, bágyasztó, szomorkás hangulatának megfelelően viszonylag egyenletes hosszúságúak. Egyik helyen négy egyszerű mondat követi egymást, másutt pedig négy kéttagú mondat következik egymás után. Az író rövid mondatokkal érzékelteti a vonat veszteglését, az indulást pedig hosszabbodó mondatokkal írja le: »Kopognak. Határállomáshoz értünk. A vámvizsgálat három kérdésből és három feleletből áll. Szalutálás. A maitre de wagons-lits ismét lecsavarja a villanyt s utólag jó éjt kíván. A vonat lágyan elindul és tovább szívja, harapja az éjszakát, mint mesebeli szörnyeteg, mely hegyeken vágta keresztül magát.«

A mondatok meghosszabbodása A *luxori szép napok* mondathullámzásában egészen más funkciót tölt be, mint az előbbi idézetben. Itt a mámor dinamikája lassul le, torpan meg, az életöröm tombolását akasztja meg néhány pillanatra egy-két komor kérdés: »Énekel az élet, kedves. Ujjongó, tiszta, tobzódó hangokkal éneklí himnuszát, nagy, színes, szerelmes szimfóniáját, melytől részeg a fül és az agy. És a sugarak milliárdjai táncolnak, szikráznak, himbálódznak és szökdécselnek erre az örjítő, örömsugáros muzsikára. Részeg, örült, vagy boldog itt a világ? — ki tudja, de ki is kérdezi? És ki gondol arra, hogy messze északon most ólmos, náthás felhőrojtok lógnak a komor, kedvetlen égbolton, hogy tűznél melegednek a fáradt, fanyar emberek. Ki gondol arra, hogy görnyedt gondok feküsznek nyirkos, nyöszörgő házakra, hogy revolver csövét most illesztgetik valahol messze egy csüggedt homlokra vagy egy elfáradt szívre, hogy valaki kötelet készít magának a szomorú padlásgerendán és fanyar, fázós téli gondok, meg alattomos influenzabacilusok surrannak be a szegény, szomorú északi emberek szobáiba.«

Szenteleky szintagmáiban fontos szerepet játszanak a halmozott determinánsok és a halmozott alaptagok. A négy elemzett műben a jelzők halmozása a leggyakoribb, 76 esetben fordul elő, szemben az összes többi halmozásos jelenséggel, melyek 75 alkalommal szerepelnek a vizsgált írásokban. Már említettem, hogy Szenteleky egyik törekvése a sokoldalú ábrázolás, a dolgok és a jelenségek részletes bemutatása. Mivel nem annyira az intellektuális közlés az író célja, mint az emocionális hatás, lényegesen ritkábban alkalmaz mellékmondatokat, mint halmozott mondatrészeket.

A halmozás lehet kétszeres, háromszoros és többszörös is, kivételesen hatszoros vagy hétszeres. A vizsgált művekben 99 kétszeres, 38 háromszoros, 8 négyszeres, 1 ötszörös, 2 hatszoros és 2 hétszeres halmozás található. A hétszeres halmozások közül egyik alanyi (az *Őszi emlényben*), a másik pedig állítmányi (*Expresszen*). Az *Őszi emlényben* található hétszeres halmozás felfogható értelmezőinek is: »Ezüstszerű fűzfák, sápadt platánok, rozsdás páfrányok, bágyadt-barna tölgyek, kénsárga szilfák, kopaszodó, citromzöld almafák és közöttük az aranyvörös rezgőnyárfa mind-mind megnézték magukat a redőtlen folyóban.«

A 76 jelzőhalmazos eseten kívül 20 állítmányhalmaz, 20 alanyhalmaz, 7 tárgyhalmaz és 27 határozóhalmaz fordul elő. Ezenkívül az első útirajzban (*Expresszen*) akad egy négyszeres értelmezőhalmaz is: »Természetesnek és indokolt dolognak tartanám, ha feloldítana bennünk minden csúfság: nyomor, alkohol, piszok, elnyomottság...«

A halmazott határozók közül 13 a módhatározó, 6 állandó határozó, 4 helyhatározó, 3 állapothatározó, 1 pedig részes határozó. Tehát legtöbb a módhatározó. A vonat »*puhán, szinte duruzsolóan*« zakatol, az »álmosító csend és a bizsergős fáradtság *lassan, lomhán*« fekteti le az író (Expresszen); aki valamikor egy, Párizs közelében lévő »végtelen erdőben« barátnőjével »*alázatosan, méltázza*« sétált, jártak a »főléje hajló fák őszi koronáit« »*szelíden, félénken*« megmutogató folyó, a Loing partján is (*Őszi emlék*) stb. A fenti példákból is látható, hogy Szenteleky módhatározói nem pusztán a cselekvés módját fejezik ki, hanem bizonyos sajátos hangulatot keltenek, mintegy kísérőzenétül szolgálnak egyes szituációkhoz.

A többi halmazott határozó nem eléggé frekvens, tehát stilisztikai szempontból kevésbé jelentős, mint például Szenteleky halmazott állítmányainak és jelzőinek szövevényes rendszere. Hasonlóképpen nincs különösebb jelentősége annak, hogy az *Expresszen* 4, *Aholt város* pedig 3 tárgyhalmazt tartalmaz, míg a másik két útirajzban egyáltalán nincsen halmazott tárgy.

Az állítmány a közlés fő hordozója, cselekvésről, történésről vagy állapotról tudósít bennünket, dinamizmusával előbbre viszi a gondolat-sort, továbbfejleszti az adott tudattartalmat, újat mond. A halmazott állítmány ezt a funkciót sokoldalúbban, részletkebe menően tölti be, Szenteleky prózájában is fokozott mértékben dinamizálja, pezsdíti a közlést, az ábrázolást.

A négy útilevélben 12 kettős és 5 hármas állítmányhalmaz található: a vonat »*szalad, szuszog, vágat az éjszakában*«, illetve »*szívja, harapja az éjszakát*« (*Expresszen*); »*süpped, lapul a tegnap*«, »az őszi szimfóniája zokog, énekel és átlátszóbb, mint Nápoly felett«, a gátat tört folyam »*ujjong és tobzódik, hogy új területeket önthetett el*« (*A luxori szép napok*); az utolsó csók »*dalolt és lüktetett*«, »fulladozó asszonyok, pityergő öregek *sírnak, hápognak, hörögnek*...« (*Aholt város*).

A luxori szép napok két négyszeresen halmazott állítmányt is tartalmaz. Mindkettő a forró egyiptomi napsugarak mozgását, vibrálását részletezi: »a napsugár... *hömpölyög, hullámszik, örvénylik és feszíti a fehér falakat*« és »a sugarak milliárdjai *táncolnak, szikráznak, himbáloznak és szökdecselnek*« az »örjítő, örömsugáros muzsikára«.

Az állítmány dinamikájával szemben áll az alany statikája. Alanyhalmazással némileg feloldódik ez a statikusság, akusztikai, vizuális, emocionális stb. panoráma tárul elénk az útirajzokból: »nem hallatszik a hang, a csintalan *csicsorgás*, vidám párizsi dalok *szökellése*«, »erre felé járt valamikor *Théodore Rousseau, meg Millet, meg Corot, meg*

Paál László, meg Dupré, meg Sisley...«, »mennyi tiszta szomorúság, milyen békés belenyugvás remegett a fakuló levelek milliárdjai között...«, »annyi szépség, annyi megnyugtató volt a falevelek eme végtelen temetőjében...« (Őszi emlény); »a túlsó parton nyerges szamarak, térdelő tevék és vizet hordó, fekete asszonyok kőkorsóval a fejükön, mint bibliai figurák«, »lelkemben elfogy az árnyék, a ború« (A luxori szép napok); az Armea völgyében a pálmák, pineák és olajfák duzzadó zöldje, a szegfű- és violatáblák pirosa, sárgája, buja rózsaszíne zengi az tavasz hítes himnuszát«, »pajzánkodó faunok és riadozó nimfák kergetik egymást a hasadt fal belső peremén«, »bor, vér vagy leszáradt agyvelő festette barnára a falat?« (A holt város) stb.

Megfigyelhettük, hogy rendszerint jelző is kapcsolódik Szenteleky alanyaihoz, gyakran több is. A jelzők konkrétabbá, megfoghatóbbá, szemléletesebbé teszik a fogalmak jelölőit, az alaptagokat. Ha egy alaptaghoz párhuzamosan több determináns is kapcsolódik, akkor van szó jelzőhalmazról.

A vizsgált írásokban 69 halmazott, illetve többtagú minőségjelző és 7 halmazott birtokos jelző található. Jellemző, hogy a halmazott jelzők zöme (57) kéttagú, ezenkívül van még 18 háromtagú is. Háromtagúnál nagyobb jelzőhalmazok nem fordul elő, tehát nyugodtan mondhatjuk, hogy itt zárt rendszerről van szó. A kéttagú minőségjelzők elosztása arányos a négy útlevelemben: *Expresszen*: 13, *Őszi emlény*: 12, *A luxori szép napok*: 15, *A holt vidék*: 13.

Az *Expresszen* című útirajzban a kéttagú jelzők rendszerint eltérő jellegű minősítéssel determinálják az alaptagot: *finom, táradt partfőm; illatos, tiszta csend; kis, petróleumszagú állomások; kemény, kettőtört magyar mondat; szelíd, mosolygós közöny; keskeny, szürke sáv; sáros, szomorú állomáson; rút, rosszkedvű reggel; piszkos, pálinkás munkás; sáros, sebes patakok; mosolygós, marseille-i kiejtéssel; siető, siető vonat; lucskos, szellemtelen szürkeséget*. Vagy különböző fizikai, tehát konkrét tulajdonságok vonatkoznak párhuzamosan az alaptagra, például vizuális és akusztikai (*kis, petróleumszagú állomások*), méret és szín (*keskeny, szürke sáv*) stb., vagy pedig elvont, főleg lelki tulajdonság kapcsolódik fizikai tulajdonsághoz: *sáros, szomorú állomáson; lucskos, szellemtelen szürkeséget* stb. Néha elvont tulajdonságok is jelentkeznek egymás mellett: *szelíd, mosolygós közöny*.

Hasonló módon kielemezhető a többi útirajz kéttagú jelzőinek a rendszere is. Az *Őszi emlény*ben legtöbb a konkrét és az elvont tulajdonságok kapcsolódását képviselő kéttagú jelző: *messzi, magános múlt; nyárfák lapos, tétova könnye; zűrös, zengő vigalom; a halál hatalmas, varázsos temploma; néhány remegő, szomorú gerepcsin; a falucska törpe, szegényes templomtornya*; valamivel kevesebb a konkrét kéttagú jelző: *langyos, aranyugáros októberi délután; az élet ujjongás, zsivajos felpiroslása; hatalmas, vörösfejú nyárfa; kopaszodó, citromzöld almafák*; elvont kéttagú jelző pedig csupán kétszer bukkan fel: *zűrös, zengő vigalom* és a *haldoklás legszebb, legmeggrázóbb képe*.

Szenteleky stílusának állandóságát, következetességét bizonyítja az a tény, hogy *A luxori szép napok* és *A holt város* kéttagú jelzőit a már elmondottak jellemzik. *A luxori szép napokban forró, bővérű nap-*

sugár; izmos, barna pásztor; nyirkos, nyöszörgő házak; fáradt, fanyar emberek stb. szerepelnek, A holt városban pedig meredt, halott falak; riadt, repedt árkádok; rogyant, töredezett lépcsők stb. bukkannak fel az olvasó előtt.

A háromtagú jelzők érdekes és Szenteleky útirajzaira jellemző szerkezetűtípusa az, amikor két fizikai tulajdonságra vonatkozó jelzőhöz egy elvont, rendszerint lelki tulajdonságot képviselő jelző kapcsolódik: *bamba, maszatos, szőrös arccal (Expresszen); az ős langyos, tiszta s megrázó varázsa (Őszi emlény); nagy, színes, szerelmes szimfóniáját (A luxori szép napok);* illetve amikor két elvont, lelki tulajdonságra utaló jelző mellett egy fizikai tulajdonságra vonatkozó jelző található: *illatos, buja és gógös vasúti kocsi (Expresszen); kéjes, magukba feledkezett, rózsaszín folyondárok (A luxori szép napok); kedves, boldog, meleg fészek; barna, bátor, büszke arcokat (A holt város).*

Ezzel korántsem merítettem ki a halmazott determinánsok Szenteleky útirajzaiban nyújtott lehetőségeit, természetesen a halmazott mondatrészek problematikáját sem, csupán arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy a nyelvi elemzés is nyújthat segítséget az irodalmi művek olvasásához, sőt elbírálásához is, seregszemlét tartva az író, a költő által igénybe vett nyelvi eszközök, nyelvi lehetőségek fölött.

KORTÁRSOK SZENTELEKYRŐL

Amikor felszólítást kaptam, hogy a Szenteleky-émlékszámba írjak valami visszaemlékezést a jugoszláviai magyar irodalom két világháború közötti vezéralakjáról, gondolkodás nélkül visszautasítottam, mert nem érzem magam hivatottnak arra, hogy emlékezésemmel betolakodjak egy olyan körbe, amelynek tulajdonképpen csak a peremén éltem. A húszas—harmíncas években éppen hogy csak eszmélni kezdtem, kezdő irodalmi lépéseimet tettem, s az a pusztán tény, hogy első verspróbálkozásaimat — még hatodikos—hetedikos gimnazista koromban — a Szenteleky szerkesztette A Mi Irodalmunk közölte, még nem elég jogcím arra, hogy beálljak irodalmunk útegyengetőjének késői méltatói közé. Mert hát mi az én emlékem Szentelekyről? Néhány régi szerkesztői üzenet, amelyben irodalmi szárnypróbálgatásaimra reagált, néhány megjelentetett vers, egy idők folyamán elkallódott, apró betűs levelezőlap, amelyen első szabadverseimről mondtott biztató véleményt, s egy halotti maszk, mely hosszú esztendőkn át ott függött évről évre gyarapodó könyvtáram fölött. Amikor azonban eljött az idő, hogy talán valóban beléphettem volna a Szenteleky megrajzolta körbe, amikor az iskola padjainak hátat fordítva, elhelyezkedtem a Jugoszláviai Magyar Újság szerkesztőségének egyik íróasztala mellett, akkor már késő volt. Akkor, 1933 nyarán már csak a szomorú hír járta be a szerkesztőségi szobák másfajta hírekhez szokott, telefoncsengéssel és írógépkopogással telített légkörét: meghalt Szenteleky Kornél, és szíváci magányából már legfeljebb csak törekvéseinek utóhullámai keltek szárnyra, hogy továbbvigyék a megkezdett munkát: az irodalomépítést. Emlékszem, a Jugoszláviai Magyar Újság hasábjain aztán Kende Ferenc is megpróbálta szervezeten élesztgetni az irodalmi tüzet, de ez mintha már nem lett volna az igazi. Elhamvadt csakhamar a láng — legalább is a Jugoszláviai Magyar Újság hasábjain. Mert hogy a vajdasági magyar irodalmi életben azért lobogott tovább — az köztudomású, és nyoma van még ma is. Szenteleky Kalangyája élt tovább — előbb Szirmai Károly, aztán Herceg János szerkesztésében. Ez a későbbi élet azonban, amikor pedig már magam is közelebb kerülhettem egy fél lépéssel ahhoz, amit úgy hívunk, hogy irodalom, ez a későbbi élet azonban már csak függvényeiben, csak következményeiben kapcsolódott Szenteleky nevéhez.

Mondom, magát a fizikai tény, tekintve, nem tartoztam Szenteleky Kornél szorosán vett irodalmi táborának körébe, csupán külső régióba, ezért nem akarok mondvasínált emlékeket feleleveníteni, ezért nem akarok tolatkodóan beférközni egy fél évszázad előtti úttörő irodalmi körbe, amelynek vezére volt Szenteleky. Arra ellenben készséggel vállalkoztam, hogy régi újságok és folyóiratok oldalairól fel-

idézzem, hogyan is vélekedtek egykor a kortársak az irodalmi vezérről, aki nem is annyira írói munkálkodásának tényével, hanem inkább kioldhatatlan irodalomszeretetével és szervező készségével örökítette meg nevét ennek a tájnak a művelődéstörténetében.

A kiragadott idézetek természetesen nem adhatnak teljes képet egy orvosi és írói hivatásának élő, önmegtágadásában naggyá lett emberről, de hozzájárulhatnak ahhoz, hogy plasztikusabbá váljék a róla alkotott késői portré. Még csak arra sem törekedtem, hogy valami megbonthatatlan folyamatosságot teremtsék az idézetek sorával, csupán bizonyos címszavak köré igyekeztem csoportosítani az emlékező sorokat: az indulás, Szenteleky, az ember, kisebbségi irodalom, Szenteleky, az irodalmi vezér, levelezés, környezet, búcsú az élettől...

Herceg János például a Kalangya 1943. május 15-i számában Szenteleky zombori éveit emlékezik az indulásra:

»A kamasz diák meghökkenti tanárait irodalmi és művészeti tájékozottságával. Olyan könyvekről beszél szenvedélyes elragadtatással, amelyekről azok soha sem hallottak. Kitűnően zongorázik, Chopin nyugtalan muzsikájáért rajong és az egyik dolgozatában leírott tájat Cimabue képeihez hasonlítja. Az üvegházban nevelt széplélek korai virágzása ez. Az iskolában még küzdök a hármásokkal, de műveltsége már messze meghaladja a gimnázium tananyagát.«

»Az érettségiző ifjú azonban még nem sejteti, hogy mire szánja a sors. Egy ideig ugyan még habozik, hogy pedagógiai pályára menjen-e, vagy szabadabb foglalkozást válasszon magának, aztán mégis az utóbbi mellett dönt, s beiratkozik a budapesti egyetem orvosi fakultására. Hogy író legyen, arra nem gondolhat még, hiszen a muzsika s a képzőművészet éppúgy foglalkoztatják, mint az irodalom.«

»Alkotókedvét egyelőre gúzsba köti az a varázslat, amely a nyugati irodalom és művészet kisérvényeként megejtette. De ehhez szülei hozzájárulását sem kapná meg, hiszen az írónak nincsen becsülete ezen a tájon. Az írók mind éhenkórászok és nyugtalanítják a békés embereket.«

»Az egyetemi évek hozzák közelebb az irodalomhoz. Környezete felbátorítja, verseket küld A Hétnek, s bókólos levélben kap meghívást a szerkesztőtől. Állandó munkatársa lesz a lapnak. Elbeszéléseket ír, színházi és képzőművészeti beszámolókat, sőt belekezd egy regénybe is. Most már, úgy gondolja, van hozzá mondanivalója, hiszen ismeri már az életet. Az természetes, hogy a kisvárosról szól a regény, amelyben gyermekkorra és ifjúságának egy része telt el, a kisvárosról, amelyet oly tüneményessé álmódott pesti nosztalgijája, s amelyben első, úgy érzi, örök szerelme él.«

»Szindbádként szereti a hollóhajú Vandát és Krúdy Gyula modorában írja regényét. A költészet finom fátyolán át mégis az ő városát látjuk, a regény alakjaiban közismert zombori figurákat fedezünk fel, Speizer Gusztit, a nyomorgós öreg gavallért, aki kétméteres csontvázát eladta a múzeumnak, a karcsú Koczkár-lányokat, akik oly sok bánatos férfiú szívében éltek reménytelenül akkoron, a jázmin-felhőkbe burkolt Rákóczi útra vezet el a regény, a gyantailatú fenyvesbe, amely-

nek gubacsait tavaszi vasárnap délelőttökön finom selyemcipellők tapodják, este pedig kimenős bakák és százzszoknyás gombosi szolgálók népesítik be padjait, a zöld vizű csatornát mutatja be, hátán mámoros úritársaság lomha csónakjaival, — a régi jó békebeli bácskai várost idézi fel még egyszer, mintha sejtene, hogy tűnőben van már a szép világ s ezután borzongós, rideg napjai következnek.«

Herceg János az indulás éveit érzékelteti, utána azonban már rá kell térnem a lényegre: a szíváci csöndben élő emberre és íróra. Érdekes, hogy az igazán hiteles emberi portré csak az ember halála után formálódik ki a köztudatban. Így történt Szenteleky esetében is. Amikor 1933 augusztusának utolsó napjaiban elterjedt halálának híre, akkor történt meg csak életének igazi kiértékelése. Csuka Zoltán a Reggeli Újság 1933. augusztus 27-i számában búcsúzott tőle, s a közeli munkatárs fájdalmas szavaiból elsősorban az emberi értékek állnak össze emberi egésszé:

»A humanizmus, megértés és testvéri szeretet dallamában ő volt a kicsengő hang, amely a nagy kórust vezette és a disszonanciákat átszárnyalva, összhangot tudott teremteni a nagy hangzavarban. De nemcsak a kisebbségi magyarság életében ez Szenteleky, hanem ez az összeegyeztető és egymáshoz közelhozó akarat volt a szlávok felé is, hiszen szláv és magyar vér keveredett össze benne, s míg az elvakultak jobbról és balról gyanúsították, ő csendben és szó nélkül cselekedett: szláv verseket, írásokat ültetett át magyarba és a Bazsalikommal, ezzel a nagy jelentőségű délszláv antológiával ajándékozta meg a kisebbségi magyarságot és a szlávokat is.«

»Szenteleky Kornél azok közé tartozik, akik nem annyira írásaikkal, hanem életükkel és írásaikkal együttesen adnak teljes egészet és alkotnak maradandót. Nagy dolog egy nagy regényt megírni, nagy dolog vátesznek lenni és hatalmas, századokon átharsanó énekeket alkotni, de nagy dolog életet megépíteni, hitet teremteni, lelket önteni embertársainkba és így építeni ki csendben és szerényen egy egyéniség székesegyházát. Szenteleky a csendes építők közé tartozott, s munkája nyomán virult ki először a Vajdasági Írás, aztán A Mi Irodalmunk s végül a Kalangya.«

»Példa volt és útmutató marad. És az a sírdomb, amely fölője borul, az első hegység, amely innen a Vajdaságból messze látszik. Mindenén túl embernek lenni, gyűlöleten, félreértésen, gúnyolódáson is túl, mindenén túl az igazságot kereső írónak és harcosnak lenni s küzdeni és bízni, ez az, amit Szenteleky halálával az utódokra hagyott.«

A Kalangya 1933 októberében Szenteleky Kornél emlékére kiadott emlékszámban Dettre János ezt a szemléltető képet adja az elhunyt író életének és munkásságának jelentőségét érzékeltetve:

»Az Óceán mélyében élnek növények, melyekhez már nem jut el a nap. Ha világossághoz akarnak jutni, kénytelenek maguk világítani. Mintha Szenteleky Kornél életét is ez a végzet predesztinálta volna. Sötét utakon a fény követte volt s a lelke azért ragyogott a tehetség és küldetés izzásában, hogy mégis legyen körülötte világosság. Nem holt volt, mert nemcsak „lopott fényt“ tükrözött, benne nemcsak az európai kultúra s a magyar irodalom fénye ragyogott, önfénye is volt,

az örök művészet napjának egy csóvjája tündökölt benne s a maga fényét adta át csillagtestvéreinek. Vannak égitestek, melyek fényzredévekkel ezélt szétporladtak, de fényük még mindig tündököl. Szenteleky Kornél lelke is ellobbant, de fényleni fog addig, amíg mások látják és őrzik a szent tüzet, mint új Vesta-papjai egy zsendülő irodalomnak s amíg vetése: a jugoszláviai magyar irodalom az áldott termékenységű rögökön ki fogja bontani — olyan mindegy, hogy paraszti pipacs Jesz-e, vagy kitenyésztett orchidea — a magyar kisebbségi nemzet irodalmának az európai kultúra törzséből kisarjadzott virágait.« (Az apostol születése.)

Dettre János szárnyaló szavakkal méltatott Szenteleky-alakja még tovább formálódik előttünk Draskóczy Ede megfogalmazásában (Levél egy élőhöz. Kalangya, 1933. szeptember):

»Testvére voltál mindennek és mindenkinek és az egy-test és egy-vér érzése irányított vándorlásaid közben. Azt mondtad: nincs más nekünk, csak ez a föld. Nem akartál hinni sem innen, sem tülön. Pedig ennek a hatalmas nagy testvériségnek a hite túlnő minden földin. Földi lakosnak vallottad magad, pedig ott éltél a megfoghatatlan és örökké tartók országában. Rajongásod másképp nem is találhatta volna meg helyét a dolgok világi rendjében, így kellett kialakítania szemléletének módját. Csak a földi lét határait ismerted el életnek, s lelked mégis kinőtt azokból, mert testvéráhitásodban az örökkévaló dolog testvérévé váltál. Igazad volt-e vagy sem? Bölcs volna-e ez a kérdés veled szemben? A fecskék fészüket néha egy kiálló szögbe építik, melyet a nagy épület gerendájába emberek vertek be, hibásan, gondatlanul, vagy játékból. De a fészek áll és életet ápol. Ilyen életadó volt a te szemléleted. — Pedig sokszor csalódtál. És sajgott ugye és fájt ugye. Ember voltál. — De nem lázadoztál, talán csak még csendesebb lett a rajongásod, még kevesebb szava volt s még inkább önmagába menekedett. Mindenkit magadhoz akartál ölelni, — tehettél-e arról, hogy nevelésesen apró rögök, úrhatnáságok téveszméi, félreszorított s nem várt helyen kipöfögő hiúságok, kispolgári sértődöttségek, szomorú tehetségtelenek, bárdolatlanok, faragatlanok, parlagiak és a rombolás sötét lelkei megbontották azt a hatalmas testvéri kört, amelybe te mindenkit benne szerettél volna látni. S vajon te voltál-e a hibás abban, hogy azok, akiket magadhoz öleltél és szerettél, nem tudták egymást testvérré fogadni? Te csak szenvedtél, mint minden rajongó szenved, aki megkísérli hiteinek valóságba ültetését. Hát mi hozhatná más egymáshoz az embereket, mint a nagy összefogó szeretet, s vajon a jog, a kényszer, a fenyegetés, vagy a fegyver hatalma tehetne-e valamit? A földnek micsoda kínja rághatott benned, hogy összetelő nagy szándékod néhol megtört? Mégis összeforrasztottál bennünket. Remek erőforrású léted átértékelődött egy másik életté. Ez az élet az, amely nem szerkeszthető meg a földi lét korlátotságának válásával, ez az élet az igazi élet, amely nem mérhető az anyag elveivel, mégis maradéktalanul a mienk.«

Valahányszor élére álltál irodalmunknak, mindig azt hirdtetted, hogy minden világnézet s minden irodalmi irány részére szabadon áll folyóiratod. Nem kényszerítettél senkit sem, hogy szemléleted szögét és irányát elfogadja. Tehetség, friss alkotó erő, tiszta művészet, — csak

ez volt a belépés föltétele. Széles látókört befogó levegős szemlélet volt a tied, amely sohasem állott szemben értetlenül más emberek másféle nézetével s rokonának vallotta mindazt az embert, akinek látószöge bátran táruult a világra.«

A régi emlékezéseket, méltatásokat idézve, persze nem az a célom, hogy megcáfolhatatlanul elhithető képet kerekítsek Szenteleky Kornél írói és emberi alakjáról, inkább csak azt akarom érzékeltetni, hogy miképpen tekintett rá akkori környezete, hogyan látták az írók, a kollégák, a közelebbi, vagy távolabbi ismerősök. S ebbe a körképbe természetesen beletartozik nemcsak az író, hanem az ember másik arca, az orvos is. A Napló 1933. szeptember 3-i számában Kornél, a kolléga címmel dr. Szász Imre volt sziváci községi orvos próbálta bemutatni erről az oldaláról is. Hadd idézzek ebből a megemlékezésből is!

»Szivácon volt a községnek szép számú zenekara, annak buzgó, működő tagja volt, hiszen kitűnően zongorázott. De ha kellett, nagydobos volt. Csak hogy a falusi nép is megismerje Mozartot, Schubertet stb. Felejthetetlen marad a község számára, amikor aránylag igen jó műkedvelő gárda részére szindarabokat írt, előadásokat rendezett, mindig buzgón, lelkesen: Legyen az unalmas falun télen színház is. És talált néha a nép között igen jó kvalitású műkedvelőket. Ebben a színjátszásban mindnyájan szeretettel álltunk mellé, játszottunk, adtunk díszleteket és valóban elérte, hogy rekord közönség töltötte meg a termet; a szomszédos községek is felfigyeltek, és vonaton, kocsin jöttek a sziváci jóhírű előadásokra.«

Nem tehetek róla, ez a néhány nem irodalmi sor, amely nem is az íróról, csupán az emberről ad röpké képet, számomra sokkal érzékeltetőbben megmutatja Szenteleky irodalmi vezérkedésének belső rugóit, mint valamiféle hosszú elméleti értekezés. Ennek fényében nézem azt is, amit Kende Ferenc írt róla a Kalangya 1933. októberi Szenteleky-emlékszámban *Ellesett pillanatok Szenteleky Kornél életéből* címmel:

»Megteremtette a délszlávországi magyar irodalmat.

Ő is ezt tekintette élete fő művének. Egyik utolsó írásában is tanúságot tesz erről. *Intelemszerűen, szelíden, de meggyőződéssel fordul a kétkedők felé. „Szeressük azt, ami a mienk”.«*

És ha már itt tartunk, hadd tekintsünk be Kende Ferencnek ugyanezen az írásán keresztül abba a környezetbe is, ahol élt, ahol szindarabokat rendezett, ahol Mozartot népszerűsítette, és ahonnan irodalmi levelezését folytatta:

»Régi berendezésű, négy szobát lakott édesanyjával. Nem nagy értékű berendezés, de patinás. Tele mindentéle emlékekkel. Családi képek, kézimunkák, apró, kedves tárgyak. Minden szobában egy-két szekrény állott, zsúfolva könyvekkel. A könyveknek még sincs elég helyük. Mindenütt könyv. A zongorán, a szekrényen, az asztalon. Könyv könyv hátán. Hálószekrényén kéziratok. Levelek halomszámra. Ágyában is leveleket írt.

Csendes falusi délután. Amíg rendelőjében van, könyveit vizsgálom. Szobáról szobára járok, nézelődöm. A könyvekben széljegyzek-

tek. Magyar és szerb könyveken kívül német, francia, olasz és angol könyvek hevernek szerteszét. Amilyen nyelven olvasott, olyanon jegyzett is. Orvosi munkák is itt-ott. Betegségével sokat foglalkozhatott. Egy könyvre bukkantam, ami a tüdőbeteg lelki életét, speciális pszichikai folyamatát írja le.«

»Ezen a napon konferenciánk volt. Többen érkeztek. Megindult a tanácskozás. Órákon át beszélgettünk. Többek közt arra kértem, hogy egyik könyvről írjon kritikát. Nem volt sürgős. Néhány napi időnk volt erre. Szótlanul felállt, bement rendelőjébe. Azt hittük, valami dolga akadt. Alig múlhatott el tíz perc, hosszú árkus papírral jött vissza. Tele volt írva az ő jellegzetes, apró szúrós betűivel. Egyetlen javítás, áthúzás nem volt azon. Klasszikus tömörséggel, ragyogóan oldott meg egy kényes feladatot. Könnyen dolgozott. Csak ezzel magyarázható, hogy annyit végzett. Kevesen tudják, mennyit dolgozott! Egy vitánk alkalmából mégis elárult valamit. Ezt írta:

„Én szívesen csinálom tovább a dolgaimat: A kritikát, a buzdítást, az útmutatást, a tervek és elgondolások vázolását, ezt a szívós kazinczskodó szerepet, de ismétlem, nem hiúságból — munkám nagyobb részéről úgy sem lehet tudomást szerezni —, hanem tisztán kötelességérzetből. Bevallom neked: engem egy mélyebb kötelességérzet készített munkára”.«

Maga Szenteleky egy kicsit Don Quijote szerepében látta magát és mindazokat, akik a külön vajdasági irodalom kilombosításán fáradtak ezen a tájon. Ezt a szerepet azonban nem a borúlátás jellemzi, hanem a munka végső sikkerébe vetett remény, mint ő maga is kifejezi a halála után a Kalangya 1933. évi októberi számában közölt *Szélmalom* című versében:

»A Don Quijoték énekelnek
Hangjukban zeng a hit s az élet
A szélmalom azonban alszik,
Mint átkozott turáni lélek.
— Mi lesz a vége? Érdemes-e?
— Ne csüggedj és ezt sohse kérdjed!
A Don Quijoték énekelnek
S bíznak, hogy a közöny fölélbred.«

De hát volt-e valóban valami célja a külön vajdasági magyar irodalomnak? Nem főlöszleges szélmalomharc volt-e az a munka, amelyet Szenteleky végzett ezen a tájon? Hogy tekintett erre a kérdésre a kortárs? Hogyan tekintettek az íróársak? Idézzünk ezzel kapcsolatban néhány sort Kolozsy (Csuka) Jánosnak a *Napló* 1933. október 1-i számában megjelent Szenteleky Kornél és a *kisebbségi irodalom* című írásából!

»Szenteleky Kornél nevével érdemes megismerkednie a magyar nyelvterületek olvasóközönségének. Nemcsak azért, mert nemzetközi viszonylatban is értékeset alkotott, de főleg azért, mert megismerkedünk a kisebbségi élet egyik kiemelkedő harcosával. Szenteleky csak

jó és követendő példát mutatott, a cselekedetei reflektorszerűen egyszerre ráirányították a figyelmet a jugoszláviai magyar irodalomra, amelyről a kevésnél is kevesebb szó hallatszott eddig.

Hát van jugoszláviai kisebbségi irodalom? Hát vannak jugoszláviai magyar írók?

Tagadhatatlan: ami volt és ami van, az Szenteleky Kornél nevéhez fűződött. Amíg nem jött el ez a törékeny testű szíváci orvos, aki A Hétben jelentette meg első írásait, mindenki fitymálva beszélt a kisebbségi irodalomról. A névtelenség vastag ködéből előretörő kis vidéki írókat a dilettantizmus szenteltvízével keresztelték meg és a keresztvizet nehéz volt lemosni róluk.

Minek a külön jugoszláviai magyar irodalom? Minek gyártják az írókat, amikor itt van kőhajításnyira Budapest, ahonnan a legkiválóbb magyar írók regényei a megjelenésük hetében a Vajdaságban lehetnek — mondták. Ekkor jött Szenteleky Kornél és megmutatta, hogy ezt a régi és elavult felfogást, amely nem maradhat fenn, éppen kisebbségi érdekből jótékonyan meg kell változtatni. A makacsságukban hajlíthatatlanok eleinte nem akartak hallani olyan kisebbségi érdekről, amely az irodalommal kapcsolatos. Ha áldozatot kell hozni a kisebbségi érdekért, esetleg hajlandók voltak arra, hogy mihelyt az irodalommal van összefüggésben, fázósan visszavonultak. Az iskolaakcióra esetleg lehetőzt hozzájárulást kapni, a kulturális megnyilvánulásokat úgy-ahogy támogatták a változott viszonyok csökkenő jövedelmeinek a keretei között, de az irodalom az félelmetes vörös posztó volt sokáig még akkor is, amikor Szenteleky Kornél kezében jelent meg a lobogó!

S Szenteleky Kornél megmutatta, hogy kell a kisebbségi irodalom és szükség van rá, még akkor is, ha nehezen gördülő nyelvvel, kevés mondanivalóval és erősen dilettánszerű írásokban nyilvánul meg.

Nem akarták megérteni, hogy a kisebbségi nemzet csak úgy élheti ki magát teljesen, ha megvan a saját, félmjelzett irodalma is. Megfigyelhetjük: minél súlyosabb idők jöttek, annál nagyobb arányban tereldődött át a kiélési és kifejezési lehetőség a kisebbségi irodalom egyre bővülő területére. Jöttek az első bácskai és bánáti levegőjű írások, amelyeket nem szabad Herczeg Ferenc és Kosztolányi Dezső hasonló írásaival összehasonlítani, mert mennyit változott azóta a világ és különösen a bácskai és bánáti élet, amióta a két nagynevű író elkerült a Vajdaságból? Mennyire összekeveredtünk, magyarok, szerbek, németek ezen az amúgy is tarka testű országrészen. S azóta mennyire más keretek között élünk, küzdünk és élni akarunk. Magyarok, szerbek, németek egyformán. S az esetlenül, néha szembeötlő naivsággal megírt dolgoknak roppant erejük volt, amit mégiscsak kénytelenek voltak a túlsó oldalon állók is elismerni. Adták az első hamisítatlan háború utáni kisebbségi levegőt, az igazi világabajokat, amelyekben vergődik az egész földteke, vergődik a bácskai és a bánáti ember is nemzetiségi különbség nélkül. A szétszórt magyar nyelvszigeteken, ahova olyan nehéz eljutni, ahonnan olyan kevés áttekintő, hű jellemzés érkezett a magyar centrumokba, befutottak a friss levegőt árasztó írások, amelyek egyszerre közös asztalhoz segítették a jugoszláviai

magyar kisebbséget. Az asztalfőn ott ült Szenteleky Kornél, de már nem volt ideje hivatkozni az eredményre, a felmutatható és ma már kétségbevonhatatlan eredményre, mert a gonosz betegség kínozta és akcióképességét a minimumra csökkentette.»

Kolozsy (Csuka) János még kisebbségi célokról ír. Igaz, ma már a múlt a kisebbségi összefogás helyzetből fakadó szükségszerűségének hangoztatása, a magyarok, szerbek és más nemzetiségek »összekeveredése« is más ízű és más jellegű, mint ahogyan valaha érezték, a magyar anyaország irodalmi életétől és törekvéseitől való megkülönböztető problémák és körülmények azonban léteznek még ma is, ha megváltozott formában is, úgyhogy nagyon jól átérezhetjük azokat az önálló irodalmi törekvéseket, amelyekről Kolozsy (Csuka) János is ír, s amelyek akkoron a ma már bizonyára időszerűtlenre vált couleur locale jelszavaira alapozódtak. S hogy az egykori íróársak hogyan is tekintettek ezekre a törekvésekre, azzal kapcsolatban bizonyára érdemes visszatérni Draskóczy Ede már említett, *Levél egy élőhöz* című írásához:

»Aki úgy vélné, hogy az élet a művészetben kikerülhető, éppen a lényegben hibázik. A művészet természete szerint az életre utal, s aki akár ösztönösen, akár tudatosan művész: hitet vall földje és élete mellett. A művészet lényegének tiszta tudatában tetted, hogy íróársaid figyelmét ide, erre a földre fordítottad és hirdetted, hogy a mi életünk színét és ízét kell adniok, a mi földünk sajátos erejét, a mi nappalunk és éjszakánk fényét és homályát, bukdácsolásunkat és bátor lépésünket, lelkünk szabad szállását és ezer gátlását, lelki alkatunknak mindenkori visszfényét a dolgokon, a dolgoktól való iszonyatos függésünket s tőlük való örök eltörekvésünket, szóval magunkat. Így gondoltad a mi művészetünk kialakítását. Mert a művészet éppen úgy nem lehet talajtalan, mint földön csúszó, mert egyik sem volna művészet.«

Ez a magunk felé tekintő, magunkból kiinduló szempont jelentette Szenteleky Kornél irodalmi vezéregyéniségének legfőbb magvát. S hogy nem volt céljatévesztett ez az irodalmi célkitűzés, arról tanúskodnak a halott Szentelekyről közzétett emlékező írások is: Szenteleky mint irodalmi vezér a legtöbb emlékező írásnak a témája. Bisztray Gyula például így ír majd tíz évvel ihalála után a *Kalangya* 1943. március 15-i számában közreadott, *Szenteleky az irodalomszervező* című megemlékezésében:

»Az íróknak, az irodalom eszközeinek és a közönségnek a megszervezése: ez a hármas feladat várt arra, akit a történeti erők félmiliónyi magára maradt magyar szellemi vezetőjévé tettek.

Az első feladat: az úgynevezett „vajdasági” írói rend megteremtése tűnt fel aránylag a legkönnyebbnek. Az új helyzet amúgy is egymás keresésére és kölcsönös támogatására kényszerítette az addig szétszórtan, vagy külön utakon haladó írókat. A testi és lelki erőfeszítés csodálatos példáit tanúsították ők eszmélkedésük első éveiben. Valamennyiüket kenyérgondok bénították, mégsem kíméltek semmi áldozatot, hogy egy folyóirat vagy egy könyv létrejöhessen körünkben,

hogy egy irodalmi esten, egy felolvasó körúton részt vehessenek, pedig ezek a vállalkozások szinte kivétel nélkül anyagi terhekkel jártak s az akácfák birodalma babért is szerényen termelt . . .

De tudták: törekvésük nem céltalan. Maga Szenteleky rövid öt esztendő alatt két jelentős irodalmi folyóiratot s két könyvsorozatot létesített. 1928-ban indította meg a Vajdasági Írást, majd ennek megszünte után átmeneti megoldásként A Mi Irodalmunkat, végül 1932-ben a ma is fennálló Kalangyát. (...) A Kazinczyhoz hasonlóan hatalmas levelezést folytató Szenteleky szoros összeköttetésben állt Kuncz Aladár Erdélyi Helikonjával s a felvidéki írók mozgalmaival; azonkívül állandó figyelemmel kísérte a . . . anyaország, valamint a többségi szerb irodalom és az európai kultúra termését. Hidat akart verni mélységes szakadékokon át, ember és ember között, még akkor is, ha a túlsó parton egyenlőre csak fenyegető bástyák épülnek . . . «

Bisztray Gyula szavaiból kiérzik némileg az is, hogy 1943-ban már a megszállás megváltozott körülményei közül tekint vissza a kisebbségi sorsban működő Szentelekyre, de tekintve, hogy inkább csak tényeket állapít meg, ez a mellékhang nem is túlságosan zavaró. Ha azonban arra vagyunk kíváncsiak, hogy miben is nyilvánult meg Szenteleky irodalmi vezérsége a folyóiratalapításokon túl, akkor bele kell olvasnunk Kállay Miklósnak a Kalangya 1933. októberi, Szenteleky-emlékszámban Szenteleky Kornélról címmel megjelent visszaemlékezésébe is:

» . . . a mindent átsugárzó, lényegbe hatoló igazság keresés, a finomságok legaprólékosabb árnyalatait is érzékelő és élvező esztétaság, de az élet realitásait soha szem elől nem tévesztő humanizmus jellemzi Szentelekyt, a kritikust, aki mindenestre jelentékenyebb benne a lírikusnál és a regényírónál. Hivatottságát mutatta, hogy kritikussá tudott válni saját álmaival szemben is, és kiküzdötte magát a legteljesebb életrealitásba. Viszont aki maga is a legszínesebb káprázatok költője volt, nem maradt hideg és zárkózott mások álmaival szemben sem. Nem lehetett irodalmi szárnyra kelés olyan újszerű, olyan merész, vagy hermetikus homályú, hogy Szenteleky világossága mélyére ne hatolt volna. Nem volt megértőbb kritikus, de nem volt igazságosabb sem. Gyöngéd tudott lenni és kérlelhetetlen egyszerre. Biztos ítéletű volt és határozott. Ízlését, az artistikus finomságok megérezését esztétikai kultúrája alapozta meg, biztosságát, tájékozottságát, széles látókörét irodalmi és filozófiai felkészültsége. Bírálata nem pedáns szörszálhasogatásban merült ki, hanem a lényeg kitérésében, az irodalmi távlatok nagyvonalú kibontásában. Ismereteinek gazdagsága lehetővé tette, hogy mindent világirodalmi viszonylatban lásson és mutasson meg. Kritikája mindig túlnőtt az egyszerű bírálgatáson és elemzésen, esszévé mélyült, önálló műalkotássá szélesedett, amelyben a kritizált egyénisége mellett ott csillogott egy másik érdekes, színes egyéniség, Szenteleky Kornél is.

Irodalmi vezér lett. Egy lelkes kis csoport vezére. Mostoha körülmények között kellett dolgoznia. Se lelki, se testi alkata nem szánta vezérségre. És mégis imponáló és alkotó erejű vezér vált belőle. Főlényes tudása és ismeretgazdagsága, szándékainak becsületessége, igazságszeretete, hozzáférhetetlen pártatlansága előtt meghajolt mindenki.«

Ez az irodalmi vezérszerep azonban nem korlátozódott szigorúan a jugoszláviai talajból kinövő magyar irodalom felé, hanem — mint dr. Kohlmann Dezső is rámutat erre a Reggeli Újság 1933. szeptember 3-i számában megjelent, *Szenteleky Kornél emlékezete* című cikkében — kiterjedt arra is, hogy harcossá legyen a jugoszláv—magyar kultúrközösség eszméjének:

»Vezérré — a jugoszláviai magyar irodalom vezérévé lett nemcsak azért, mert kétségkívül ő az egyetlen litterátusa ennek a ma már terebélyes, öncélú szellemi tevékenységnek, hanem főleg egyénisége révén. Nem olyan nagy goethei szellem, kinek fölénye előtt hajlott volna meg mindenki — mert ma nehezen hajolnak meg még egy Goethe előtt is —, hanem mert mindenki, még az írók és költők nehezen meggyőzhető és meglehető önző meggyőződésű többsége megérezte benne a magasabb, a nemesebb, az elhivatott egyéniséget, akinek napali álma és éjjeli álmatlansága csak és kizárólagosan egy eszme körül forgolódik, lelkének ez az egy a lelkezett gondolatja: összefogni az itt termő és teremtő tehetségeket, egy terebélyes nagy fává fejleszteni az itt elbokrosodó szép ágakat, alkotni és megtartani a jugoszláviai magyar irodalmat. Ebből folyt aztán önként a jugoszláv—magyar kultúrközösség eszméje is. Az itteni irodalom csak a hazai rögökből táplálkozhatik, és mert ebből húzza éltetőerejét a jugoszláv szellemi élet, azért a közös talajon nőtt és közös forrásból táplálkozó, de más nyelven megszólaló szellemiségnek egymáshoz barátiilag, testvérileg legközelebb kell jutnia. Hogy e gondolatnak meg tudta nyerni a mai szerb költők legnagyobbikát — Jovan Ducscsot —, az megint az ő egyéniségének varázsát bizonyítja, mely meg tudta találni és tartani az eszmének a kongeniális egyéniséget.«

Avérry István a Kalangya 1933. évi októberi számában *Szenteleky Kornél hitvallása* címen közölt visszaemlékezésében még szabatosabban megfogalmazza Szenteleky irodalmi és nemzeti kérdéseken is felülemelkedő emberi törekvéseit:

»A fanatikus hitével hitt a jövőben, az emberfeletti emberben. Láttá, hogy a legkisebb porszemnek is megvan a maga rendeltetése, az égbe nyúló fenyőnek éppúgy, mint a kis fűszálnak. Csak az embernek ne legyen... ?

Megnyugodott Lessing-nek, nagy tanítómesterének szavaiban.

— Aki a tüzet élvezni akarja, vessen számot a füsttel, a füsttel, amelyet azonban el lehet vezetni.

Így van az életben mindenütt. Széthúzás, ellentét, harc. Ezt ki kell egyenlíteni, elnyomni, úgy mint a füstöt. Mivel... ?

Törvényekkel, rendeletekkel, szuronyokkal... ?

Nem és százszor nem... !

Emberekkel, csak emberekkel, akiket meg lehet tanítani, hogy a jogos egyéni, családi, nemzeti érdek mikor szűnik meg erény lenni, akik felülemelkednek az előítéleteken, akiket nem tölt el útálatlaltal a szegénység és a gyengeség, akiket a hatalom nem kápráztat el, akik az emberek közé emelt mesterséges választófalakat ledönteni akarják. Kell, hogy a nagy tudományos evolúció az embert is emberfeletti emberhez vezesse.

Igy látta az igazságot. Az emberfeletti ember eszméjében. A jövőben, abban a hitben, hogy az ilyen ember megteremtésén kell dolgoznia mindenkinek, aki még hisz és bízik az emberség jövőjében. Ezt hirdette teljes hittel, mert az égi fényességet érző és távozni készülő lelkével meglátta a lázas látomásaiban a megértő, az egyenlő és szabad embert.

Ez volt Szenteleky hitvallása.«

És hogy ezt a hitvallást az irodalmi vezérség követett kritériumainak érzékeltetésével is körvonalazza, már írásának elején idézi Szenteleky Kornél egy hozzá intézett levelét, amelyben egyebek között ezeket olvashatjuk:

»Nálunk nem lehet elévült méretekkel mérni és abszolút értéket keresni, még a helyesírási hibákat is meg kell bocsátani, hiszen sokan az iskolában egyetlenegy magyar szót sem hallottak. A tehetséget keresem, a kritikusként át kell érteni az időt és miljót és nem szabad finyáskodnia. Szeretettel, megértéssel, türelemmel és megbocsájtással kell kutatni a tehetségek után, és akiben van tehetség, biztatni, irányítani, segíteni kell. Ha Kazinczy Ferenc Gyulai Pál szigorával és heveségével csapkodott volna szét kortársai között, akkor talán jó időre tönkre tette volna a magyar irodalom zsenge palántáit. A felelősség nagy. Nagy szegénységünkben vigyáznunk kell, nehogy a magyar írás legszegényebb munkásait is elveszítsük.«

E levéltöredék elolvasása után pedig nyugodtan megismételhetjük, az »irodalmi« szóval kibővítve, Avérry István imént idézett zárószavait: Ez volt Szenteleky irodalmi hitvallása.

És mindezek után bizonyára érdekes egy pillantást vetni abba a szinte összegezésjellegű méltatásba is, amelyet Szirmai Károly írt a Kalangya 1933. évi októberi Szenteleky-émlékszámába. Szirmai ugyanis (aki egyébként az utóbbi időben már nem y-nal, hanem csak i-vel írta nevét) túlteszti magát az egyszerű dicsőítős sokak által szinte kötelezőnek tartott udvariasságán, mélyebben is beletekint a vezérposztra került Szenteleky jellemébe, és föltárja a szerepvállalás rejtettebb hátterét is:

»Sokan, akik az irodalmi eseményeket ismerik gyökerükig, úgy szeretik Szentelekyt beállítani, hogy legfőbb érdeme a Vajdasági Írás, A Mi Irodalmunk és a Kalangya megteremtése — szóval: a vajdasági magyar irodalom életre keltése volt.

Mi korrigáljuk ezeket a megállapításokat. Véget akarunk vetni a sok elferdített és valótlan fogalmazásnak. Ezt követeli tőlünk az igazság s a vajdasági irodalom.«

»Szenteleky a legideálisabb irodalmi vezérnek született, de bűnéja volt a szerénységnek s mint ilyen, a mi irodalmi viszonyaink között sohasem válhatott volna vezérré. Szentelekyt a szerep- és tevénytállásra aktivizálni kellett s ezt Csuka végezte. — Ő nyugtalanította, keltegette és lelkesítette. Mert Szenteleky a Bács megyei Napló 1927. január hó 30-i számában még nem gondol sem folyóíratra, sem vajdasági irodalomra...»

»De nem sokkal később lelkesedve számol be övéinek, hogy a fiatal Csuka folyóíratot akar alapítani. S mikor 1928 májusában már

meghéjasodik a tervezgetés, így ír Csukának: „Örömmel és nyugtalansággal olvastam végig levelét. Tervek! Perspektívák! Szinte diákos izgalom bizserog végig idegeimen, pedig bizony már régen volt, mikor világnézeteket szerettem volna megdönteni egy forradalmi folyóirattal. Hitem sok sebet kapott már azóta, merészségem, aktivitásom elbágyadt, lelankadt. Nem tagadom: lennének terveim, akarásaim, ábrándjaim, de félek építeni arra a talajra, melytől mindig menekülni szeretnék: a valóságra. Ezért nem hiszem, hogy alkalmas lennék arra a szerepre, amelyre Ön kiszemelt... Ezek után a választást visszakinálom Önnek”...«

Ezeket a sorokat olvasva meg kell állapítanunk, hogy Szirmai Károlynak feltétlenül igaza volt, amikor az indulás tényeit helyesbítette a köztudattal szemben. Ugyanakkor azonban rá kell döbbernünk arra, hogy Szirmai viszont a következményeket illetően tévedett. Azt írja ugyanis, hogy »Szenteleky márkáját írásai garantálják s nem az, hogy zászlónak adta a nevét néhány hajóra, melynek más volt a gazdája.« Ma már tisztán látjuk, és tudjuk Csuka Zoltán szerepét Szenteleky elindításában, de aztán a nyugalomból kimozdított és aktivizált Szenteleky önállóan vitte tovább a kibontakozó vajdasági magyar irodalom ügyét. Mert hát az irodalmi vezérszerep nem csupán a folyóiratok szerkesztéséből állt, hanem abból a szerteágazó munkából, a kapcsolatok tartásából, a kiterjedt levelezésből, a lombosodó irodalomjelenségeinek eleven figyelemmel kíséréséből, amelyre Szenteleky nemcsak hogy vállalkozott az ösztökélés után, hanem el is végezte becsülettel a vállalt, sem anyagi javakat, sem más különösebb babérokat nem ígérő munkát. Mert Szenteleky éppen ezzel a kiterjedt levelezgetéssel töltötte be elsősorban irodalmi vezéri szerepét. Erre mutatott rá Király István is *A rögök szép napja illatozott* című írásában (Kalangya, 1933. október):

»Most már kincsrörző magamra ébredéssel vigyázom leveleit. A levél, ez az elrejtett megnyilatkozás, ma már igen ritka közeledési forma. Az élet elszürkült, az emberek elhidegültek. A szókból hiányzik az élet meleg átélése, a szók kifosztott szegények, nem féltett árvák. Ő volt itt az első, aki kimondta: a kihűlt szó a legnagyobb leszegényedés. A kultúrátlanság halálbélyege. Minden szót egy nagy emberi megnyílás szült minden nyelvben. Vigyázzunk emberségünk e szép kincseire, őrizzük meg a nyelv hozzánk szóló jóságait. Generációkat talán soha senki úgy el nem választott egymástól, mint a nyelv mai ridegsége. Az élet elanyagiasodása sok időt vesz el az egyéni felemelkedéstől, sőt egészen lefoglalja már azt a kenyérharc kíméletlensége. És mégis, vajon ellent lehet-e állni az értelmét meglelt szónak? Van-e valaki, aki ki tudja magát vonni a szó ősi igézete alól, ha az őszinte élményt csillant föl? És a kisebbségi életben százszorosán drága minden szó. Hiszen a magára maradt embert ékesíti fel a lélek megtartó erejével.

Kornél rengeteg levelet írt. Nyelvünk csodaerejű forrása van e levelekben. Ha kiválogatnánk csak a tizedrészét e leveleknek és összegyűjtve kiadnánk, hitelevő új Mikes Kelemennel gazdagodna nyelvünk — csak eszköznek megcsúfolt anyabimbós, életterhes, lelket termő, mindig tavaszos fája.«

Az emlékező utókor aztán valóban kiadta Szenteleky összegyűjtött leveleit. 1943-ban, a megszállás egyik évében, amikor a torzra növesztett nemzeti érzés megpróbált nemzeti lobogót faragni Szenteleky Kornél nevéből is, bár köztudomásúan távol állt tőle a nemzeti gyűlölködés szelleme; amikor a fasizmus szolgálatába állt politikusok is saját céljukat lobogtatva vették szájukra Szenteleky nevét, akár a meghamisított Petőfiét; amikor 1943-ban megalakult a Szenteleky Társaság, és az egész 1943. évet Szenteleky-évvé nyilvánították, a zord körülményekhez való kényszerű alkalmazkodás ellenére is értékes anyagként megjelent az 1933-ban elhunyt irodalmi vezér irodalmi levelezése is. Erről a Szentelekyt idéző könyvről Herceg János írt méltató sorokat a Kalangya 1943. július 15-i számában *Szenteleky levelei* címmel:

»A hatalmas, rendkívül izléses kötet, amely Bisztray Gyula és Csuka Zoltán gondos és elfogulatlan szerkesztésében most megjelent, valóban egy új Szentelekyvel ismertetett meg. A társtalan, az egyedülálló Szentelekyvel. Azzal az emberrel, aki mindenkit biztatott, ha a tehetségnek csak egy parányi szikráját látta, bőkezűen szórta elismerését, aki azonban sem biztatást, sem elismerést nem várhatott senkitől.

A hét esztendő levelezését összegyűjtő kötet — amelyet nagyobb izgalommal olvastam, mint egykor Tolsztojnak Romain Rollandhoz intézett leveleit — kortörténeti dokumentum. Az életünknek egy hétesztendő darabja. S munkássága csakugyan ezekkel a levelekkel teljes.

Irodalmi munkássága, különösen a húszas években, individuális eredményeket adott, s egy tiszta írói világ kiteljesedése volt. Levelei nem a maga céljairól beszélnek, hanem az irodalmoservező, a délvidéki szellemi élet vezérének küzdelmeit, emberfeletti harcait mutatják be.

Ezekből kiderül, hogy Szenteleky nemcsak biztatni, nemcsak simogatni, bókolós, udvarias sorokat tudott írni, hogy nem volt az a mindenbe belenyugvó széplélek, akinek a halála után beállították, hanem szívós, konok harcos volt, könyörtelen az akadémikusokkal, a közönyösökkel szemben és olykor gyűlölködő azokkal szemben, akik mozgalmát elgáncsolni iparkodtak. Ha leveleiben az írakkal kapcsolatban felmerül is itt-ott a személyes él, nem hiszem, hogy ez az igazi érték érzékenységét bántaná. Hiszen a levelekből azért az is kiviláglik, hogy szerette és megbecsülte őket. Aggódott társai minden kis személyes ügyéért; a beteg költő rossz helyzetéről barátainak együttérző szívvel küld csüggedt beszámolót. S ugyanakkor ő halálos betegségével szemérmesen visszavonul. »Nagyon kérlek — írja egyik barátjának —, ne gyere ki az állomásra, fáradt leszek, lázas és beszédre alkalmatlan.« Nem akart részvétet kelteni önmaga iránt, fájdalmával visszahúzódt, magánéletét nem tárta fel a hozzá legközelebb álló barátai előtt sem. Nem volt ideje törődni önmagával, ezért nem engedhette meg azt sem, hogy mások törődjenek vele.

De nem is volt magánélete. Utolsó éveiben teljesen feloldódott az irodalomban. Golnikon és Mártonhegyen az élet utolsó lépcsőfokait járja már, de pihenés helyett leveleket ír barátainak, tanácsokat ad,

biztat, bátorít továbbra is, mintha így készítené elő a délvidéki írókat arra, hogy nemsokára egyedül maradnak, nélküle kell boldogulniok.

Ami új volt számomra ebben a kötetben és meglepő, az a harcos Szentelekynek ezekből a levelekből kirajzolódó kemény arcéle. Ki hitte volna, hogy gyűlölni tud? Pedig ezek a levelek azt bizonyítják, hogy engesztelhetetlenül gyűlölte azokat, akik munkájában akadályozták. S ezek között sajnos nemcsak rideg üzletemberek voltak, hanem bizony a magyarság előljárói közül is nagy számmal. Ezért is nem lehet utólag Szentelekyt bizonyos partikuláris elvekkel megajándékozni. Ellenségeiben ő nem ismert különbséget, akkor sem, ha a levelekben előforduló célzatosságra hivatkozik. Egész élete a bizonyíték arra, hogy ilyen szempontok szerint nem lehetett elfogult. Kár, hogy a szerkesztők hibáján kívül kimaradt a kötetből számos olyan levél, amely minden ferde és egyoldalú megítélést eleve kizárt volna.»

Golnik és Mártonhegy... Ez a két szomorú név természetesen szintén nem maradt ki a megemlékezések sorából. S ha már a zombori indulással kezdtem, illik hát idéznem a golnikai és mártonhegyi utolsó felvonás részleteit is. Czákó Tibor (Létmányi István) a Kalangya 1933. évi októberi Szenteleky-emlékszámában *A golnikai siralomház* címmel emlékezik meg a golnikai napokról:

»A golnikai remete tudta, hogy a gyógyulást nem érheti el. Dolgozni szeretett volna még. Irodalmat adminisztrált, a saját mondanivalójára ebben az áldatlan önzetlen küzdelemben alig telhetett ideje. Nagyon vele éreztem, restelltem volna laikus szavakkal az orvost vigasztalni. Ezt (valószínűleg: Ezért... —K. T.) megírtam neki levélben, hogyan adta vissza egy súlyos beteg életét. Tüdővésztes asszony járt nála ez év tavaszán, aki az én falumból kereste fel őt, egy másik gyógyult beteg rábeszélésére. Véletlenül megtudtam és kikérdeztem, milyen orvos az, aki Barátnak, Embernek példaképe. Az egyszerű asszony a teljesen felépült betegek örömujjongásával beszélt róla, a vigasztalásáról, a tanácsairól, útmutatásairól. Fél év alatt visszanyerte az egészségét. Sok orvost bejárt előtte, mindenütt azt tanácsolták, hogy ezt a súlyos bajt itthon ki nem gyógyíthatja. Keressen fel hegyes vidéket. Elment Szentelekyhez, aki balsamszavával visszaadta önbizalmát, hitt a javulásban, életkedve újra visszatért és íme, ma egészséges... Arra kértem, magyarázza meg ezt a csodatételt, amiről talán nem is tudott, és kísérelje meg ezt a gyógymódot önmagán. Rá két hétre kusza sorokkal írott lapon köszönte meg a bátorítást. „Jólesett a segíteni akarásod, de én sajnos jól tudom, az én életem menthetetlen”.«

A mártonhegyi napokról ketten is írtak. Szirmai Károly Fuimus írói álnév alatt a Kalangya 1943. március 15-én megjelent számában emlékszik vissza a mártonhegyi szanatóriumban tett látogatására (*Szenteleky utolsó napjai a Mártonhegyen*):

»Jólesett neki a látogatás, noha — mint őszinte örömmel mesélte — volt már egy vizitje. Németh László járt nála elsőnek és nagyon élvezetes, feledtető, kikapcsolódó délutánt töltött együtt a két oly különböző temperamentumú, de sokban hasonló lelki alkatú poéta.

Később is hallottam, hogy Németh László már a 20-as évek halk szíváci megszólalásainak ideje óta szerette és megbecsülte Szentelekyt, leveleztek is, személyesen azonban most találkoztak először. Bizonyos, hogy az ismerkedés egyiküknek sem hozott csalódást. Németh László a költő halála óta is minden alkalmat megragad Szenteleky írói és emberi értékeinek népszerűsítésére, Kornél pedig azon a sötétfelhős, csepergő-esős, szomorú budai délutánon nála szinte szokatlan hévvel mesélte el örömet.

A kis szanatóriumi szoba berendezése szinte kolostorian egyszerű, de célszerű és gazdaságos. Csillogó veretű rézágý, éjjeliszekrény, rajta rádióval, asztal, szék és fogas. Több tárgy el sem fért volna az apró helyiségben. A hatalmas ablakból tündéri kilátás Buda és Pest megunhatatlan panorámájára.

Kornél az ágy szélén üldögélt pizsamában. Érkezésem előtt végzett a borotválkozással. Az asztalon a vízeskancsó mellett könyvek, kefelevonatok, töltőtoll, megkezdett kézirat. Ebben az időben az egykori Jugoszláviai Magyar Könyvtár kollektív novellás kötetének szerkesztésével foglalkozott. De írt cikket, verset, prózát és főleg olvasott, rengeteget olvasott mindenről megfelelő, szinte lebegő boldogsággal. Németh László nagy örömet szerzett neki. Néhány Proust-kötetet hozott eredetiben. Proustot nagyon szerette Kornél, és Németh valószínűleg irodalmi levelezésük során szerzett tudomást erről.«

»A szanatóriumi napok egyhangúságát most már sok látogató enyhítette. Fekete Lajos, Csuka Zoltán, Németh László jártak ki hozzá leggyakrabban.

Ducsics Jován, a szerbek nemzetközi hírű költője akkoriban Jugoszlávia budapesti követe volt. Kornél Kairóban jártában ismerkedett meg vele, amikor Ducsics az egyiptomi kormánynál képviselte Jugoszláviát. Ismeretségük szívélyes, de felületes volt, később azonban — amikor Szenteleky dédelgetett szép tervének, a szerb—magyar kultúrközeledésnek tiszteletet parancsoló jegyében majdnem minden számottevő szerb lírikust konzseniális művészettel tolmácsolt magyarul, — leveleztek is.

Szenteleky útlevele lejárfélben volt. Hirtelen fordult olyanra az állapota, hogy szanatóriumi kezelést igényelt, nem volt ideje a sok utánjárást igénylő útlevél-meghosszabítási processzusra. Megkért, hogy a budapesti jugoszláv követségnél próbáljam meghosszabbítani útlevelét és miután ez akkoriban nem volt olyan egyszerű dolog, egyenesen Ducsics közbenjárását vegyem igénybe, aki bizonyára visszaemlékszik találkozásaikra és levelezésükre. A nehézség főleg abban állt, hogy a követség rendszerint illetéktelennek jelentette ki magát útlevél-meghosszabítási ügyekben és a meghosszabítási kéréssel az útlevél-kiállító hatósághoz utasította a feleket. Ez pedig annyit jelentett, hogy haza kell utazni és újból kezdeni a hosszadalmas és körülményes passzuskérést.

A szerb költő-diplomata — mint az első percben kiderült — nemcsak emlékezett Kornélra, hanem ismerte, tisztelte és nagyra is becsülte. Megdöbbenéssel értesült betegségének súlyosbodásáról. Rögön előállította a követség hatalmas ezüstszürke kocsját, elhajtattat

a Veres Pálné utcai útlevélosztályra és a tisztviselők nem kis csodálkozására személyesen ütötte bele a megfelelő bélyegzőket a piros könyvecskébe.

Másnap pedig felautózott a szanatóriumba. Útközben kétszer is megállott a gépkocsi. Először egy előkelő belvárosi könyvkereskedés előtt, ahonnan kíváratva egész nyalábra való vadonatúj megjelenésű francia könyvet raktak az autóba. Az ismert csemegeüzletből pedig ingyenségekkel telt jókora csomag került a tágas kocsiülésre.»

Mint már Szirmai Károly visszaemlékezéséből is látszik, Németh László szintén járt Szentelekynél a mártonhegyi szanatóriumban, s ő a második, helyesebben az első, aki ezekről a napokról megemlékezett a Kalangya hasábjain, sőt a legislegelső, aki a folyóiratban Szenteleky Kornél haláláról megemlékezett. Az 1933. évi augusztusi Kalangya-szám ugyanis már nyomásra készen állhatott, amikor a jugoszláviai magyar irodalom vezéregyénisége örökre lehunyta szemét, de azért Németh László gyorsan beérkező, *Látogatás Szenteleky Kornél-nál* című megemlékező cikkét még sikerült beiktatni, és pedig a folyóirat vezető helyére. Hadd idézzek ebből az írásból is:

»Most kapom a hírt a Vajdaságból, hogy Szenteleky Kornél meghalt. Vezére volt egy marék magyar írónak; tűzcsiholó és tűztápláló, akinek ott kellett tüzet csinálnia, ahol sem erdő nem volt, sem bánya, legföllebb haraszt. Akiknek vezérük volt, bizonyára jól ismerték, én egyszer voltam vele, akkor is alig egy óra hosszat. De ez a találkozás nemrég volt, egy hónapja s az idegen szava is érdekes, ha búcsúja és halála közt találkozott kedvesünkkel.

Szirmai Károly írt, hogy látogassam meg, kinn feszik a Mártonhegyi szanatóriumban; ha tehetem, vigyek neki néhány Proust-kötetet, nagyon rosszul van és Proustot szeretné olvasni. Ez volt a legkevesebb, amit tehettem. Egyike volt azoknak a keveseknek, akik lelkesedve fogadták a Tanút — s nem kértek cserébe semmit a lelkesedésükért. Orvos volt, mint én, kritikus, mint én, szervező, mint én szerettem volna lenni, szegény kis igyekvő magyar élet, csak a tuberkulózis fogta be alaposabban, mint engem.«

Beszélgettek aztán. Többek között Tóth Árpád is szóba került, és Németh László megjegyezte, hogy bár »a verseiben ritka a virágnév, az ember mégis azt érzi, ahogy olvassa, íme egy botanikus.«

»— Az is volt — erősítette meg váratlanul Szenteleky —, a halála előtt ő is itt élt, ugyanebben a szanatóriumban, semmivel sem tudott már foglalkozni, de a növények még érdekelték. Amíg kimehetett, állandóan itt kószált a hegyeken, virágokkal megrakodva.

Engemet meghatott ez a kép. Az egész újabb magyar irodalomban Tóth Árpád áll legközelebb a szívemhez. Amikor hallottam, hogy rosszul van, egy nagy tanulmányt írtam róla, ezzel akartam hódolni neki utolsó óráiban. Azután jelent meg, hogy meghalt. Szentelekyre mintha átragadt volna a meghatottságom. A nagy tudóbajos költőben, aki virágokat gyűjtve kószál a budai lankákon, mintha megszépítetten látta volna a maga állapotát.

— Foglalkozott a tuberkulózis pszichikai hatásával? — kérdezte végre. — Van néhány jó könyvem róla.

— Tudományosan nem, csak tapasztalatból ismerem, csúsztatam be magam a tüdőbajosok nagy testvériségébe. Évekig beteg voltam, a röntgenleletem alapján ma sem kötnének életbiztosítást velem. S nehogy csalónak lássak, aki meghívó nélkül tolakodott be egy fájdalomosan előkelő társaságba, hozzátettem: a kislányom miliarisban halt meg. Majd a vigasztalók álnokságával: egy ideig én is el voltam készülve mindenre, de engedelmes betegség ez, oda hajlik az ember akarata alá, szinte be lehet idomítani; képzelet, lelkesedés, ha úgy tetszik, zsenialitás lesz belőle. Hiszen tudja, a Jókai kavernája.

— Igen, egy ideig megy — felelte Szenteleky s most inkább szomorú volt, mint tárgyilagos. — Aztán egyszer csak nem megy. Én is még a háborúban szereztem s most két éve kezdett felborulni az egyensúly.

Megnyílt a szíve; az életéről beszélt; a hosszú faluról, a pénztári betegekről, az orvosi lelkiismeretről, amelyre az orvos fizet rá. Nyugodtan, pontosan és szerényen, mint aki egy bizonyítást vezet be, tulajdon halálának a bizonyítását. Szavaiiban mégis ott kísértettek az éjszakák, melyekben ágyán felülve farkasszemet nézett, férfiasságot tanult a haláltól.

Itt nem volt többé értelme a magam gyógyulásáról fecsegni. Átadtam a két Proust-könyvet és búcsúzkodtam. Ő a kapuig kísért.

A hegyoldalon reszkettek a fénytől a levelek s fölemelkedtek a villák csillogó palatetejére. Én úgy mentem haza, mint aki érzi, hogy rosszat tett s most keresi, hogy mivel is tett rosszat.

Később megtudtam, hogy Szenteleky a legnagyobb szeretettel emlékezett meg erről a látogatásról. A két Proust-könyvet hazautazásakor kaptam vissza egy levelezőlap kíséretében. Azt írja benne, hogy tündérkertté varázsolták betegsége néhány hetét.«

A távozó Szentelekytől nemcsak a jugoszláviai magyar irodalom búcsúzott, hanem a tágabb értelemben vett magyar irodalom is. A Reggeli Újság 1933. szeptember 17-i számában idézi azt a megemlékezést, amelyet a Pásztortűz, az erdélyi magyarság szépinodalimi és kulturális folyóirata közölt Kristály István tollából. Hadd idézzek ebből a búcsúszókból is!

»Az elhívásos magyar írásnak nagy fordulónak utat mutató és vállaló, új századokra új, jobb hitet fénylő sok nagy keresztvivője volt és van, de ezek között is a legnagyobbak mellett van helye Szenteleky Kornélnak. Végtelen odaadással dolgozott, hogy megteremtse az önmaga életéből is alkotni tudó jugoszláviai magyar irodalmat, hogy ennek az alig élő néptöredéknek a lelkében meggyújtsa az élet boldog visszhangos üdvkiáltását. Mert ez volt az ő nagysága, teremtő elhivatottságának világító lelkiismerete: felrázni, felébreszteni az önmagunkért való felelősség emberi önérzetét! Hiszen ettől függött, hogy legyen, hogy lesz-e kultúránk, teremtő akarásunk. És ezt ő maradéktalanul elvégezte. Megértette, hogy az idő most nem tétovázásra való, hogy még betegnek sem szabad lenni! És Sztári Szivác, ez a jelentéktelen bácskai falu az ő akaratával, egyéniségének romlatlan, mindenkit magához ölelő, mélységesen szuggesztív emberségén át az egész közéletünk központjává lett. Nem törődve sem a közöny meg-

ingathatatlannak látszó temető egykedvűségével, sem az üzleti kíméletlenség halálárkos gáncsaival, értékek után kutat, felfedez, tanít, bírál és elismer. Tőle jön minden kezdeményezés, három irodalmi szemléje kulturális életre kelésünknek három élethalál próbatétele. A Vajdasági Írás l'art pour l'art szemléletét felváltja A Mi Irodalmunk népi élet keresése és az ebben meginduló hatalmas rátalálást, melyben a széthúzó erők mind egygyé oldódnak az egyetlen vezér körül, tétovázás nélkül európai láthatárrá villantja a Kalangyában, melynek célkitűzése: népi kultúránkkal belépni az európai népek kultúrközösségébe, hogy most már soha le ne maradhassunk az élet csak egyetemes emberi horizontokban elérhető, már egetvívő szárnyalásáról.»

És végezetül hadd zárjuk a sort azzal a rövid, életművet méltató, higgadt hangú írással, amely a Nyugatban jelent meg Kázmér Ernő tollából, s amelyet a Napló is átvett, és 1933. szeptember 10-i számában közölt. Az írást hadd idézzem teljes egészében, tekintve, hogy az akkori idők legmagasabb irodalmi fórumának elismerését sugározza:

»Emlékezetembe idézem Szenteleky Kornél vékony alakját, sápadt arcát, amint ismeretségünk tizenöt éve alatt időről időre elém bukkant. 1917 nyarán ismerkedtünk össze, régen volt, de most úgy emlékszem rá, mintha tegnap lett volna. A Hétben jelentek meg akkor írásai: érzelmesen finom krónikák, franciás szemléletű irodalmi lejegyzések, néhány friss lobbanékonyosságú rövid novella, majd egy regény, a Kesergő szerelem, amelynek hőse, Lengváry, tüdőbajos volt. „A tüdőm beteg, érzem, hogy tüdőbajom van. Arcoba vagy Nervibe küld majd az orvos, ha megvizsgál, számlálgatni fogom sápadt napjaimat, kövér párnák között fekszem a napon s úgy halok meg, mint Reviczky Gyula vagy Petőfi Zoltán.” Akkor még nem tudtuk, hogy a közöttünk járó szűkszavú orvosíró maga is tüdőbeteg, és azt sem tudhattuk, hogy az eljövendő esztendőök ennek a melankolikus írói műszerekkel dolgozó bácskai fiatalembernek a magyar szellemterület déli csücskében komoly missziót jelölnek ki, harcosabbat, jelentősebbet azoknál a költőknél, akiknek csendes elmúlásáról regényhősén át fantáziált.

A forradalom utáni idők a régi bácskai családból származó író (családi nevén Sztankovics volt), aki anyai ágon a költő Kisfaludycsaláddal volt rokon, hazasodorták és egy álmos, kőfakasztó melegétől égő bácskai faluban, Sztari-Szivacon (Ószivác) lett körorvos. Bácska magyar irodalmi élete akkor alélt volt és az a nagyszerű lendület, ami a század elején Kosztolányit, Somlyó Zoltánt, a tragikus véget ért Csáth Gézát, Lányi Saroltát és Viktort adta, reménytelenül sorvadt. Kis vidéki falvak, elszórt városok rejtett íróasztalfiókjainak írtak ismeretlen ifjú írók, a Bácsmegyei Napló (ma Napló) vasárnapi számai voltak esztendőkön át az egyetlen irodalmi fórum és az a friss, magas nívó, amit a lelkes Fenyves Ferenc munkája reprezentált, sodorta a laphoz Szenteleky Kornélt is. Ott jelentek meg novellái, nemes metszésű képekre emlékeztető, halk színezésű versei, a Napló adta ki néhány lírai lejegyzését és útijegyzeteit. Úgy fáj az élet címen, ugyancsak ott jelent meg a Bazsalikom is, modern szerb költők magyar antológiája, melyet Debreczeni Józseffel együtt adott ki. A Pestről hazaszakadt író itt ismerkedett össze a vajdasági irodalommal, itt látta meg az egységesebb, szervezettebb kisebbségi irodalom meg-

teremtésének missziós feladatát és ennek a feladatnak megvalósítására alapítja a Vajdasági Írást, az első jugoszláviai magyar irodalmi folyóiratot, amit később a ma is élő Kalangya követett. Ebben a folyóiratban az egymástól elkülönülten dolgozó írók nagy részét közös munkába fogja, induló írókat nevel, fedez fel, publicitáshoz segít, néhány lelkes irodalombaráttal új könyvkiadó vállalatot alapít, erdélyi mintára Helikont rendez s csak a bácskai közöny, az elszegényedett magyarság és a fáradhatatlan szervező egyre súlyosbodó betegsége akadályozza annak, hogy mindebből a szép kísérletből izmosabb, erőteljesebb irodalmi atmoszféra fejlődjön.

Szenteleky Kornél, a jugoszláviai magyar irodalom alig pár esztendősen életének újjászervezője, lelkes munkása ennek a dilettantizmusra, elsőkélyesedésre ítélt magyar szellemterületnek. Hogy ez az utat vágás nem mindenben lett százszázalékos eredmény, és hogy éppen az európai orientációjú kultúrákért rajongó, az egyetemes műveltség nemességében bízó Szenteleky Kornél volt kénytelen erőszakolt regionális irodalmat propagálni, a lokális couleur sokszor dadogó kísérleteit értékévé avanzsálni, az annak a sajtóságos atmoszférának volt következménye, amit fáradhatatlan munkabíráásával megteremtett környezete fejlesztett ki. Szenteleky Kornél nélkül még nehezebb lesz ezeket a szemmel láthatóan felburjánzó kísérleteket attól az irodalomtól elkülöníteni, távol tartani, amely a magyar hit és az örök szépség kultuszán át az egymás és az európai szellemiség megértéséhez vezet.

A szíváci körorvos kis háza, amely hosszú évekig a Vajdaság magyar művelődésének és a jugoszláv irodalom felé közeledő baráti megértésnek központja volt, elsötétedett. Az éjszakába világító lámpa kialudt éppen úgy, mint két évvel ezelőtt nagy ideálja: Kuncz Aladár. Szenteleky Kornél is megtért az anyaföldre, amelyben hitt és amelyről elszakadni sohasem tudott.«

Távolban elhaló búcsúzó szavak... Emléket idézünk velük. Nem is az író és irodalomszervező emlékét. Szenteleky irodalmi munkálkodásának korszerű átértékelése, értékeinek történelmi rögzítése az utókor, tehát a mai kibontakozás irodalomtörténetészeinek és esztétáinak feltétlen feladata. Ez a régi szavakat, régi mondatokat idéző emlékezés csupán azt kívánja érzékeltetni, hogyan is tekintettek az íróra és irodalmi vezérré kortársai, akik közül ma már egyre kevesebben vannak sorainkban.

Kolozsi Tibor összeállítása

